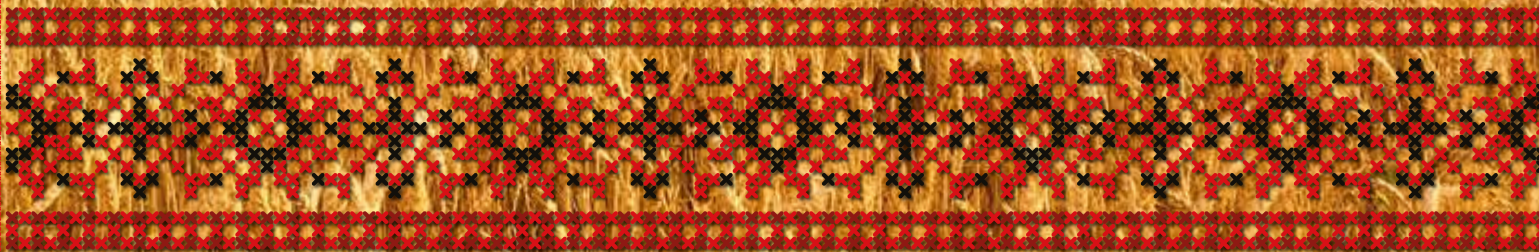

МИКОЛА ГРИНЬ

І ВИТАВ БОГ
НАД МОЇМ
СЕЛОМ

І ВИТАВ БОГ
НАД МОЇМ СЕЛОМ

ПАМ'ЯТІ АВТОРА —
Миколи Миколайовича Гриня

ГРИНЬ М.

Г І ВИТАВ БОГ НАД МОЇМ СЕЛОМ. Художньо-документальне видання. —К. Гринь —Київ: «Видавництво «Фенікс», 2024. —272 с.

ISBN

Сторінки книги «І витав Бог над моїм селом» занурять вас у чарівні і теплі спогади про рідне село, про світле дитинство відомого чернігівського журналіста і краєзнавця-дослідника Миколи Гриня.

Ця книга автобіографічна, тому що автор писав про свою родину і своє рідне село Козацьке, що на Чернігівщині. І водночас вона універсальна, бо в ній описуються події і явища, характери і символи, що дозволяють краще зрозуміти українців — народ, який любить і поважає свою Батьківщину та її історію, цінує свята, обереги, обряди, вірування, фольклор і традиції, рідну оселю та власну землю.

Книга наповнена любов'ю і теплом, вдячністю до рідного села і батьківської хати, до батьків і прабатьків. Мандруючи її сторінками, немовби занурюєтесь в українські символи і обереги, глибоко пірнаєш в наш фольклор, вірування і традиції, розумієш, як важливо жити в повазі до природи і речей, що вас оточують.

Але найголовніше, що Микола Гринь залишив нам неоціненний скарб — пам'ять, яку можна передавати наступним поколінням з настановою любити і цінувати: власну історію, Батьківщину, землю, родину! Автор закінчив цю книгу буквально за кілька місяців до передчасної смерті, але встиг подарувати нам неймовірне надбання — культурний спадок, важливість якого ще буде оцінене нащадками.

Це достойний останній акорд, завершальний рядок, в який вложено всю душу, весь досвід і всю любов, накопичену за довге і насичене творче життя.

УДК _____

ISBN

© Гринь М., 2024

МИКОЛА ГРИНЬ

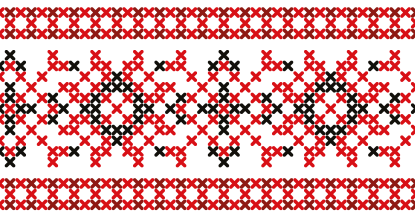
І ВИТАВ БОГ
НАД МОЇМ СЕЛОМ

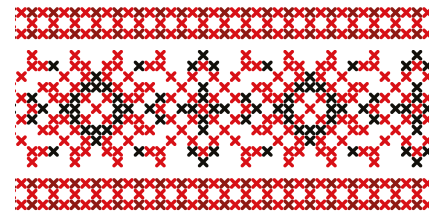
ФЕНІКС

М. В. Гринь у рідному селі.

МОЄ КОЗАЦЬКЕ

Якась невизначена сила
В Козацьке тягне кожен день.
Стоїть у пам'яті хатина,
Біля криниці — «журавель».
Той сволок поперед очима,
Скрипучі двері... клямка в них.
І ти стоїш перед дверима,
Не можеш засувку відкрити.
Село тоді було веселе,
Пісні лунали навкруги,
Дівчата йшли до хат, раділи,
Бо поруч парубки були.
А як «Марічка» нам зіграє
Веселу музику свою...
Ті дні були такі щасливі,
Я їх у серці бережу.
Козацьке! Ріднеє Козацьке!
Навік вросло воно в душі,
Куди б нас доля не кидала,
Воно скрізь з нами й назавжди.
А це тому, що перший подих
Був нами зроблений в селі...
І дав Господь усім нам душу,
Щоб ми Козацьке зберегли!

Роки летять... Життя спливає,
Вже в обрях життєві «береги».
Козацьке ріднеє! Благаю,
Не йди від нас! Ще поживи!
Я вірю в дні, що придуть скоро,
Вернуться люди до села!
І у Козацькому зіграє
На тій «Марічці» дітвора!
Помилуй, Боже! Дай нам розум,
Щоб своєчасно зрозуміть,
Що ті діброви, ті простори
Потрібно нам усім любити.
Які ж ці спогади блаженні!
Завжди в душі щемить, болить.
Козацьке! Ми всі любимо Тебе!
Усе життя! І кожен мить!!!
Село Козацьке! Рідний край!
Мені життя тут дарували.
Низький уклін моїм батькам,
Того «лелеку» що ввіймали.
Життя іде, воно летить,
А я у спогадах мандрую.
Ось і сьогодні йду туди,
Де народивсь. Й чомусь... сумую...

Зайти у хату ту низеньку,
 Свою колиску обійнять,
 В якій матуся колихала,
 В піснях просила ще поспать.
 В моїх очах усе гойдалось,
 Хитались піч і кочерга.
 Тремтів і сволок весь у травах,
 Як гарно пахло звідтіля!
 Долівка в хаті наче нова...
 Її бабуся підвела.
 «Ти не ходи, нехай підсохне.
 Піди у двір... погладь kota...»
 Краса в подвір'ї, бо ж це літо,
 Спориш зелений скрізь росте,
 А в клумбах близько біля хати
 У баби квіти різні є.
 Високі мальви, чорнобривці
 І різнотрав'я там цвіте.
 Яка красива в нас калина,
 В ній соловей щорік живе.
 Бузок красою нас чарує,
 Береза тінь дарує там,
 А скраю, в клумбі, біля тину
 Зробив барвінок стежку нам.
 Я пам'ятаю рідну хату,
 Люблю я батьківський поріг.
 Шаную в дверях мідну клямку,
 Яку малим відкрити не міг.

На Трійцю в хаті пахло зілля.
 Куток гуляв... була Віха.
 Носили кленчаки з посадок.
 Тепер, на жаль, цього нема.
 Козацьке! Ти живи на милість!
 Село нам, Боже, збережи.
 І щоб лелеки не втомились
 Життя нове носить сюди!
 І знов в думках я йду туди,
 Де мене мама народила.
 Там рідне все... Воно моє!
 І та невиразна хатина.
 Дитинства дні завжди зі мною.
 Козацьке! Ріднее село.
 І Бурзаківка! Боже! Милий!
 Як це давно уже було.
 Веселі жмурки, різні жарти.
 Пісні співало все село.
 Які ж ті дні були прекрасні:
 Раділи всі, таке було...
 Дитинство! Де ти? Повернися,
 Хоча б у снах моїх прийди.
 Я хочу знов в своє Козацьке,
 По споришу ще б раз пройти...
 Хочу підсаку в руки взяти,
 В'юнів і плиток половить.
 Хочу в дитинство завітати.
 Забуть про все. І там пожить!

Бурзак

СКІФСЬКА ОДИССЕЯ

Поема-балада (уривок)

Ріка Супій, і що там тої річечки?
Ох, не дарма на праведній воді
Латаття жовте світиться, як свічечки! —
То на чийсь біді, то на чийсь біді...
    Ішли віки. Ріка собі міліла.
    Довкіл на верстувався торф'яник.
    Стара верба од старості зомліла,
    Забула, що сказав їй водяник.
Цвіло латаття. Плавали качки.
Звичайна річка. Як усі річки.
І корови ішли до водопою,
Не знали тайни річечки Супою.
Аж поки човен видобула з дна
Якась машина торфодобувна.
    А трохи далі, в торфі під корчами,
    Лежав скелет з коштовними речами.
    Античний посуд. Амфори, лутерії.
    Соми, що наковтались біжутерії.
    Великий дзбан з Афіною Палладою.
Відтак зробився той гречин баладою.
Але ж бо й справді, щоб таке утнути!—
Дніпро пройти, в Супої утонити!
Яка біда спіткала тут гречина,
Сама себе забула вже причина.

Ліна Костенко

БАТЬКІВСЬКИЙ ПОРІГ, ТАМ МОЄ ДИТИНСТВО СВІТЛЕ...

З сусідськими ровесниками Васею і Гришею літньої днини домовилися ловити рибу в Шарамасі. Для цього припасли метри зо два старого тюлю і решета, якими пересівали перегорілу жужелицю з вугілля. Сонце пекло все дужче й дужче, а хлопці десь барилися. Тому попрямував я до Василевої старої хати. Коли зайшов у сіни, здивуванню не було меж: замурзані й спітнілі хлопці з обох боків обсіли поріг хати і рили поруч з ним землю.

— Ви що, золото шукаєте? — запитав трудяг. — Так тут же не острів скарбів. Ото начиталися книжок!

— Ні, хочемо душу побачити, — просопів Василь і брудною п'ятірнею витер обличчя, від чого воно стало ще більш заболоченим.

— Яку? Чию? — остовпів я від такого пояснення, бо ми, дошкільнята-жовторотики, ще до пуття не знали, що таке душа і з чим її їдять чи п'ють. Хоча у «творчих

конкурсах» на довгий і крутий матюк, який ми влаштовували під полукипками пшеничних снопів, з вуст кожного лунало про якусь гробану душу якоїсь матері...

— Ти не розумничай, а допомагай, тоді швидше її знайдемо...

Довелося брати ополоник, черпати і відкидати ним від порога розриту землю. Я все ж попросив сказати, яку чи чию душу ми шукаємо і який вона має вигляд. Щоб випадково не викинути її разом з землею.

— Я спершу стояв на порозі, а тоді сів на нього і став молотком гвіздки забивати в палицю, — розпочав Василько. — Аж тут прийшла мама і схопила мене за вухо. Ледь не відірвала! — І він помацав своє вухо, щоб переконатися, що воно й досі на місці. — А тоді продовжила лягтися, з якого це дива я став турбувати поховані під порогом душі якихось померлих предків. Ось я і попрохав Гришу допомогти їх знайти, чого ж тим душам у землі, та ще й під дубовим порогом, сидіти чи лежати.

Жодної душі ми тоді так і не знайшли. Рибалка того дня теж була невдалою: в'юни вислизали з рук, а карасі від спеки в осоку та ситняк поховалися. Та й мучили мене оті душі під порогом Василевої хати. Нетерпеливилось якнайшвидше побігти до бабусі Марії, яка жила за десяток кроків від Шармахи, і розпитати її про ті мертві душі...

Бабуся традиційно розкуйовдила мою чуприну на мокрій голові і тихо сказала, що під порогом справді живуть душі по-

мерлих, і вони бережуть хату і родинне вогнище в ній.

— Я ж уже розповідала вам, що через поріг не можна вітатися, не можна його переступати однією ногою взутою, а іншою — босою. Якщо не хочеш сам бути прохачем, нічого й нікому не давай через поріг. Переступи його обома ногами назустріч людині і запроси її в хату, хай вона переступить поріг, а потім уже й сам заходь. Недавно бачила, як ти через поріг сміття перемітав. Запам'ятай, що цього робити теж не можна. Ніколи також не виливай через нього воду чи помії.

— А чому ж?

— Кажуть, когось із хати виметеш чи іншу біду накличеш. А воно нам треба? Так мене вчили, так і вас учу, а ти колись своїх онуків навчатимеш цим премудростям. Якщо одружишся... Бо бачу, що ти полюбляєш сидіти на порозі. А хлопчикам, а тим більше як станеш парубком, сидіти на порозі не можна, бо наречені всі розбіжаться від тебе... А ще знай, що поріг треба переступати. Тоді й добра сила допомагатиме тобі в житті...

— А Василько ще й рубав на порозі та молотком грюкав по ньому, — не відчеплювався я від бабусі.

— Ой, — сплеснула руками вона, — я скажу його матері, щоб помолилася, бо хату не минатимуть злидні та біди...

Ці та багато інших бабусиних настанов враз несподівано зринули у моїй пам'яті,

коли померла моя і всіх моїх братів та сестрички хрещена мама — рідна тітка Оля. Після дуже ранньої смерті нашої неньки вона стала нам справжньою мамою. У неї, як і в багатьох її ровесниць, так склалося життя, що після жахливої війни їй не вистачило ні парубків, ні вдівців. Ще й хвороба її, як і маму, здолала занадто рано. Під час похорону у вщертъ заповненій людьми хаті я прихилився на порозі до одвірків і тяжко плакав. До мене тоді підійшла баба Наталка, звана в селі Ведмедкою, і попрохала зійти з порогу, аби не тривожити сховані під ним душі померлих предків. Звісно, я це зробив.

За цим у пам'яті зринув ще один епізод з дитинства. Я дуже боявся тоді (та й тепер) блискавки і грому. Одного дня моторошна гроза тривала з ранку й майже до вечора. Здавалося, я стільки ж сліз пролив з переляку, скільки за день дощу випало. А з неба все кресало й кресало потужними спалахами, і батько богів і людей, повелитель громів і блискавок Зевс все ганяв і ганяв на колісниці святого Іллю. Бабуся вже запалила під образами на святому покуті свічку-громницю, до неї додала ще одну зі Страсного Четверга. Дідусь просив якісь невідомі ще для хлопчачої душі дзвони, щоб вони розбили хмари, щоб ці хмари ішли на татари і рукою вказував на Башлик, де, за переказами, колись таборилися всілякі бусурмани. Але вогняні стріли з громовицями продовжували падати на

землю. І ось тоді хрещена мама принесла з хатьонку кочергу і хлібну дерев'яну лопату. Поклала їх навхрест на порозі хати і... трапилося диво. Над хатою засяяло сонце, пророк Ілля сховав свою колісницю, а Перун з Зевсом та іншими небесними жителями згасили всі блискавки. На radoсах дідусь пішов зі мною в сільмаг і купив мені пластмасову біло-рожеву свинку.

... А тим часом заупокійна літія в хаті завершилася. Труну на рушниках з тілом хрещеної взяли копачі. Коли стали виносити, чоловіки тричі опустили домовину, аби вона «поцілувалася» з порогом рідної хати, своєрідною межею двох світів...

— Ось і все, покійниця попрощалася з рідною хатою і родиною, — загомоніли і заридали люди...

Поки я дорослішав, спостерігав та запам'ятовував інші звичаї й традиції свого села. Наприклад, воно довго не мало свого фельдшера чи акушерки, і на світ Божий малечі допомагали приходити бабки-повитухи. Тоді, ще в ранню християнську пору, вони перед початком пологів очищали хату від усякої нечисті. Для цього окроплювали оселю та породіллю святою водою, а на поріг хати клали освячене оберегове зілля — полин, часник, любисток з м'ятою, ромашки з волошками, гілочки свяченої верби, застеляли його вишитим рушником.

— Саме так, — пояснювала бабуся, — повитуха вказувала шлях новій душі до оселі.

Коли ж пологи були занадто важкими, вона наказувала батькові майбутньої дитини лягати біля порогу і тричі його навхрест переступала...

— Навіщо? — перепитував бабусю.

— Говорять, що саме так пригнічувався чоловічий дух у хаті, і дитина легше виходила з лона матері.

Не обходилися без повитухи й під час хрещення дитини. Саме вона передавала хлопчика через поріг хати майбутньому хрещеному батькові перед тим, як всі вирушали до церкви.

Коли ж я йшов вінчатися, — згадував дідусь Микола, — то бояри з світилками на порозі хати мені співали:

Зустрічай нас, Боже, на першій порозі,
На першій порозі, на битій дорозі
Нашому молодому до Божого дому.

Якось на одному сільському весіллі я разом з іншими парубками ходив вимагати від жениха так звану «куницю за красну дівицю». Стояли ми за порогом хати в сінях і через розчинені двері спостерігали за дійством. Ось старший дружок, який ділив і підносив для частування перед даруванням шматок короваю, запитав, чи не обділив він когось. І тоді весь гурт зарепетував, що він «запорожцям» не дав ні короваю, ні горілки. Й дружок не порушив весільну традицію і угостив всіх «запорожців». Тобто тих, хто стояв за порогом хати...

На весіллі у розмовах людей я почув, що «не збрехали нареченій ложки з другого

Свят-вечора». Після вечері на порозі вона ними торохтіла, і на той передзвін найпершими загавкали собаки з Бурзаківки. Ось на цей куток дівчина і вийшла заміж. Не встигли обсмоктати цю історію, як хтось із жінок запитав, чому це на весіллі далекого родича з Фенюківки немає.

— Та їх же й кликали на дорозі, аби були тільки на порозі, — з явним сарказмом відповіла котрась з молодиць. Мовляв, чи ви не чули, що вони давно горшки побили...

На тому ж весіллі я побачив, як молоді схилили голову перед порогом батьківської хати, а тоді чоловік через нього переносив на руках свою дружину.

— Це тому, що її тут ще не знають душі померлих родичів, які стережуть і поріг, і дім. За таку повагу вони не гніватимуться і не шкодитимуть новій родичці, — пояснили люди цей звичай, який зберігається в селі донині.

А в кінці весілля, коли вже гості розійшлися, свекруха знову підвела невістку до порога хати, і молода лягла під поріг. Коли до неї підійшов молодий, мама веліла йому: «Переступай». Він переступив за поріг, потім підняв уже свою законну дружину на руках, переступив правою ногою поріг і знову заніс її до світлиці. Лише після цього їх відправили ночувати «в комору»...

А ще пізніше з'явилася весільна пісня, в якій наречена дякувала порогам, які збивали хлопцям ноги. Тепер же у них відпаде така потреба. А молода, коли залишала

батьківську хату, вклонялася рідному порогу оселі. Бо тепер за іншим порогом відкриється і розпочнеться для неї зовсім інший світ — світ заміжньої жінки.

... Люди здавна чомусь шукають щастя на чужині. Інколи надію на нього гублять в далині цих доріг. Ось і мої нескінченні дороги сплелися-переплелися, мов доля моя. Та знову й знову вертаюся до батьківського порогу, з боків прищемленого одвірками і майже наполовину зчовганого ногами — туди, де рідна земля. Бо тут пращурів пам'ять жива, тут кожна стежина мене зігріва. На цій стежині стрічалися й губилися друзі, та завжди вірним залишався старенький батьківський поріг рідної хати.

Не кожному дано зрозуміти, що людське щастя — де батьківський поріг рідної хати і теплий погляд маминих очей, любові якої через її ранню смерть було так обмаль, що, здавалося, й хата залишилася напівсиротою — без оберега-порога. І хотіли б ми того чи ні, але там, біля батьківського порога рідної хати, залишилося дитинство кожного з нас. Приємно і світло на душі від того, що там продовжують буяти щовесни наші обереги — вишні з черешнями, бузок і мальви, а тишу наповнюють неймовірні запахи любистку і м'яти, чебрецю та ромашки, кропу й споришу, по ранковій росі якого так хочеться пройтися босими ногами...

І ДІД, І БАБА У НЕДІЛЮ НА ПРИЗЬБІ ВДВОХ СОБІ СИДІЛИ...

Вони не просто так собі сиділи. Як наголосив у поемі «Наймичка» геніальний Тарас Шевченко, «Гарненько. В білих сорочках...». Поет не видумав таку ідилічну картину. Сміливо можна твердити, що все це він бачив на власні очі. Говорю так впевнено, бо й сам у дитинстві спостерігав, як дідусь Микола та бабуся Марія, мов голубки, воркували один з одним на щедро вимазаній червоно-коричневою глиною і застеленій домотканими доріжками призьбі власної хати. Ті посиденьки були для нас,

дітлахів, першими уроками сімейної злагоди та родинного благополуччя.

Призьба навколо дідусевої хати була добре утрамбована глиною, як і долівка. Щоб вона не осипалася, дідусь обгородив її невеличким плотом з верболозу, який він майстерно зробив власноруч. Звісно, сиділи там не кожен день, а в празники, коли можна було відпочити від щоденної сільської роботи, яку, за словами бабусі, «ніколи не переробиш». Стомлено вмощувалися «навпроти весняного сонця погріти зуби...». І тоді вони

були дуже схожі на дві зморщені квасолини з одного стручка. Інколи до бабусі й дідуся приєднувалися з такими ж глибокими борозенками на обличчях та покрученими артритами від постійної сільської роботи вузлуватими пальцями сусідські баби Лизавета з Уляною, Федоська з Парасею, Гапа з Галиною. Гурт цих сивочолих горлиць не раз поповнювався й бабусиною невісткою Дунькою — дружиною її рідного брата Михайла, яка, опираючись на друга-ціпочка, шкандибала сюди поговорити-погомоніти аж з Башлика.

Дідусь не заважав жіночому товариству, де за винятком його Марії всі були удовами, і йшов відпочивати на своє «королівське» дерев'яне ліжко в хату. І тоді, навперебій із невтомним співом соловейків у кущах бузку та калини за хатою, лилися-дзвеніли голоси «дівчат», як звали вони одна одну. Про пережиті роки, розкуркулення і висилку в тайгу до білих ведмедів, воєнне лихоліття та не менш жахливі голодовки, які довелося їм вистраждати. Бабуся Парася під час однієї з таких розмов задрала на спині сорочку, аби показати «дівчатам», які рубці від шомполів залишив там під час окупації сільський староста. До речі, її близький родич.

Взимку таких посиденьок не було. За шиттям, прядінням, ткацтвом було ніколи. Та й призьба була зайнята. Як тільки підходила осінь, навколо неї забивали високі кілки, а між ними та стінами хати робили

загату, аби мороз не перся в дім. Для неї згрібали на городі і складали картопляне бадилля, сухі стебла соняшнику, опале з дерев листя, а поверх них нагромаджували стебла кукурудзи. Ближче до весни їх найпершими забирали із загати, різали ручною січкарнею, запарювали кип'ятком з обмішкою і годували корову. А вже за тиждень-другий частинами розбирали всю загату й спалювали її в печі.

Коли вже сонечко не скупилося на своє справжнє тепло, на стінах хати та призьбі глиною замазували дірки та різні шпарини і білили розведеною крейдою з додаванням синьки. Саму ж призьбу щедро мастили червоно-коричевою глиною. Таким же розчином глею робили рамку навколо вікон та смугу над глиняною долівкою в хаті. Як і підлогу, так і навколохатню призьбу, яка опоясувала оселю з усіх чотирьох боків і переривалася лише біля порогу, мазали щонайменше раз у тиждень. А пил з неї очеретяною мітелкою чи великим гусячим крилом змیتали майже щодня. В святий вечір перед Трійцею призьбу, як і долівку, щедро посипали аїром, любистком, м'ятою, полином та іншими травами. У такий спосіб призьба як зовнішній оберіг хати вирізнялася особливою ошатністю. А її аж червоний колір символізував очисні функції вогню.

— Тепер ніякі злі сили не залізуть в нашу хату, — завжди говорила після такого шанування призьби бабуся Марія. А після

освячення в церкві голівок маку на Маковія призьбу, килим споришу та квітник біля неї ретельно обсипали зернятками.

— Щоб зайти ниньки всілякій нечисті в нашу хату, їй треба всі зернинки повизбирувати, — повчала бабуся.

Вже пізніше в книжках вичитав, що призьба навколо сільської хати, за віруванням наших дуже далеких предків, й справді виконує обрядово-ритуальну роль та оберегові функції. Як і стіл, піч, лава, колиска, поріг з дверима та вікна. І паркан навколо господарства виконував ту ж оберегову роль. Як і будь-яке інше коло. Пізніше я зауважив, що бабуся завжди носила на шії намисто та шовкову стрічку з хрестиком. У її сорочках вишивка завжди рясніла колом на горловині та навколо пазухи, на рукавах, на подолі. Атласний очіпок, під яким бабуся ховала заплетену косу, теж був вимережаний по колу рослинним орнаментом, перемішаним з ромбами, колами та свастями.

Люди справді вірили: якщо призьба ретельно і дбайливо помазана та прибрано, то в оселі буде злагода, поповнюватимуться статки, а хату обходитимуть всілякі демони й нечестивці. Цьому старші навчали дітей та онуків, аби вони теж ретельно виконували всі приписи предків. Щоб, наприклад, не сиділи на столі, не замітали після заходу сонця хату, не стояли на порозі, шанували покуть і лаву, шляхетно доглядали призьбу тощо. І це згодом ставало для всіх внутрішньою потребою.

З роками зовнішній вигляд дідусевої хати трохи змінився. На тій частині, де призьба розривалася біля порогу, змайстрували дерев'яний ганок з різьбленими стовпчиками, прикрашеними лиштвою, дощатою підлогою та двома лавками для сидіння. Але не втратила свого значення й призьба. Коли були малими, ми на ній катали машинки, гралися з кошенятами, навіть засмагали. Влітку там сушили різні яблука на узвар, квасолу, часник та цибулю. Так само на призьбі «гріли на сонці зуби» та боки дідусь з бабусею, тому вона ніколи не стояла занехаяною.

У новій батьківській хаті вже не було глиняної призьби, її замінив оштукатурений цегельний цоколь на фундаменті. Але він теж обперізував хату і всю веранду, яку на вході прикрашав трикутний фронтон. Там примостилися навколо сімейної чаші двійко голубів, лобзиком випиляних із товстої фанери братом Толею. Цегляна призьба в новій хаті теж переривалася порогом.

Зникли давні традиційні глиняні призьби не тільки в нашій хаті. Під час майже масового буму будівництва, який спостерігався в нашому селі на межі шістдесятих-сімдесятих років минулого століття, схожі цегляні та кам'яні цоколи з'явилися в багатьох хатах. Але він продовжував виконувати ту ж обрядово-оберегову роль, підтримуючи зв'язок людини з душами померлих, та господарське значення. Бо не

давав взимку нижній частині хати промерзати, а навесні та влітку не пускав до підвалин та фундаменту дощові й талі води.

Про заслужено шановану призьбу збереглися від наших пращурів й обрядові пісні, зокрема жнивварські:

*А в нашого господаря мальована призьба,
Сіли собі навкруг столу жнивварів із триста.
Женці гожі, женці гожі, жінки й молодиці,
А дівчата кучеряві, хлопці — чорнобровці.*

Не оминали своєю увагою призьбу і на весіллях. Відомо, що раніше це свято в селі тривало цілий тиждень і розпочиналося з середи. Але не з пиття горілки чи танців без упину. Незважаючи на примовку «від середи до середи хоч на призьбі сиди», ніхто не байдикував із складеними руками. Родичі допомагали різати кабанчика, начиняти ковбаси та запікати кров'янки, молоти борошно на коровай, рубати дрова для печі. А вже у весільний день дружки з світилками співали: «Як їхали понад призьбою кобилою норовистою...».

...І сьогодні в пам'яті постає образ дідуся. Після досить ранньої смерті обох доньок, які разом з ним та матусею у багаторічних засланнях пізнали смак сталінської баланди в бараках тайги, та відльоту

у далекий вирій бабусі залишився він на старості літ самотиною в рідній хаті. Сидів уже сам на застеленій ряднами призьбі, підпирав голову мозолястими руками, грів на сонці боки та старечі кості. Тужливо поглядав на дорогу під двором. Дідусь все тримався покутя рідної хати, як вчили його ще в дитинстві батьки, не наважувався залишити поріг з призьбою без догляду і податися доживати віку в степове село, куди давно кликав син. Нема вже й дідуся, нема й дядька Миші, та живе ще дідусева хата. Бачу таку рідну призьбу, на якій дзвенів і мій дитячий сміх. Знову поруч з нею квітне бузок та розкинувся величезним килимом темно-зелений спориш, у який колись кидали макові зернятка, аби відігнати від оселі злі сили.

Минули дитинства світлі роки. Та в пам'яті — дзвінкі потоки вітрів з навколишніх полів та берегів й Супій, укритий килимом білопінних лілей. У пам'яті призьба, на якій проти сонця вже в глибокій старості все ще любила сидіти й вишивати бабуся. Й серце огортає жаль і печаль. Душа залишається до смерті вірною своєму Єрусалиму на березі Супою. І ніякі розлуки, ніякі відстані не віддалять мене від рідного краю, батьківського порогу і такої шляхетної призьби біля нього...

«ІДИ, КУТЯ, НА ПОКУТЬ,
А ТИ, УЗВАР, —НА БАЗАР»

Господи, як давно те було. Аж не віриться, що шість десятків літ пролетіло. А ті благословенні слова дідуся Миколи з бабусею Марією і дії мої і моїх братів цвяшком засіли в голові і час від часу щемно відгукуються в серці.

Тоді ж, в переддень Святого вечора, дідусь на покуті під святими образами поруч з невеликим снопиком освяченої в церкві на Спаса пшениці розстеляв запашну отаву. На неї бабуся стелила ви-

шитий рушник, а дідусь гукав нас, онуків, швиденько одягати рукавиці і в гарячому глиняному горщику нести кутю на покуть. Один з нас бережно брав той гарячий горщик і, мов на крилах, плив-ступав з запашною кашею свіжо-вимазаною коричневою глиною долівкою. Інший ніс у каструлі не менш запаморочливий узвар із сушених на сонці вишень, слив, груш та яблук. І всі гуртом речитативом співали:

— *Йди, кутя, на покуть, а ти, узвар, — на базар!*

Той стосилий, насичений до безтями вітамінами, неперевершеного смаку узвар з різних сушених проти літнього сонечка ягід та фруктів з батьківської землі паморочив голову і лоскотав ніздрі. Його аромат наповнював оселю і перебивав навіть запах тушкованої в печі куті з горіхами, медом, товченим маком та родзинками. Всім нетерпеливилось сісти за святковий стіл. Але лише зі спалахом на вечірньому небі першої зірки всі вмощувалися на лави за столом. Бабуся на підвіконня ставила запалену свічку.

— Можливо, хтось десь у дорозі заблуdivся, то хай приходить на наш вогник підкріпитися, — пояснювала.

На найпочеснішому місці, а це у сільській хаті був і донині залишається покуть, поряд з кутею та узваром сідав дідусь. Поруч — бабуся, а тоді вже й інші члени родини. Дідусь після хресного знамення читав «Отче наш», ставив найголовніші Святвечірні страви разом з іншими дванадцятьма пісними наїдками на засланий вишитою скатертиною стіл. Брав велику дерев'яну ложку, власноруч вистругану ним, бо на ці справи він був мастак, зачерпував кутю і підкидав її до стелі.

Коли ми перший раз побачили цю процедуру, то, звісно, не обійшлося без багатьох «навіщо?» та «чому так?». Бо бабуся на нас інколи покрикувала, коли ми беш-

кетували і могли на побілених стінах чи стелі наробити плям. А тут дідусь повну ложку куті кидає до самої стелі, а бабуся не береться за лозину. Навпаки, всі раділи, коли там якомога більше крупинок причепилось...

— Ото скільки крупинок приліпилося до стелі, стільки ваш батько зі своєї пасіки роїв цього року спіймає, — пояснював дідусь. — А бабусині квочки стільки виводків курчат за весну висидять, — додавав за мить.

Розпочиналася вечеря. По закінченні їжу зі столу не прибирали, а бабуся розкладала ложки навколо миски з кутею.

— Уночі душі наших померлих родичів прийдуть вечеряти, — з попередніх Різдвяних вечорів ми вже пам'ятали її пояснення. Знали також, що родичів у бабусі чимало — самих лише братів і сестер було одинадцять, а ще їхні діти, онуки. Багатьох з них забрав голодомор, окремі не повернулися з вологодської тайги, куди були вислані комісарами за те, що не бажали йти працювати в колгосп, інших поглинули фронти Другої світової. Але куті й узвару достатньо — всім вистачить посмакувати.

З найпочеснішим місцем хати — покутем — пов'язані спогади не тільки про передріздвяний вечір та перший день святків із веселими колядками, де, закінчивши зимовий піст, за стіл сідала розговлятися наша родина. Коли після закінчення восьмого класу я їхав здавати вступні

іспити в один з чернігівських технікумів і вперше самостійно вирушав з села у далеку дорогу, бабуся давала своє благословення. Як сьогодні пам'ятаю її слова: «Де б не був, де б не їздив, а тримайся найсвятішого місця на землі — покутя рідної хати...»

Пам'ятаю також, що коли б хто не приходив у гості до бабусиної чи нашої хати, завжди вклонявся покутю з образами, схиляв голову і хрестився до нього. Туди ж, на покуть, завжди садовили найшанованіших гостей.

Саме там, під пантеоном домашніх богів, звернутим завжди до сонця, постійно чекало місце двоюрідного брата нашого батька Петра з дружиною Марією, які жили за кілька десятків кілометрів у степовому селі Запоріжжі і щороку приїздили до нас храмувати на весняного Миколу, та двоюрідної батькової сестри Оксини, котра жила біля самого Броду під Білоцерківцями. І вони, перш ніж сісти під святі ікони, щоразу вклонялися їм, складаючи шану й повагу не тільки Всевишньому, Богородиці, Миколі Угоднику, що стояли у вишитих рушниках у божниці, а й господарям дому.

Згадую, коли з пологового відділення нашого сільського фельдшерсько-акушерського пункту прийшла сестра Марія зі «спійманим» хлопчиком, то саме на цьому почесному святому місці його вже чекала в ночвах перша купіль з набором освячених трав, зілля та вербових гілочок.

— Щоб ріс здоровим і в достатку, — говорила бабуся.

З усіх моїх спостережень я зробив висновок, що покуть сільської хати супроводжує людину від народження до самої смерті. Згадаймо наші сільські традиції й звичаї. Всі дотримуються неписаного правила — до покутя навіть діти ніколи не сідають спиною. У день заручин молодій парі після благословення батьків дають в руки хустку, тричі обводять навколо столу, потім вони тричі вклоняються покутю з іконами. Лише після цього молоді сідають на тому ж покуті на вивернутий вовною наверх кожух. Схожу обрядову дію з триразовим поклоном почесному й святому місцю — покутю — виконує молода пара й під час весілля. І сідає під домашнім іконостасом, де майже завжди горить вогник лампадки. Образи там прикрашаються найкращим вишитим рушником-божником, чий розпростерті крила, мов омофор Пресвятої Богородиці, покривають голови молодому подружжю.

— У тій вовні, — читаю тепер у своєму записнику давній коментар бабусі Марії, яку прохав розповісти про значення тих магічних дій, — духи предків сховалися. Вони й охоронятимуть молодих від злого ока, сприятимуть їм у продовженні роду. А ще в цю мить сам Бог несе щасливу долю молодій парі. А біля вікон на варті ангели літають, вони теж стережуть молодят від усього нечистого та злого.

Отож не випадково цей святий кут хати фігурує у весільних піснеспівах. Наведу лише один з них, коли жартома співали про молоду невістку:

*Ой, привезли сову із села,
Та й садовили на покуті.
Тут вона та й непрошена,
Буде вона та й покундошена...*

Довелося й мені сидіти з дружиною на вивернутому кожуху. Правду говорила бабуся — дякуємо Господу за щасливу долю — аж до цього часу сумлінно виконують свою місію небесні ангели.

На покуть (або жу красний кут) на вишитому рушнику наші пращури ще в ранній християнський період урочисто встановлювали жертовну ритуальну кашу, зварену на честь Творця Всесвіту — Предвічного Бога Рода. Згодом почесне місце на покуті відвели Дідуху — невеликому пшеничному снопу з власного городу, який прикрашали волошками та червоними стрічками.

— Тут же, — говорила бабуся, — на всі святкові дні поселяються добрі душі, духи прадідів наших. Ось і їм має бути добре гостювати.

На покуті під святими образами в нашій і бабусиній хаті завжди «відпочивала» від роботи накрита рушником хлібна діжа — символ родинного достатку й добробуту.

Врешті, покуть стає й останнім пристанцем померлого члена родини. І понині

покійника кладуть на тій широкій лаві головою до божниці. Так покуть з сивої давнини став місцем духовного самоочищення і піднесення людини, сакральним поєднанням двох світів: земного, який щойно завершився для людини, і небесного, у який мала відлетіти її душа.

І чи не через таке поєднання двох світів наші пращури, як молитву, промовляли у відповідальний момент «Святим покутем тобі клянуся» — така клятва чи обіцянка при свідках не потребувала ні гербових печаток, ні реєстрацій в якихось книгах... Бо порушити її було непростимим гріхом.

... Хата моя, біла хата, родинний наш оберіг. Не раз і не два згадується вона мені. У пам'яті зринають і ті Святі вечори в дитинстві, коли у хаті пахло свічкою, Різдвяною кутею з домашнім медом і маком, узваром з печі та луговою отавою. Тоді не лише наша хата, а все моє Козацьке по вінця наповнювалося цими неповторними пахощами. І в них звучали слова бабусі чи дідуся: «Христос рождається» і наше тихе хорове: «Славимо Його!» Тихе, бо на весь голос тоді, в пору атеїстичного безбожництва, в якій довелося рости мені та моїм ровесникам, таке говорити не дозволялося. Згадаймо, навіть прадавню колядку більшовицькі комісари переписали і веліли людям співати не «Син Божий народився», а «Рік новий...». На щастя, й нині вечірня тиша у білих-пребілих стінах хати, як

і не одну сотню літ тому, знову говорить з Богом. Гомонить, як і тоді, про вічну радість світлого Різдва. І вже наші онуки покотом на теплій черені або ж у ліжках засинають під святе сяйво вечірнього неба.

У дворі батьківської хати і нині квітнуть матіола, півонії і м'ята. Скільки часу не минає, а вона кличе мене до себе. Кличе рідним порогом, дверима, широкими лавами, запахом свіжоспеченого у печі хліба та

іншими оберегами. Манить покутем з іконами у божниці, до яких не раз звертався за благословенням, підтримкою і поміччю. Його, за настановою бабусі, тримаюся й досі... Покутя, до якого вже кутю та узвар несуть мої онуки. І яких теж навчаю міцно триматися цього красного кута, що дивиться завжди на сонце. Дякую тобі, бабусю, за цю науку...

ВІДЧІНИ, МАМО, ВІКОНЦЕ, ЙДУТЬ ДІТИ, МОВ СОНЦЕ

З нашої Заглибівки до Левченківки не-
близька дорога. Але весільний поїзд з сот-
нею бояр та світилок на чолі з нареченим
Іваном Борцем весело тупав сільськими
вуличками і голосно співав про скупих ху-
торян, які поробили вулички вузькії, про
некошене сіно й негребену м'яту та про-
сили людей, аби вони підказали, де сва-
това хата. А ось і вона. Долаємо біля воріт
вогнище та загорожу з жердин, віддаємо
парубкам з інших кутків села «куницю»

і підступаємо до оселі. Зупиняємося, аби
попросити весільних батьків:

*Відчиніть віконце,
нехай вскочить сонце,
Нехай ми побачимо,
по що ми приїхали.*

Не встигли стихнути слова цієї тради-
ційної на весіллі пісні, як світилки розпо-
чали іншу:

*Ой, свате наш, свате, пусти нас у хату.
 Бо розберем стріху та й наробим сміху.
 Крізь віконце вскочимо
 Та й заберем, що схочемо.*

Не забули згадати тоді й сваху. Їй адресували такі слова:

*Ой, свахо, свахо, помила б ти вікна,
 Щоб в хаті було світло,
 Дівочкам дивитися.*

Коли поїзд повертався з молодого невісткою Любою до хати нареченого, то змінювалася й тональність пісень. Уже всі разом — світилки й бояри, дружки й косянини — співали не тільки про сир, який на колоді біліє, бо матір дітям радіє, а й просили: «Відчини, мамо, віконце, бо йдуть диточки, як сонце...»

Звичайно, на весіллях в нашому селі звучали сотні інших пісень. Я лише відібрав декілька з тих, де згадувалися хатні вікна. З давніх-давен ці обереги людської оселі у нас називали «очі хати» і ретельно за ними доглядали: щотижня мили шибки, часто фарбували рами, навколо яких ще не було дерев'яних різьблених наличників з козирком над верхньою планкою, обрамлювали прямокутниками, які десятки разів на рік обновлювали червоно-рудю глиною.

— Щоб нечиста сила не влізла в нашу хату, — відповіла на моє «навіщо така рам-

ка?» бабуся Марія. — Ось зберемо кошти на наличники та віконниці, то й обмазувати не будемо.

І справді, на вікнах дідушевої хати невзбарі з'явилися наличники й віконниці, які щоразу закривали на ніч. А перед грозою — обов'язково і вдень. У батьків вікна з красивими різьбленими наличниками, на яких красувався поруч з геометричними фігурами рослинний орнамент, з'явилися лише в новій хаті. Вирізьбив їх тоді ще школярем старших класів брат Толя, якого Бог наділив багатьма талантами. А вікна в старій хаті ми ще довго оздоблювали глиною, яку брали зовсім поруч у місцевому глинищі щойно на леваді висихала прибутна весняна вода. Так робили й наші сусіди та інші односельці. І ніяка нечиста сила не долала такі рамки і в хати не заповзала.

Згадаймо, як у нашому селі говорять про нахабну людину: «Ти її гониш у двері, так вона через вікно преться». Ще гірше, коли на адресу такої чи іншої людини звучало лихе побажання-прокльон: «Бодай ти через вікна ходив». Роблю висновок, що саме з таким прокляттям пов'язаний і обряд «продажу» дитини. Згадую, коли ще був малим, до бабусі Марії прийшла її знайома аж з далекої Сороковки. «Помагай, Маріє — що вже не робили, а дитина плаче й хворіє. Фельдшерка руками розводить. Говорить, треба в Чернігів до дохторів везти. Дитинка ж і сама не спить, і нас всіх непокоїть».

— Треба її «продати». Завтра прийду купувати вашу внучку, — мовила бабуся і наступного дня щось зав'язала у вузлик, оперлася на ціпок і помалу пошкандибала на інший кінець села.

Мене довго непокоїли бабусині слова «продати дитину». Тим більше, що повернулася вона додому без дитини, яку обіцяла «купити». Насмілився про це розпитати, коли вже одружився і готувався стати батьком. Вона усміхнулася і повідала, що в селі ще її бабуся пам'ятала звичай — дитину, яка довго хворіла, «продавали». Для цього, аби обдурити хворобу, всупереч традицій гроші покупець подавав через вікно, через нього і вручали йому з хати «продану» дитину.

Якось в школі нам розповіли, що оселі і хати наших дуже давніх предків були в землянках або в халупах без вікон. Тими несподіваними знаннями поспішив поділитися вдома.

— Першу хату придумав диявол, — режюмував дідусь Микола. — Про це мені розповідали, коли я ще був дитиною. Та і в церковних книгах таке написано. То була справжня темниця, а до нас дійшло порівняння такої хати з домовиною, але згодом Бог доручив ангелам зробити так, щоб і в такому житлі людям було світло — в ньому мали бути ті самі двері, тільки без ключів. Так і з'явилися вікна. Так це чи ні — робіть висновок самі.

До речі, я переконаний, що саме з тих часів дійшов до нас звичай виставляти

майстрам-теслярам так званий «віконний могорич» — коли вони стіни хати вигнали до тієї висоти, на якій мали укріплювати підвіконники. Згадую будівництво нашої нової оселі. Ще до вечері було далеко, а майстри поклали на спочинок свої пилки, сокири, сіли за стіл під крислатою грушою-медянкою і загупали ложками. Батьки сполошилися, а майстри без злоби в голосах забажали-закричали:

— Хазяїне, неси могорич. Вікнове будемо пити.

Згадую, в тата-мама аж сльози на очах виступили, коли вони обійшли хату, в якій уже буде не трійко скособочених, а аж сім вікон, через які зранку до вечора в оселю заглядатиме не тільки сонце. «Тепер же, — говорила мама, — й ангелам можна у ці вікна заглядати...». Тому зрозуміло, чому відразу після вхідчин у нову хату мама вишитими рушниками прикрасили не тільки ікони на божнику над покутем, а й вікна та двері.

— Хай ці рушники охороняють нас від нечестивців та недоброзичливців, — поклавши на себе перед іконами хресне знамення, мовила стиха.

З «очима хати» в нашому селі люди пов'язали багато традицій, звичаїв та прикмет. З малого-малу пам'ятаю науку старших, що у вікно не можна викидати заметене в хаті сміття, бо «очі запарошиш покійникам роду свого, які приходять до вікон рідної хати». Не дозволяли бабуся й мама нічого

й показувати через зачинене вікно. Через нього не можна і з хати дивитися на траурну процесію, яка проходила повз двір. Забороняли також через вікно випускати на вулицю котика чи кішку. Коли ж вірні друзі вирішили ніколи не розлучатися, то повір'я рекомендувало їм почастуватися та випити через розчинене вікно чарку горілки. У клечальну суботу вікна, як і двері, обов'язково прикрашали гілками дерев, на них прилаштовували полин, любисток, м'яту, татарське зілля та інші трави. «Аби захиститися від темних сил та русалок», — пояснювала бабуса і тепер її слова повторюю і я власним дітям та онукам. Тут же, над вікном, розвішували зв'язані голівки часнику а восени — пучки калини та нанизаний на нитку червоний перець. На ніч вікна хати завжди закривали спеціальними занавісочками — вишитими чи з казенного ситцю-штапелю.

Під вікна хати односельців ставали ми в дитинстві колядувати та щедрувати. При цьому виспівували: «У першому віконці — ясний місяць. У другім віконці — ясне сонце, а в третім віконці — ясні зорі...».

Під час виїзду молодої до хати свекрухи вона тричі кланялася не тільки порогу рідної хати, покутю, а й кожному вікну.

Таким чином вона прощалася з ними як з живими істотами і дякувала за те, що по-други звали її через вікно на вечорниці.

Доброю прикметою вважається, коли над вікнами хати облюбують собі місце ластівки. Були такі гнізда й над вікнами нашої і старої, і нової хати. З дитинства знали, що руйнувати такі гнізда гріх, і ніхто з нас, дітей та онуків, не намагався це зробити. Всі чекали, коли там защебечуть ластів'ята. Коли ж у вікно бився горобчик чи синичка, всі вважали це поганим знаком чекали недоброї звістки. «Ко-ось з хати кличуть у вирій, — та такий стукіт у вікно колись ювила бабуса і невдовзі вона і справді розпрощалася з цим вітом.

Відразу ж по її смерті в хаті відчинили не тільки двері, а й вікно, «щоб душа не затрималася в хаті і відлетіла в небесний вирій», а на іншому підвіконні поставили запалену свічку і склянку з водою, яку накрили скибкою хліба... Все це там було до сорокового дня від її смерті. І це ще одна традиція мого села, пов'язана з «очима хати» — вікнами.

Давно повилітали пташки-діти з тепло-го родинного гнізда. Немає старої батьківської хати, в якій десятки літ були застиглими брови-стріхи з житньої соломи. Та стоїть на горбочку хата дідуся з бабусею,

де також пройшла частина мого босоногого дитинства. Разом з новою батьківською хатою вона й сьогодні двері прочиняє, чекає й проводить у світи. Обидві хати ясніють вікнами, заглядають у далеч доріг, якими ми рушили в світ широкий. Хмуряться-жмуряться, живуть мріями-сподіваннями, що прийдуть до них хазяйнувати молоді господарі. І їхні вікна, мов очі, лагідно просять зайти обігріти родинним теплом, яке бережуть ці хати, серце й душу.

Зайти, сісти на давній дерев'яній лаві край віконця і дивитися-дивитися, як квітнуть замріяні мальви з ласкавими чорнобривцями, як проникливо заглядають вони у очі сонцю. А його промені теж бринять струнами скрипки в повний голос і десь завзято, як колись на сільських гулянках, бубон б'є. І далеко за вікном весело й дзвінко зринає неповторна молодість, яка, на жаль, нікому й ніколи не повернеться...

У НАС ТАК ЗДАВНА ВЕДЕТЬСЯ, ЩО ХАТА ВІНИКОМ МЕТЕТЬСЯ

Пошарпаний гумовий м'яч сиротою чекав на гравців у зеленому килимі споришу, який вкривав дідусяве подвір'я. Бабуся Марія сказала, що пустить ганяти м'яч, коли наведем після себе лад у хаті. Сама ж пішла у справах на город. Я взяв сорговий віник з традиційного його місця у куточку біля вхідних дверей. А двоюрідні брати Петрик та Михайлик стягнули з горища нові віники з нехворощі. Всі гуртом розпочали ними мести сміття від самого покутя

й до порогу в сіни. У хаті пилюка стовпом стала, бо навіть забули покрити глиняну долівку водою, як це традиційно робила бабуся.

— Господи, загадай нерозумним Богу молитися, то вони й лоб проб'ють, — перехрестилася на ікони в божниці бабуся, яка несподівано для нас постала на ганку. — Ви що, решту мого здоров'я з хати хочете вимести чи щоб у дідуся постійно був порожнім гаманець? Я ж уже розповідала,

що хату ніколи не можна замітати вдвох, а ви аж утрюх за віники взялися! І чому повз вуха пропустили мої слова, що хату замітають від порогу до куточка поблизу печі, а ви звідки оце розпочали махати? Та й коли оженитесь, то жінки ваші ряби-ми можуть бути.

— Чому це? — з явним переляком перепитали бабусю.

— А тому, що хату он як нерівно підмели. Подивіться, скільки сміття після вас залишилося на долівці!

— Та ми ж, бабусю, хотіли швидше, — соромливо буркотіли собі під носи, бо й самі бачили, що не до ладу зробили.

— Поспішиш — людей насмішиш, — вже лагідніше і з усмішкою мовила бабуся і веліла мені поставити віник на його законне місце, щоб до нього повернувся домовик і не блукав по всій оселі. А нові віники — з нехворощі — закинути назад на горище.

Здавалося б, що такий повсякденний у кожній хаті господарський інвентар як звичайний віник не потребував би особливої уваги. Адже в книгах он пишуть, що людина вперше взяла його до рук майже десять тисяч років тому, коли від кочового способу життя перейшла до осілого і звела перші халупи. Вже тоді виникла потреба їх замітати і наводити чистоту. Та й що про нього говорити, це ж не піч і не лава, не колиска і навіть не мисник з посудом, які споконвіків наші пращури вважали справжніми оберегами родини. Думалося,

бери той віник чи мітлу з довгою ручкою поміж ноги та й замітай або ж ганяй по двору чи вулиці, мов відьма чи рогатий демон. Адже не раз ще в дитинстві чулося від людей «ганяє як чорт на мітлі».

Цими думками й поділився з дідусем Миколою та бабусею Марією. Було дивним, але почув я в ті далекі дитячі роки багато чого про віник. І вже не таким простим він мені став видаватися. Бо цю мітелку здавна шанували наші пращури і віддавали вінику належні честь й славу та дотримувалися багатьох пов'язаних з його використанням традицій. Вважалося, що це неймовірно сильний оберіг, який охороняє двір і хату та всіх домочадців у ній. Декому важко буде повірити, але наші пращури навіть молитву до віника склали. У ній просять захисника дому вимітати зло із будинку, а з ним разом і заздрість, злість. Молилися, аби віник не пускав на поріг ворогів, злих духів, демонів і всляких нечестивців, захистив і вберіг від зла всякого. Більше того, стверджують, що віник навіть допомагає людям примножити добробут родини. Звісно, при належному його шануванні. Але при цьому вважалося смертним гріхом поставити віник поруч з покутем. Там, де стоїть накрита вишитим рушником хлібна діжа.

Окремі з цих прикмет та повір'їв сьогодні декому видадуться дикими забобонами. Але не треба забувати, що наші пращури жили в геть інших умовах і мали інший рі-

вень знань. І вони вірили в ці прикмети та в те, що недотримання їх приносить різні невдачі та нещастя. Наприклад, вважалося, що віник чи мітла захищають людей та їхнє житло від лихих і злих сил. Тому віником ніколи не били не тільки дітей, бо вони погано ростимуть, а й домашню худобу, бо хворітиме. Віником після заходу сонця ніколи не замітали хату, бо в ній уже ангели ходять. Для захисту віник ставили ручкою вниз перед дверима хати чи хліву. Важко нині вірити, але його клали біля дитячої колиски та постелі породіллі під час пологів, аби захистити немовля та його маму від всіляких демонів. Коли в хату пробиралася хвороба, то на порозі сокирою рубали старий віник, аби прогнати її. Після виносу з дому труни з покійником наші пращури хоча б символічно замітали віником у хаті.

Згадую, як ще до заходу сонця в Святвечір бабуся замітала хату, а віник виносила і не користувалися ним аж до Святого Василя.

— Ним ненароком можна замести чи понівечити душі наших предків, — пояснювала бабуся. — Адже вони в ці дні приходять до нас у гості. Нас оберігають, від злих сил захищають, на себе перший удар приймають.

А на Благовіщення сільські дівчата тричі з віником кругом хати ходили, а тоді заходили в оселю і тричі підмітали ретельно долівку — долю свою закликали. Сміття

виносили до ставка чи до копанки, а хто ближче жив до Супою, то до річки несли і там його спалювали. З водойми брали воду і вдома віником скроплювали грядки на городі — щоб твердими були головки капусти та не гнили.

Пам'ятаю, як ми поїхали до друзів на новосілля. Коли збиралися додому і стали біля порогу квартири, молода господиня вже взялася за віник підмітати.

— Це що, ви хочете швидше нас вимести і щоб ми ніколи не приїжджали в гості? — мовили куми.

— Ні-ні, що ви, — гаряче запротестували господарі. — Раді будемо всіх вас бачити в будь-який час.

Друзі зауваження гостей зрозуміли і запам'ятали на все життя. Вибачилися вони і зізналися, що ніхто їм не розповідав про такий звичай. І вже ніколи в їхній родині ніхто не брав до рук віника, доки не дізнавалися, що гості дісталися до свого дому.

Лише коли гості були злі й небажані, а то й шкідливі, то щоб їх віднадити, можна відразу за ними замітати. На щастя, таких гостей у нас не було. Коли вже зайшла мова про гостей, варто нагадати, що їм не потрібно в чужій хаті братися за віник і мести ним сміття. Виметуть у вас увесь добробут і удачу. І ніякими молитвами їх вам не повернути. Навіть в тих випадках, коли гості мають добрі наміри до вас і вашої родини. Ніколи не позичайте віник сусідам і самі не просіть у них цей інвентар. Та й коли на

вулиці двір підмітаєте, то сусідську територію за межею не прибирайте, бо замість подяки можете отримати справедливую лайку.

До речі, наші пращури окрім віника мали спеціальну мітелку з волоття очере-ту чи полину для вимітання з печі попелу. Про це навіть примовку у давнину склали: «Барвінок — у вінок, а полин — на віник». Боро́ни Боже замітати в печі тим віником, що і в хаті. Лиха не обберешся.

Звісно, віник швидко зношувався, тому новий купляли щороку. Якщо хтось не вмів сам в'язати, то намагалися придбати його в чоловічий день — понеділок, вівторок чи четвер. Дійшли перекази, що ліпше його купувати у продавця-чоловіка. Раніше за віник не торгувалися — яку ціну назвали, таку й платили, але ретельно його роздивлялися. Він мав бути пухнастим, красивим і зручним для руки, для цього замочували його на дві-три години в солоній гарячій воді. Після покупки старий віник не сплювали. Якщо ви вирішили замінити його влітку, то до осені він ще може послужити надійним оберегом на вашому городі. Ручкою вниз поставте віник на грядках огірків, капусти, часнику, жита-пшениці, він вступить в двобій з відьмою, яка відбирає у корови молоко й час від часу на деркачу ганяє городами і волочить ним землю.

Народні рекомендації вчать нас перед новосіллям переносити віник зі старої хати у нову. А ось зношений віник не можна сплювати в печі чи грубці, щоб не накликати

грозу чи іншу стихію. Його бажано віднести подалі від своєї хати, оскільки він за рік щоденної роботи ввібрав у себе багато негативної енергії. Але перед цим ним востаннє замітєть в хаті, подякуйте йому за роботу — так ви винесете разом з ним всю негативну енергію, яка тут накопилася. Його бажано закопати в землю на безлюдному перехресті доріг. Так, щоб туди не наступила ні людина, ні домашня худоба.

Якщо вже вам не пощастило, і ви не побачили під ногами старого віника і наступили на нього, чекайте біди. Щоб її зупинити, після повернення додому обметіть власні ноги своїм віником. В інших випадках ним майже ніколи не можна обмітати — парубок чи дівка залишаться неодруженими. Обмітали лише маленьких дітей, аби відігнати від них злі сили. Предки вчили, що дуже небажано не тільки наступати, а й переступати через віник. Навіть у власній хаті чи на подвір'ї. Особливо вагітним — пологи будуть тоді занадто складними, а здорова людина може захворіти. А ось перед молодятами на весіллі, коли вони йшли до хати майбутньої свекрухи та свекра, обов'язково віником мели дорогу. Так захищали їх від заздрісників і недоброзичливців, щоб чистим було їхнє життя.

Дозволялося стрибати через віник лише дівчатам на виданні, яких чомусь обминали кавалери. Щоб їх причарувати, дівка мала ретельно вимести хату і тоді стрибнути через віник туди й назад дев'ять разів.

Інколи майбутні свекри хотіли знати, чи вправною господинею буде їхня невістка. Для цього біля порогу хати клали віник. Підніме дівчина його і поставить в належне місце — раділи, що добра й роботяща господиня йде.

Не обходилося без віника-оберегу й на інших ритуалах весільного дійства. Зокрема, під час роздачі гостям короваю свахи співали:

*Дружок коровай крає,
Носа не втирає.
Дайте йому мітлище,
Хай витре соплице...*

На другий день весілля, коли родичі молодої приносили їй снідати в свекрову хату, хтось із гостей залазив на дім до комина і з віником чи деркачем на ручці розпочинав трусити сажу в димарі. Дружки та косянини при цьому співали:

*А ми сажу трусимо, трусимо,
Могорича просимо, просимо.
Якщо довго будем чекати,
То почнемо хату валяти...*

Після частування гості розпочинали танцювати з тим віником чи мітлою. Коли ж у процес гуляння включалися гармошка чи баян, то на все село звучала частівка:

*Три діди, три діди,
Бабу любили.
Віником, деркачами
У сраку лупили!..*

... В останні роки у багатьох міських та й сільських оселях звичною побутовою річчю є різноманітні пилосмоки, парові швабри, інша сучасна техніка. Але й сьогодні багато де ви зустрінете в куточку хати чи квартири хлопчика, підв'язаного поясочком — звичайного віника, у волотях якого притулився домовичок. А ще на стіні в багатьох квартирах побачите невеличкий віничок-оберіг із різноманітними зернятками, мішечком щастя та іншими атрибутами. Як і тисячі років тому, беруть вони житло, достаток та благополуччя вірних давнім звичаям та традиціям українців. Хай же вони ніколи не зникають і живуть у наших серцях, щоб було що передати й наступним поколінням.

НАША ПІЧ РЕГОЧЕ, БО КОРОВАЮ ХОЧЕ...

Важко передати словами ту радість, коли вся наша родина готувалася до новосілля в щойно спорудженій світлиці. Вже урочисто перенесли і встановили на божнику ікони, на покуті поставили господаря хати — стіл, під вишитий рушник поклали хліб-сіль. Нарешті прийшов час і для господині хати, як здавна в нашому селі називали піч. Праведний Божий вогонь зі старої печі перемістили у нову. Бережно у глиняному горщику перенесли ті жар-

ни через увесь двір і підклали до жмута соломи під гіркою дров. А зверху ще й свячені минулорічні галузки верби поклали, щоб святим духом проникла наша годувальниця і лікувальниця.

— Благослови, Боже, прогнати цим вогнем злих духів з нової хати та жити щасливо й радісно, — схилила перед піччю голову в молитві матуся. — Неси нам тепло та гуртуй родину. Обігривай, лікуй, годуй нас...

— Мам, а чому ви не до ікон молитесь, а до печі? — перепитав тоді неньку.

— Знай, синку, піч у хаті для людини — той самий вівтар. Бог і там, і там прийме наші молитви, аби тільки вони щиро линули.

Радісно палахкотів вогонь у печі, дим тягнувся в челюсті і виривався в комин та димар. Пішло-полинуло тепло по хаті, запарувала цегла-сирець та глина на черені, припічку, комині.

— У доброго пічника і цегла співає, а в поганого і зуби вишкіряє, — мовив татусь і по-дружньому поплескав по плечах глухонімого Петра Бурзака, майстра своєї справи, та жестами сказав йому про добре виконану роботу...

Наша піч була красива. Якщо в старій хаті вона, замріяна і біло-голуба, розташовувалася з правого боку при вході до оселі, то у новій хаті вона вже стояла поміж двома кімнатами і обігрівала їх одночасно. У першій кімнаті до неї була прилаштована ще й пічка з металевою плитою та кружками. Її можна було топити вугіллям, а тепло йшло через припічок і піч у спільний комин. Це вже був прогрес в інтер'єрі сільського житла. Піч мала широкий припічок, на якому можна було спати, карниз, кілька козирків на комині, пічурки. У них зберігали вузлики з насінням овочів, сірники. А у найвищій пічурці, до якої не могли дістатися діти, наш татусь зберігав довгі, мов штики, гострі ножі. Вони завжди

були вимиті, висушені і обгорнуті чистою полотниною. Батько був вправним колієм свиней і тому ретельно дбав про цей робочий інструмент. В обох хатах традиційно над черінню висіла дерев'яна жердка. На ній зберігали вінки цибулі, вузлики з лущеною квасолею, полотняні ворочки з сушеними травами для чаю та лікування.

Переконаний, що люди старшого покоління підтримають мою думку, що в кожного з нас з самого малечку збереглися найкращі спогади про піч зі своєї чи бабусиної хати. Осіли вони й мені отим теплом від черені та гарячого комина на дно серця. Попри те, що десь п'яти— чи шестирічним хлопчачам під час балоців з двоюрідними братами Петром та Мишком я вниз головою полетів з бабусиної печі. Та так, що на її краєчку своїми зубами обгриз чималий кусок цегли. Той «автограф» на ній красується навіть через багато десятиліть.

У бабусиній хаті були дві печі. У невеличкому «хатьонку» — маленька. А ось у світлиці — більша, з просторою, мов точок для обмолоту жита біля нашого саду, черінню, високим і широким комином. З дерев'яного полу через припічок ми вилазили на неї, мов на царський трон. Любили цю піч ще й тому, що в стіні поруч з нею було зроблене невеличке віконце. У нього ми, хлопчачки, всовували свої голівки і дивилися, що діється на подвір'ї сусідки баби Уляни. Особливо реготали, коли вона спотикалася чи заплутувалася у густому та високому спориші

і наступного дня навперебій розповідали їй про це, а вона дивувалася, звідки «бісові діти» знають про ці її пригоди.

Там, на тій теплій черені «другої матері», як бабуся говорила про піч, я разом з братами долучався до перших казок. З роззявленими ротами слухали з вуст бабусі про Івасика-Телесика, сміливого й дужого Котигорошка, хитру Лисичку-сестричку та інших героїв народної творчості. Там, на гарячій черені бабуся вчила нас колядок та щедрівок про баранця, який біг до дядька в двір, про білого коника, якого спіймає тільки цар-Микола, про вола круторогого, яким будемо на гречку орати та якому викрутимо правий ріг. Коли ж наші очі брала дрімота, бабуся своїм лагідним голосом співала нам колискову: «Лізла пісенька на піч колихати темну ніч, а там хтось уже дрімав, темну ніченьку злякав...»

Одного разу на тій печі ми проснулися від несамовитого завивання-зітхання в комині. Поприкладали свої вушка до нього.

— Бабусю, у наш комин хтось заліз, свистить, топчеться і грюкає, — перелякано зарепетували ми до бабусі.

— Я ж вам говорила, коли ледь піч не розвалили від балощів, що в комині живуть рогаті чорти та демони. Ото вони теж бісяться та радіють, що на вулиці завірюха розгулялася і не лише вони в комині сидітимуть, а й ви сьогодні на вулицю не підете...

Згадую, як десь на полі в кукурудзі відстала від череди і загубилася дідусева

однорога корова Лиска. Він уже й на поле ходив, усі яри, вибалки облавив у пошуках годувальниці. Боялися, аби вовки її не загризли. Повернувся додому, коли ми вже покотом дрімали на теплій черені. Дідусь вийняв заслінку з челюстів печі і став звати через комин в димар: «Лиско... Лиско... Прийди...» Наступного ранку ні світ ні зоря дідусева Лиска вже мукала коло воріт двору.

Заслінка, до слова, у дитинстві регулярно використовувалася нами, хлопчачами, як щити від каміння та ударів «мечів» і «шаблук», коли грали «у війну». Заслінками від печі, мов у литаври, бухали-гриміли учасники весільної перезви, коли йшли на другий день збирати у сватів та родичів кури. Врешті, вже пізніше дізнався з розповідей старших, що на заслінці від печі подавали хліб корові. Робили так у перший день Русальчиного тижня, щоб викликати дощ. А ще — прогнати хвороби з оселі, які можуть прийти разом з богомерзкою поганню — мавками. Тоді, у сиву давнину, коли люди ще вірили в язичницьких богів, удови та дівчата-сироти розпускали волосся і бігли в поле з криками і плесканням в долоні та потужним стуканням в заслінки від печей.

І бабуся Марія, і мама завжди ретельно дбали про піч. Пилюку з неї щоденно обмітали гусячим крилом, а щосуботи фасад та комин білили крейдою з добавлянням синьки чи зеленки. А ще бабуся тоді ла-

гідно співала. Врізалися в пам'ять ось такі слова:

*Ой, прийшли ніченькі довженькі,
Посвіти нам, комине, біленький,
Ми ж тебе квітами убирали,
Барвіночком-рутою оперезали...*

— Наша піч, як дівка, — мовив колись я після такого шанування.

— Ось тільки в чужу хату цю дівку не віддаси, треба самим про неї дбати, — почув у відповідь.

— Але ж і вона про нас дбає.

— Ще й як! Вона ж у хаті — справжня опікунка роду і господиня. І наварить, і напече.

— Еге ж. Сам чув, як ви співали «піч-піч топилася, на господиню дивилася: слухайте тільки мене, буде у вас все смачне».

А з печі й справді все смачне було. І борщ до пуття там упріє, і каша пшоняна аж розсипається. А хліб який пахучий та смачнений у печі печеться. Куди тому робкопівському.

— Сиділа баба на печі, та й ласувала калачі, — застрибав на одній нозі двоюрідний брат Петрик.

— На печі, на печі смачні та гарячі пшеничні калачі, — підхопив другий брат Мишко.

— Ой, дітки, це тільки в піснях так, — сумно похитала головою бабуся. — А якщо хочеш їсти калачі, то не сиди на печі. Тре-

ба багато й тяжко працювати, аби мати ті калачі. Але нам тоді ці слова та зітхання ще важко було зрозуміти.

— А ще ж, бабусю, наша піч нас і лікує.

Так, піч неодноразово в дитинстві виконувала у нас обов'язки лікаря, якого в селі не було. Не злічити, скільки разів доводилося через свою необачність мені та братам борсатися в крижаній купелі сільських водойм. Щоразу рятувала від застуди гаряча черинь печі. Мов у пухову перину заривалися на ній в гаряче просо чи жито. Бабуся випоювала тоді нас теплими чаями з різноманітними травами, де й дівалася застуда чи ангіна.

Більше того, саме з допомогою печі прилучали до свого роду і хати новонароджену дитину. Згадую, коли принесли племінника, який тільки з'явився на світ, то його після всіх звичаєвих традицій голими ніжками притулили до теплої печі.

Є і зворотний звичай. Коли люди поверталися додому після похорону, то бралися руками за комин печі, як оберіг від злих духів, тричі просили в Бога, аби в нашій хаті померла всяка нечисть та демони, після цього мили руки.

Наш дідусь Микола мав комерційну жилку. Він їздив у столицю і торгував на київських базарах смаженим соняшниковим насінням. За три копійки стаканчик. Звісно, мільйонів не нажив, та смакоту для онуків привозив. Запам'ятав один звичай, якого дідусь строго дотримувався перед

поїздкою на торг. В останню хвилину перед виходом з хати він ставив на теплий припічок свій рогозяний кошик з двома ручками і зі словами «З Богом!» рушав у дорогу. Мабуть, це сприяло вдалому торгу, бо з непроданим насінням додому він ніколи не повертався.

Доречно додаю, що в багатьох родинах дотримувалися ще однієї традиції. У печі завжди тримали горщик з водою та купку дров, аби їй було що їсти й пити. Останні жарини взимку після приготування їжі ніколи не гасили, а кочергою загортали їх у челюсті печі і прикривали попелом. Наступного ранку з їхньою допомогою розводили новий вогонь. Доки тліли ці жарини, доти всілякі демони з бісами та іншою нечистою силою не могли через комин залізти в оселю і накопостити родині. Влітку ж, коли піч часто відпочивала, а їсти готували на кабиці в дворі, димок у комині закривали спеціальною засувкою і в такий спосіб перекривали вхід злим силам. А «жерло» печі завжди закривали металічною заслінкою з ручкою.

— Раніше, коли сірників було обмаль, якщо жарини згасали, — згадувала якась бабуся своє дитинство, — то позичати вогонь до сусідів посилали хлопчика. Жінка не мала права цього робити.

Як і кожен оберіг сільської хати, піч з припічком стали метафорою в народних піснях, в тому числі й так званих сороміцьких. У моєму Козацькому вони завжди зву-

чали на весіллях. Тож окремі й тут згадаю, аби декому розворушити пам'ять козацького роду, який вмів не тільки наполегливо працювати, а й весело відпочивати.

Ще дошкільням мама взяла мене на бгання короваю. Коли коровайниці заспівали, то я притулився в куточку і слухав, слухав. А в хаті ж лунало:

*А в нашій печі золотії плечі
Та срібнії крила, щоб коровай гнітила.*

За нею звучала пісня про те, що наша піч регоче, бо короваю хоче. Й тоді всі замовкали і коровай садовили до печі для випікання. Я ж вслухався, коли ж вона буде реготати... До речі, тоді запам'ятав ще одну деталь: під час випікання короваю попіл з печі вигрібали не кочергою, як зазвичай, а вимітали віником. Та ще й не тим, що постійно в хаті замітають, а окремо зв'язаним.

— Щоб життя молодих було заможним, — пояснили люди. І додали, що цього не можна робити вагітним молодицям, бо у дитини задуха буде.

А сороміцькі пісні про піч і припічок звучали в день весілля та другого дня, коли ходили на перезву та «збирали курей». Ось тоді й линуло:

*На печі квочка квочке,
А дружок свашину піську смокче,
Ой, як її не смоктати,
Вона ж мені, як рідная мати...-гу-уу!*

Не встигала затихнути ця пісня, як свахи розпочинали іншу:

*На печі під кожухом
Зробив хлопця з одним вухом.
Ой, свате, де ти ходиш,
Чом ти вуха не доробиш?*

Відповідь не забарювалася, і вже стелю підіймала інша пісня:

*На припічку сваха сиділа,
й сова в письку влетіла.
— А я ще буду сидіти,
Бо скоро буде друга летіти...*

... Від одного давнього товариша, письменника Володимира Ворони, у соціальних мережах прочитав повідомлення, що вчора він весь вечір топив піч — душу нашого дому. І защеміла моя душа, полинула до рідної оселі. До печі з гарячою черінню, теплим припічком і стовпчиком, де щовечора блимав каганчик, під світлом якого вишивала рушники та картини мама, а я поруч читав «прочотки». Коли окультурював після багаторічного запустіння батькове дворище з хатою, намагався зберегти піч. Спеціалісти сказали — не вдасться.

Вона геть потріскалася й полопалася, а комин ось-ось міг упасти. Довелося розпрощатися з Берегинею.

Але чимало людей добровільно її розкидали, коли зраділи газифікації села. Хизувалися, наскільки збільшилася площа кімнати. Тепер же, коли вартість газу стала непідйомною для селянина, навіть працюючого, окремі себе за лікті кусають. Нову ж піч нема кому змурувати — перевелися майстри-пічники. Та й цегли-сирцю ніхто не робить.

Це ще один привід, аби згадати добрим словом наш оберіг і прославити прадавню українську господиню хати. Бо це ж вона, піч, пропахла печеним хлібом, борщем, капустаком, налисниками та іншими різноманітними стравами, сухим насінням, зіллям, корінням. Це ж вона, як перина, гріла наших предків, у ній протягом осені-зими-весни щоночі парував теплий попіль, і не одна людина — від дитини до старого — пестилась на теплій черені. Шануймо ж надалі цей священний оберіг дому нашого. І хай частіше вона регоче і хоче короваю. Для продовження роду нашого. Українського. Козацького. Щоб не було йому ніколи переводу.

ОСЯВАЄ БАТЬКІВСЬКИЙ СТИЛ СПІЛИМ СОНЕЧКОМ УКРАЇНСЬКИЙ ХЛІБ

Якщо в хаті є оберіг-господиня, а в нашій славній Україні нею здавна справедливо вважається вариста піч, то має ж бути і господар. Наші мудрі пращури цю роль надали такому важливному і необхідному предмету інтер'єру сільської хати, як стіл. Це не просто набір поструганих і доладно збитих дошки дошок, покладених на чотири стовпчики, а справжня святиня. Упродовж віків люди виробили і передають з покоління в покоління писані й неписані заповіді щодо неї.

Як правило, стіл у кожній сільській хаті має одне постійне місце. Він стоїть у протилежному кутку від печі, на одному з найпочесніших і найсвятіших місць — на покуті, під образами Святителя та Пресвятої Богородиці. А зі стола ніколи не забирали ні хліб ні сіль, як ознаки рідної злагоженості і гостинності. Хлібина, до речі, ні в якому разі не могла лежати перевернутою. «Таке й життя тоді чекає родину». Саме від печі до застеленого

вишитою білосніжною скатертиною столу несли обрядові страви: у Святвечір — кутю на покуть, напередодні Великодня — пишні та запашні паски та крашанки. А поруч з ними перед трапезою клали запасні ложки та ставили миски — для відсутніх членів родини, несподіваних гостей, чи ж душі померлих з добрими духами вночі злетяться скуштувати празникової вечері.

— Стіл — це наш престол, наш вівтар, — не раз підкреслював нам, малолітнім онукам, дідусь Микола. — Ми ж туди жертвену їжу нашим Богам несемо. А ви по ньому своїми сідницями шморгаєтесь і спинами до нього сідаєте. Стіл ображаєте, ніби за щось сердитесь на святилище наше.

— Ось відвернеться від вас доля, плакати будете. Та й чиряки повискакують на грішному місці, тоді мучитиметесь, — без зла в голосі добавляла бабуся Марія. Мовляв, що там з дітлахів візьмеш. А тоді з суворістю додавала. — І щоб більше на стіл гребінців не клали.

— А чому гребінець не можна?

— Знаю, ти вчора на вигоні Іванку сусідському голову ложкою розбив. То що, знову неприємностей хочеш?

Неприємностей, звісно, я не хотів, бо ще пам'ятав, як гірко ридав від болю Ванько, а його батько так боляче крутив мені вуха, що й понині трубочками стирчать на всі боки. Я тихцем поцупив зі стола картузик і пішов до дверей, а вслід полинуло діду-сєве:

— Правильно зробив, що забрав свого картуза зі стола. Бо то місце для хліба й Бога. Та й гроші не водитимуться, якщо там його кластимеш.

Ми, онуки, вже знали, що наш дідусь щось таки відає, аби в його полотняній торбиночці з шовковою зав'язкою завжди були гроші. Бо такий бажаний мідний п'ятак «на дитяче кіно» в клубі ми одержували саме з його скарбнички. Мабуть, думали ми, це тому, що дідусь, коли їхав супроводжувати у вагонах відгодованих на «откормочному» бичків до Пітера чи Москви, завжди цілував краєчок стола під образами. І так повторював, коли повертався додому. Так він дотримувався своєрідного ритуалу, коли справжній господар дому прощався з тимчасовим хазяїном, якому передавав обов'язки оберігати хату і родину в ньому.

Дідусь показував нам, що родинний стіл у хаті є початком і кінцем будь-якого відрізка життєвого шляху, бо все життя людини пов'язане і прив'язане до столу. За ним відзначали родини й хрестини, пострижини й заручини, дні народження й весілля. За ним снідали, обідали й вечеряли. За ним проходила й поминальна тризна.

Скажете, перебільшую. Тому й пропоную згадати пов'язані зі столом звичаї й традиції наших прапращурів. Кожна родина намагалася дотримуватися правила, згідно з яким кожен її член знав своє місце за застеленим скатертиною столом, бо голий

стіл — це святотатство. Важлива деталь цього ритуалу ще й в тому, що ніхто й ніколи не сідав за стіл у шапці чи картузі, а жінки — з непокритим хусткою волоссям. На покуті, як правило, сідали батько-мати або ж дідусь з бабусею. Їсти починали лише після того, як свої місця за столом зайняли найстарші члени родини. Це правило порушували, коли приїжджали поважні гості. Зокрема, нас щорічно на храмовий день, який припадав на весняного Миколу Угодника Божого, відвідував з сусіднього села Запоріжжя батьків двоюрідний брат Петро Лагус з сімейством. Бачилися вони раз-двічі на рік. Тому їм відводили найпочесніше місце за столом — на покуті під божницею. Таке саме почесне місце займали мої батьки, коли приїздили до нього храмувати на святого Петра. Останніми за стіл сідали ті, хто подавав їжу. Не віталось, а то й заборонялося сідати їсти навпроти рогу стола. Як вчила бабуся Марія, тоді молоді не оженяться чи не вийдуть заміж, а одружені — передчасно втратять свою половину.

— Діти, — говорила-повчала також бабуся, — знайте: щоб дружно і щасливо жити, із-за столу завжди виходьте в той же бік, з якого заходили сідати.

Коли оселю наповнював крик новонародженої дитини, її після певних профілактичних процедур тричі обносили навкруг столу за ходом сонця — так немовля приймали у родину. Такий же трикратний обхід навколо столу робили й під час

хрестин дитини. Доречно тут додам, що навіть куплених на базарі поросят батько спершу ніс у мішку до хати, тричі обертав їх навколо ніжок стола і лише тоді відносив у сарай.

Візьмемо заручини та весілля. Коли свати вирушали до хати нареченої, то в оселі жениха ніжки стола скручували поясами, аби діло добре в'язалося. Старости в хаті жениха стояли на ногах або сиділи на ослоні до тих пір, аж доки наречена не погоджувалася вийти за парубка заміж. Лише після цього їх запрошували сісти за стіл. Через стіл, аби всі бачили її бажання стати з цим хлопцем на весільний рушник, наречена передавала йому весільну хустку. При цьому ще й співали:

*Крикнули лебеді на воді —
Заіржали кониченьки на стайні,
Били чолом за двором,
Продавали рученьки за столом.*

Під час Дівич-вечора староста тричі благословляв молоду та її дружок і лише тоді дозволяв зайти до світлиці. Потім тричі хрестив палицею весь цей час відчинені двері. Коли всі заходили, він вів молоду за хустку і тричі обходив з нею навколо стола і тільки після цього садив її на вивернутому кожусі на покуті. На столі перед молодими ставили прикрашене вільце — один із багатьох весільних символів. Ось тому згадування стола, як оберега родини, виправ-

дане й у весільних піснях. В одній з них співали: «В неділеньку рано сім столів стояло, поза тими столами Василько з боярами...» Жодна «свайба», на яких довелося мені побувати в різні періоди життя, не оминула приспівки про старшу дружку, яка «коса й наїлася проса, по столу скакає, дружечок збирає...» та про те, як «були ми в свекрухи та їли там пампухи, по столу качали, в половину вмочали. А свекруха — горда та пишна — до дружок не вийшла...»

Вважаю, розповідь про цей оберіг оселі буде неповною, якщо не згадати загадку, почуту від старших ще в дитячі роки: «стоїть дубина, накрита сосниною, на соснині — льонина, на льонині — глина, а в глині — картопля...» Пам'ятаю замовляння ворожок, знахарок, народних цілителів. Коли вони виганяють з організму крикливиці, то розпочинають свою молитву словами «Тихо стіл стоїть, на нім хліб лежить...»

А ще в пам'яті зринають приказки й прислів'я про стіл, які теж дійшли до сьогодення з глибини століть і досі звучать з вуст моїх односельців. Ми говоримо: «До столу добре сісти, коли на ньому є що їсти. Не важко в гості позвати Хому, було б на столі к чому. За чийм столом сидиш, того й пісню співаєш. За чужим столом ситно не наїсися. Ось чому й бажали людині, щоб на столі завжди була не просто закуска, а смажена гуска. За чужим столом сиди, та праведно суди. Як кого, то й за столом саджа-

ють, а кого, то й з-під лави виганяють. За столом не махай постолом». До останньої примовки, явно запозиченої від сусідів, маємо й власні перестороги. Пам'ятаю, ще в дитинстві нас навчали не гупати по столу кулаками, бо не уникнеш у сім'ї сварки. Небажано також гамселити по столу ложкою чи ножем — теж до колотнечі в домі. І якщо, не дай Боже, ні з того ні з сього у стола почнуть хитатися і розповзатися вусібіч ніжки — чекай біди.

І тут знову спогад з дитинства... Наша родина готувалася до вхідчин в нову хату. Хоч і було скрутно, але придбали немало нових речей. Говорили, так годиться. Батьки лише твердо знали зі свого дитинства, що в нову хату мають «переїхати» старі намолені за десятиліття спільного життя ікони та давній стіл. Тому «господар» зайняв своє почесне місце на покуті. Лише після цього оселя стала вважатися повноцінним житлом. Стільницю переносили, покривши її білою скатертиною. До речі, і наш стіл, і столи сусідів інколи переходили в чийсь хату, де мали відбутися весілля, поминки, родини з хрестинами чи інші багатолюдні торжества, але ніколи кришка стола ні туди ні назад не переносилася «голомозою». Та й переміщали стіл лише до заходу сонця.

Родинний стіл — оберіг оселі — мав бути зроблений з чистих благородних порід дерева — клена, дубу, ясена, липи. Та й зробити справжній стіл, який би приніс

в родину благодатний затишок, мав справдешній з Божої ласки майстер. Називають його столяром, інколи навіть червонодеревником, а його Божу справу величають столяруванням.

Вже кілька десятиліть душі бабусі Марії та дідуся Миколи літають за обрієм. Та ще стоїть їхня старенька хата. Ще міцно тримається землі на святому покуті столітній стіл. Його зусібч осяває, за словами

публіциста і поета Пилипа Юрика, спілим сонечком український хліб. Він багато що бачив і пам'ятає. Він продовжує навіювати інколи теплі, а інколи щемливі спогади. Ніби вслід за поетом промовляє: «Так і живем. Ніяких перемін. Бо ми не крадемо до свого столу». І не крали, а заробляли і продовжуємо їсти хліб та сіль з чесної праці... І кожен з нашої родини знає їхню справжню ціну. І наші діти з онуками знатимуть!

... ВІДЧИНЯЄ АНГЕЛ ДВЕРІ ПОЗОЛОЧЕНИМ КРИЛОМ

У навколишніх степових Миколаєві, Лідиному та інших селах всі вулиці та перехрестя мов під шнурочок вишикувалися. І хати стоять у рядочок. А ось у моєму рідному Козацькому вулиці, шляхи, провулки змійкою в'ються. І хати не стоять солдатським строєм. Очевидно, той дуже давній сільський отаман чи староста мав у голові розум, бо знав, що не можуть всі вулиці села бути прямими й перехрещуватись під таким же кутом, бо це не в'яжеться з гео-

графічною місцевістю та не вимагається правилами руху гужового транспорту, а іншого тоді й не було. Але ще в дитинстві, коли бігав засівати новорічного ранку по сусідах, родичах, знайомих, все ж запримітив одну особливість: всі вхідні двері до людських осель, незважаючи на розташування хат, на південь дивляться.

— Вони, мов голівки соняшників, сонце люблять, — пояснив дідусь Микола. — І передають його потім людям з цієї хати.

Щоб влітку і взимку затишно їм жилося...
Стужа та холоднеча оселю минала...

— Кожні ж двері, — повчав він далі, — стоять посередині двох світів. Вхідні є символом межі між білим світом й світом хати. Двері в сінях є межею господарського світу і хатньої світлиці. Двері в комору теж розділяють навпіл наше буття, адже в коморі все наше багатство, там молода сім'я розпочинає своє подружнє життя. Ось одружуватимешся — і тобі з дружиною в коморі постелять. А двері в отой «хатночок», — вказував дідусь рукою на кімнатку в задній частині сіней, — уже оберігають інший світ нашої сім'ї...

Дитячому розуму тоді ще важко було збагнути життєво-мудру філософію людського життя, та все ж вона спонукала придивлятися до окремих епізодів сільського життя. Тому мене зацікавило, чому бабуся на цвяшки над верхніми одвірками вішає і тримає цілорічно пучечки парасольок із стеблами кропу, полину, часнику.

— А це щоб нам у двері завжди стукав чарівник, а всілякі біси та відьми щоб їх обминали і в хату не перлися, — пояснила бабуся.

Коли на Водохреща дідусь повертався зі служби Божої у Новобиківській церкві Успіння Пресвятої Богородиці, то після урочистого співу тропаря він освяченою в церкві водою кропив не тільки нас, а всі

кутки і закутки в хаті, сінях, коморі, сараї. А ще шматочком свяченої крейди малював хрестики на одвірках і дверних полотнах.

— Ось тепер наші двері відчинятимуть ангели своїми позолоченими крилами. І ніякі злі духи до нас не влетять.

— Але ж вони можуть через вікно впрухнути. Самі ж колись казали про отого п'яничку-сусіда, що виганяєте його у двері, а він у вікно до нас преться.

Тоді дідусь награно насупив брови, топнув ногою і мовив:

— А бери-но крейду, ми зараз і на лутках та віконних рамах хрестики-обереги поставимо і хату захистимо...

З радістю хапав крейду, малював ті хрестики, втішаючись, що і я тепер не дозволив йти в хату рогатому чортові та всякій нечистій силі.

Одного разу баба Лисавета, що жила по сусідству з бабусею та дідусем, прийшла аж занадто злою. «Оце з дівчатами своїми воюю. Ніяк не привчу двері за собою зачиняти», — стала бідкатися.

— Та навіть хлопцям можна плескати дверима лише тоді, коли вже засватав дівчину. А дівчатам і після цього — зась. Ось скажи їм, що заміж не повиходять, якщо двері навстіж триматимуть, — порадила бабуся.

— Марусю, знаєш, допомогло, — раділа сусідка десь за тиждень. Більше того, тепер навіть через роззявлені двері не говорять одна з одною. А то розчинять їх нав-

стіж і годинами лясати точать. Всю енергію з хати випускають.

Іншого разу за порадою прийшла Федоська з сусіднього двору. «Оце ні з того ні з сього стулки дверей в хаті розчинилися і жалібно заскрипіли. Вже й оливою мастила, не допомагає. Мабуть, як ото в пісні, треба на мої двері воду лляти, щоби не рипіли...»

— Тут вода з оливою не допоможуть. Не хочу тебе, Федосю, лякати, але, чекай неприємностей.

Ось так потроху та й наповнював я власну копилку житейських мудростей. Як наближалася ніч на Івана Купала, то вже знав, що треба наламати горобини і поставити її поруч з бузиною на вхідних дверях, аби уберегтися від хвороб та злих духів. Уже розумівся, що коли кішка шкребе кігтями об одвірки, треба чекати вітру чи завірюхи. Хотів, аби павук у проїмі дверей сплів своє мереживо, бо, говорили, що то до швидкого прибутку. На жаль, не дочекався ні швидкого, ні повільного. Можливо й тому, що в хаті завжди і бабуся, і мама дотримувалися ідеальної чистоти, а щоб павуки поселилися в кутках чи дверних отворах, то сорому б набули на все село. Запам'ятав, коли виросту і до мене прийдуть гості, то ні в якому разі не можна їм стелити постіль коло самих дверей. З дитинства я ні з ким не вітався через двері і нікому нічого у дверну проїму не перекидав. Розумів значення почутих висловів: «живе, як

у Бога за дверима», «пішов не в ті двері», «ломитися в двері». Не дивувався, коли навіть взимку в хаті з покійником були відчинені двері та вікна, бо «душі покійника треба легко вийти з оселі, а тоді винести його через двері ногами вперед і тричі стукнути домовиною об поріг». А коли бабуся чи мама пекла в печі хліб, то всі діти сиділи тихо, мов миші під віником. Бо тоді не можна було шуміти, гриміти, кричати, тим більше рипати-грюкати дверима, бо через них на запах свіжого хліба відразу нечистий прибіжить...

...Коли в другій половині шістдесятих років ми будували нову хату, красивенні вхідні двері до неї зробив чи не наймайстрівитіший столяр нашого села, двоюрідний брат мами Іван Михайлович Кобизький. Спершу хотіли ставити двері від старої хати. Вони ніби ще й були добротні. Та й грошей би зекономили чимало, бо кожную копійку берегли й складали «на хату».

— У нову хату йти зі старими дверима ніби й не годиться, — підслухав якимось ввечері розмову мами з татом.

— Та я теж такої думки, — відповів батько. — Якимось викрутимось. А зі старої хати в сарай поставимо.

Двері в нову хату зробили з дубу. Бо саме в ньому колись жив Бог Перун, і це дерево шанували з давніх-давен. З різьбленим завитюватим узором на п'яти фільонках. Як святиню несли їх на руках з Башлика до нашого двору через береги і городи.

Майстри, Микола Лукович-Катруша та Анатолій Горда, коли ставили дубову дверну раму одвірків, сокирами зробили знак хреста на ній і при цьому закликали Всевишнього та небесних ангелів, щоби вони благословили цей дім і двері в ньому, і щоби ті двері були запертими від злих духів та злодіїв. І лише тоді встановили їх на металеві завіси.

В ще недобудованій хаті мама повісила над вхідними дверима та проймами вікон вишиті рушники з відповідними для цієї мети магичними захисними орнаментами. Аби й вони піклувалися про новий дім, дбали про достаток та злагоду в родині. Споконвічна традиція вішати рушники над дверима та убирати їх спеціально вишитими полотнищами чи квітчастим крамом з лавки збереглась донині. І в тих по-

лотнищах заплутується в темряві нечиста сила. Вдень же її не пускають інші обереги.

Перед самими вхідними дверима поклали вив'язаний з порваних старих речей сонцеподібний різнобарвний килимок зі змійками-вужами, аби вони теж з лихих людей погані думки виганяли. А перед тим як лягати спати, мама, як і бабуся, після молитви хрестила не тільки себе, подушку, а й вхідні двері та вікна.

Давно розкидали стару хату, бо вона віджила свій вік. Та продовжують служити родині її вхідні двері, переставлені в майстерню з інструментом та верстатами, над якими любив чаклувати-майструвати найстарший брат Толя. Хоч їм уже більше шістдесяти років, але радують око різьбою двері в новій хаті. Оті, що витесав-виплекав працюючими руками двоюрід-

ний дядько Іван, скалічений-зранений на фронтах Другої світової. Оті, що, мов святиню, несли на руках у нову хату, у нове життя.

І як приємно, що цей символ людського життя-буття, цей оберіг кожної родини надихав на творчість багатьох поетів. Яка мудрість закладена в словах Богдана Ігоря-Антоновича, який писав про «співучі двері, сивий явір, старий, мальований поріг так залишилися в уяві місця дитячих днів моїх...» Залишилися вони й мені не тільки в уяві, а й наяву, коли приїжджаю до батьківського дому і щокою припадаю до рідних дверей, які випустили мене в політ за долею у світ широкий. Ті двері, які, за словами поета й співака Олександра Скрябіна, інколи «так боляче гупають, що

тріскають навіть стіни. І «ми тріскаєм разом з ними...»

Поменше б нам таких тріщин. І в стінах, і в душах та серцях наших. Побільше б нам сонячного світла та тепла з південного краю у двері наших осель. Щоб частіше оті сонцелюбні соняшники оберезами заглядали нам у двері та вікна, безмежно радували й вчили любити рідну землю.

У кожного з нас у руках свій молот, бо кожен коваль свого щастя, своєї мінливої долі. Хтось садить сад і збирає з нього плоди, а хтось — любить лише дивитися на цю красу. Хтось майструє двері, а інший переступає поріг і летить через них у пошуках казкової жар-птиці. Аби все-таки колись повернутися до цієї межі між знайомим змалечку і ще незвіданим чужим світом...

ОЙ, НЕ СІДАЙ, СВАХО, НА ЛАВІ, СЯДЬ СОБІ НА ОСЛОНІ

У дідусевій хаті, у нашій старій під солом'яною стріхою халупі та і в новій світлиці, в якій, за словами тата, можна було коней ганяти, інтер'єр був майже однаковим. Як і годиться, був дерев'яний піл для спання покотом всіх членів родини, завжди білосніжна господиня-піч з комином, мисник з посудом, покуть з божницею. Біля нього традиційне місце відводилося господарю дому — великому столу на чотирьох ніжках, на якому завжди лежали

прикриті вишитим рушником хліб-сіль. Обіч стола стояли дві широкі дерев'яні лави з різьбленими спинками, на одній з яких були майстерно випиляні столяром чирви-сердечка, що завжди привертали увагу.

У багатьох родин на ці широкі дошки з ніжками та спинками завжди лагідно говорили, що вони, як і піч, є господинями хати. У нас лави були пофарбовані в колір блакитного неба, а ось в сусідки-одиначки

тітки Ольги вони не бачили такого дива цивілізації. А, можливо, вона дотримувалася давніх традицій, коли лави регулярно мили і вишкрябували на них навіть найменшу плямку. І тоді вони виглядали так, ніби щойно з майстерні столяра. Ось і в неї лави завжди були аж блискучі, ніби поверхня дзеркала у рамці на стіні.

— Це тому, що тітка Оля — гарна господиня, — пояснила мама, коли я поділився з нею власними спостереженнями. — Охайна і працьовита. Порядок любить в усьому. Виростає і знає, що так і має бути.

Знаю і пам'ятаю. З серця вже ніколи не вивітриться, коли хвору маму прийшла провідувати вдома двоюрідна батькова сестра. Зраділа матуся гості, заходила й так чисту лаву витирати білим рушником.

— Ой, Оксина, вибачай, що мої лави сьогодні не в славі, — та й стала застеляти їх домотканими барвистими доріжками. — Тепер ось сідай, — і вказувала на центр лави коло столу. — Яке там на ногах постою! Хочеш, щоб свати в нашій хаті не сідали? А в нас же он аж три парубійки ростуть...

Так склалося з сивої давнини, що звичайна дерев'яна хатня лава від покутя до мисника стала символом гостинності і поваги до людей. І її гордо йменували господинею оселі, де господарем був стіл. Ось так і стали вони нерозлучним подружжям, яке не може жити один без одного. Запрошених бажаних і шанованих гостей до сто-

лу обов'язково садовили на лаву. І не просто на лаву, а поближче до святого покутя або ж по центру. А старости, які прийшли сватати дівку, не мали права без дозволу господаря сідати на лаву за столом. Тоді, так би мовити, для годиться господиня навіть причитувала: «Ой, коли б знала, що свати прийдуть, помила б лавки добіла, помила б лавки, щоб були гладкі, сватонькам гарно сісти...» Вони ж у цей час або стояли біля порогу, або ж їм пропонували присісти на незасланому ослоні. І лише коли дівчина давала згоду вийти за цього парубка, старостів запрошували сісти на лави і застеляли їх якщо не килимами, бо в кого вони були в давнину у селі, то домотканими ряднами чи доріжками.

Якщо ж гість був небажаний, то його садовили на кінці лави або ж навіть на ослоні. Він — ніби й така ж сама лава, хіба що без спинки, а ось слава про нього вже гірка. Бо лаву майже ніколи не совали в хаті з місця на місце, вона постійно оберігала оселю. Лише після того, як з неї забирали домовину з покійником, лаву трішки посували та стукали по ній сокирою, ножем чи кочергою. А ось ослін завжди був рухомою річчю і сидіти на ньому — це вже зневажливе місце для гостя.

І це не моя вигадка, це навіть у обрядових весільних піснях зафіксоване. А наші пращури знали, про що співали. Навіть сваху, якщо вона була не вельми бажана, у примовках просили не сідати на лаву,

а примоститися на ослоні. Гірше того, таку сваху просили й попереджали:

*Не сідай, свахо, на лаву,
В нас лаві дір'яві.
В нас коти підласі –
Виїдять сраку свасі...*

Як і багато інших домашніх речей, лава супроводжувала життя людини від її народження до смерті і навіть після неї. Бо поминальне коливо на дев'ятини, сороковини, річніці зо дня смерті члена родини перед подачею людям на стіл ставили під божницею на покуті, де збігаються в один кут повздовжня і застільна лави.

З цього приводу згадую обряд, коли вдома купали щойно народженого племінника. Тоді ночви для цього ставили на лаві неподалік покутя. І так робили щоденно. Тут же, на лаві, й пеленали його і звідси несли до колиски. Згодом у копилку спостережень родинно-сімейних хатніх ритуалів додалися й інші звичаї та традиції. Не забути, з яким особливим трепетом всі чекали Святого вечора, аби разом з дідусем Миколою занести до хати лугової отави із запаморочливим запахом і розстелити її на куті двох лав, а тоді урочисто занести і поставити в те кубельце поруч з дідухом кутю з узваром як данину пам'яті роду. А тоді бабуся застеляла лави тканими ряднами, але перед тим обачливо змахувала з них пилюку.

— Щоб, боронь Боже, не нашкодити душам померлих, — пояснювала нам. — Їх сьогодні багато злетиться до хати кутю їсти й узвар пити...

До речі, пилюку з лав і бабуся, і мама витирали рушником щоденно. Але, повчали вони, що не варто робити цю важливу справу після заходу сонця, бо душі померлих родичів, які прилітають провідувати хату, можна з лави прогнати або ж покалічити.

Або ще один спогад дитинства. Пам'ятаю, як наввипередки з братами неслися зарослим кучерявим споришем подвір'ям і навперебій кричали:

— Дідусю, а ми вашу сокиру знайшли...
У хаті під лавкою лежала...

Малі й безтурботні, ми давно її там бачили, та не знали, чому вона там лежить, ніби забута та загублена чи непотрібна річ. Дідусь усміхнувся тоді в свої руді із сивиною вуса, приголубив нас і попрохав обережно віднести її в хату і покласти на те ж місце під лавою.

— Ця сокира нашу хату береже, — загадково сказав і цими словами ще більше вніс сум'яття в наші душі, бо ми знали, що хату стереже злий до чужих людей і лагідний до нас пес Туман, що сидів на ланцюгу біля сараю. Дідусь побачив нашу розгубленість і велів присісти в холодку під плетеним з верболозу тиним.

— Розповім і вам те, що колись мені в дитинстві розказували. Говорили ж, що

нечистій силі давним давно сподобалося місце в хаті під лавою. І тепло там, і ніхто ногами тебе не буцає, та й видно звідти все. Ось щоб уберегтися від тої рогатої нечисті й стали класти під лавою неподалік від порогу сокиру. Вона там і лежить з того часу. Ніби й без діла валяється, а насправді ж нашу хату та всю сім'ю береже. Ось ти, Миколко, кричав вчора на братів, щоб вони йшли ховатися під лаву?

— Кричав, — знічено потупив голову. — Так вони ж дражнилися! Тому я послав їх туди.

Дідусь ніби пропустив повз вуха мої виправдання і продовжив:

— Вважай, що ти їх послав під три чорти. Невже ти хочеш цього? Отож, щоб знали, ще мене вчили в дитинстві, що отих рогатих зловісних звірів із пекла раніше вглотос не називали і до них не посилали. Тоді й видумали новий прокльон, щоб людина ішла під лаву. Але найстрашніше, — продовжував дідусь, — коли комусь бажаєш, щоб його і лава не прийняла. Тож думайте, коли щось говорите...

Особлива роль відводилася лаві під час весільних церемоній. Я говорив вище про пил на лавах і коли його варто змінити. Про такий пил співали дружки й боярам:

*Тихо, бояри, сідайте,
Пилу не піднімайте.
Наша Галочка — пава,
Щоб пилом не припала.*

Саме з широкої застільної чи повздовжньої лави свахи показували гостям рушники, підзорники, сорочки, скатертини та інший посаг, який привезла молода невістка у свекрушину хату, та подарунки від гостей, аби нікому не вдалося тайком підсунути молодятam зіпсовану річ. Ці ж свахи, які стояли на лаві, знімали свекрушині рушники і вішали привезені невісткою. З лави великим цвяхом вони видряпували на стіні хати хто, що й скільки грошей подарував молодятam. А щоб було веселіше гуляти, ще й співали:

*Ой, зігнулися наші лавки,
Як стали на них свашки,
Ще більше зігнуться,
Як горілки нап'ються...*

Коли ж їх почастиували, то могли завести й таких:

*Що в нашого тата
Смолова хата,
А лави тоненькі –
Сидимо ми п'яненкої...
Що в нашого свата,
Світлиця — не хата.
В ній лавочки пошаровані
І свашечки пошановані.*

А щоб розвеселити гостей, внести свіжий струмінь у торжество, заводили сороміцької:

*А під лавкою кружка стояла,
А у неї кицька насц...ла.
Дайте нам тую кружку
Та й напоїмо старшу дружку...*

Звісно, з іншого столу часто звучала й не менш жартівлива:

*Приходив козак та й в червоній шапці,
Полапав Химку та й сів на лавці.
Химка зраділа, в долоні плеще.
Устань, козаче, полапай ще й ще!!!*

Не тільки у весільних піснях згадується лава як родинний оберіг, як традиційний хатній атрибут. В одній із Різдвяних колядок, з якими ми дітлахами моталися в селі від хати до хати, також співали: «А в цього пана лава заслана. Та на тій лаві та три кубки стоять...»

Але потрібно сказати, що лава виконувала в хаті й інші важливі ролі. Бабуся й мама на застеленій білосніжним полотняним рушником лаві клали витягнуті з печі свіжоспечені круглі, мов сонце, хлібини. На покуті двох лав зберігали хлібну діжу. На лавах в хатах мого дитинства завжди

стояло відро зі свіжою водою, а поруч — коновка. Неподалік місця для відра в лаві був чотирикутний отвір. У нього осінніми та зимовими вечорами вставляли гребінь з прядивом. Цей чубатий кужіль з веретеном — «дивом думав тут свою білу думу, щоб зсукалася в безкінечтя нитка суму».

Коли розкидали стару батьківську хату, добротні лави переселилися разом зі столом в нову світлицю. Вони й донині там господарюють у парі, як і належить відповідно до прапрадівських традицій. Із старого, теж добротного ослона найстарший брат Толя, який виріс на всі руки майстром, у новій веранді зладнав тумбочку з дверима та внутрішніми поличками для посуду. І вона сумлінно й чемно служила ще не один десяток років, аж доки не переробили веранду. Лави з дідусевої хати, яким уже добра сотня років, ще й сьогодні служать представникам нашого роду. Уже й правнуки на них повиростали. І я, коли приходжу на це святе обійстя, завжди сідаю в центр лави, притуляюся до різьбленої спинки з сердечками і вслухаюся в звуки справжньої господині хати. Живи ще довго, наша родинна лаво!!!

Я МАВ КОЛИСКУ ЯВОРОВУ — СВОГО ДИТИНСТВА ВІРНИЙ ЗНАК

У сусідів розкидали стару хату. Вже зняли і склали в скирточку майже потрухлі за кілька десятиліть просочені глиняним розчином снопики житньої соломи. Хлопці-помічники зривали та опускали на землю лати й крокви. Обережно передали з горища прядку, з допомогою якої родина одягалася десятки літ та мала рядна, полотняні скатертини та інші побутові речі. І раптом там, у суцільному вихорі пилу,

тривожно зойкнуло-пролунало: «О, колиска!». Один з молодиків уже замахнувся нею і хотів жбурнути на землю, але його зупинив владний окрик тітки Параски:

— Не грішіть, люди, не смійте кидати колиску! — і простягнула руки та, як немовля, прийняла знахідку і пригорнула до своїх грудей. — Вона ж мені трьох синів і доньку виколихала. Дасть Бог, і онуків ще колихатиме.

Дядько Микола ретельно обтер знахідку від пилюки та павутиння, замотав у ряднину і, як найдорожчий скарб, відніс на нове горище.

... У нашій хаті також вже котрий рік припадала пилом загорнута в шмат полотна колиска. Колись я з братами намірився стягнути її з горища, причепити «до сволоку» в халабуді, де гралися «в тата й маму», і колихати в ній «дитину». Тоді на шляху нашого геройства став тато і зі словами «Колиска — святиня сім'ї. Виняньчили у ній вас. Можливо, ще й для онуків знадобиться...» переніс її назад.

А десь за рік-другий справдилися його слова. Колиску знову бережно занесли в хату. Поміняли на ній полотняне днище, прикріпили замість конопляних вже шовкові вервечки, а коли наша сестричка Марія мала повернутися з сільського фельдшерсько-акушерського пункту, де вона «зловила хлопчика», підвісили її до спеціально вмонтованого в стелю крюка. І для ще безіменного хлопчика зробили матрацик з соломи, а на подушку одягнули нову пошивку з вигаптуваним квітково-геометричним орнаментом.

Бабуся Марія для свого першого правнучка принесла пучки сушених свячених трав. Материнку, м'яту з любистком, чебрець, звіробій, зубки часнику, полин та гілочки верби поклала не тільки під подушечку, а й по всіх кутах колиски. — Ось тепер і дитинча можна сюди приймати, — мовила. — Святий дух трав та зілля його

вдень і вночі сторожитиме. Сні дитини оберігатиме, від поганих очей захищатиме. З неба ангелятка за дитятком дивитимуться. — Але враз спохватилася і кудись зашкандибала з хати і через кілька хвилин повернулася з дерев'яною, обмотаною обрізками матерії паличкою.

— А що, ми тепер Івасика-Телесика тут колихатимемо? — перепитав бабусю, бо згадав казку про хлопчину, яку не раз чув від неї на гарячій черені печі перед сном.

— Ця лялька заспокоюватиме нашого малюка, коли він надумає вередувати. Та й колиску не можна без дитини тримати. Ось візьме ваша сестричка його годувати, а цю ляльку на його місце покладе, щоб тепло зберігала, злих духів не пускала...

А тим часом вже моя мама принесла з прискринка червону стрічку і бантиком прив'язала її до однієї з вервечок.

— Від злих очей. Люди приходитимуть провідувати і зупинятимуть спершу свій погляд на яскравому кольорі стрічки, а не на немовляті. А їхні недобрі помисли за цей час повтікають від колиски, — ніби сама собі пояснила.

Ми кинулися ту колиску гойдати-колихати. Але нашу радість на цей раз зупинила бабуся.

— Порожню колиску колихати не можна. На наше німе запитання мовила: — Рогатого нечистого приколихаєте, і він позбавить дитину сну. Та дивіться, щоб і вдвох колиску не гойдали.

Нашому здивуванню не було меж. Бо ж кожному кортіло колихати племінника. Так прагнулося взяти до рук якщо не вервечку, то хоча б оту віршовку, що тяглася від колиски до припічка, всістися на теплі цеглини і гойдати, гойдати. Але після бабусиною: «Ви ж не хочете, щоб дитина нервувала-вередувала, щоб тут хтось лаявся?» у нас, звісно, таке бажання зникло.

— Колихати колиску треба тихо-тихо, щоб наша дитина не знала лиха, — повчала нас бабуся. — І ніколи до колиски, як і до столу, не повертайтеся спиною. Бо то велика неповага...

Коліску з лялькою ми залишили в спокої, аж доки наступного дня в ній не залентував-запищав-завередував мій племінник. Бабуся Марія зачерпнула з вузлика жменю свяченого маку і посіяла зернятка під подушку, по всій колисці і навколо неї. І затихло хлопчєня. Плакати перестало. Радісно засопіло.

— Доки нечиста сила не повизбирує всі макові зернятка, гулятиме наш хлопчик, — мовила... — А визбирає, ще досипатимемо, роботу їй даватимемо, доки не охрестимо хлопчика...

... Життя кожної людини розпочинається з колиски. (Це тепер модними стали візки, але вони з того ж кореня). Колиска була, є й залишиться невеличкою крапелькою отого безмежного космосу життя людського. Колосу ілюзій і пізнання. Карми блукання. Коду незнання і знання. Бо

немовля саме з отієї колиски вбирає в себе силу й ласку роду свого, слухає оту солов'їну пісню, поринає з цим у казку і з казкою тією у світ іде. Щоб, врешті, повернутися в ту ж хатину і вклонитися в ній рідній колисці — дому своєму, селу своєму. Адже рідна хата, рідне село — це життя мого, нашого коліска. Адже саме сюди, в моє рідне Козацьке, колись у сповитку з любов'ю мене лелеки принесли, і село стало для мене справжньою столицею дитинства та юності.

З покоління в покоління про колиску передавалися різні повір'я, традиції та звичаї. Люди знали, що коліска є справжнім оберегом роду і родини. Її ніколи не спалювали і не викидали на смітник — це прирівнювали до святотатства. Родинний символ берегли і передавали від батька до сина, від матері до доньки. Було так, що вона десятиліттями висіла на горіщі хати чи в коморі під стелею і чекала, доки знову її покличуть на службу колихати продовження роду.

Якщо проаналізувати народну усну та пісенну творчість, то побачимо, що колиску виготовляли лише з благородних видів дерева: липи, верби, калини, горіха, ясену. Тарас Шевченко, наприклад, писав: «З лози колісочку плете та плаче праведная мати, коліску тую плетучи...» В одному з віршів іншого поета читаємо: «Колісочка яворова, колісочка з горішка, хай у ній гойдається маленька потішка».

Перекази свідчать, що яворову колиску робили для хлопчиків. Щоб росли міцними, здоровими, дужими, могли долати всілякі труднощі, стати на захист своєї родини. Вербову колиску рекомендували робити в так званий «жилавий понеділок», та ще й майстер мав її ладнати натщесерце. «Колишу колиску вербову, щоб наш Іванко (Петрик, Миколка) ріс здоровий», — співали над нею. Робили колиску і з берези, бо вірили у захисну силу цього дерева. Обов'язковою умовою було вибрати майстра для святого оберегу з достойної працюючої сім'ї. Щоб він був одружений, не розведений, та ще й мав дітей. І вкладав той майстер у колиску своє серце золоте, аби радісно й щасливо спало в ній дитяточко святе, а спів душі материнської линув до нього лагідно і рясно.

Ще під час будівництва хати для молодої родини на сволюку чи на одній із дошок стелі вмонтовували крюк чи кільце. До нього за чотири вервечки підвішували колиску. У ній завжди мало бути саме чотири мотузки, як і сторін світу. Подушечка під голову обов'язково мала бути з вишивкою — рослинний та геометричний орнамент на ній служили вірними і надійними оберегами для дитинчати. Щоб уберегти

дитину від недоброго ока, колиску з дитиною завжди накривали квітчастою хусткою.

...Колисала мама колиску кленову й виспівала доні чи синочку долю веселкову. І під той неперевершений колісковий спів з молоком матері вбирали в себе дітлахи високий заряд магічності, коли з тим ніжним оксамитовим співом не допускали досаду колиску дитячу гойдати. Коли немовля карбувало в серці невмируще, вбирало силу і ласку роду свого. Материнську цінність і батьківську гордість за майбутнє свого родоводу. Бо що ж то сім'я, коли в хаті коліски нема.

Важко нині сказати, з якого дерева була наша родинна коліска. Знаю достеменно одне — дерево те й справді було «чисте», благородне, шляхетне. Як і веліли традиції того часу. Неважливо, та коліска була вербова, кленова чи яворова, але я в ній мав свого дитинства вірний знак. І розмова в ній точно була щира, калинова, яку, як писала геніальна Любов Забашта, не купиш за п'ятак.

Бо то були перші агукання, перші розмови, перші піснеспіви з найріднішими людьми — мамою, татом, бабусею, дідусем, старшими братиками та сестричкою. Бо то

були розмови в святому козацькому краї — колисці на всі літа, моєму Єрусалимі на березі тихого і сивого від віків Супою. Саме там колисав серед зірок золотих, в травах лелечих шляхів, на стежках, які вели до живої води, де землю гріла ранкова зоря, мою колиску колихав вітер рідного Полісся і натруджені руки дідів-батьків. Коли-

хали у краї, де виколихували справжню націю, де козацькому роду ніколи не буде переводу, як це пишномовно для когось й не звучить. У краї, де колиска дитинства моя. У краї, де моя майбутня труна й де Батьківщини ніхто, ніщо і ніколи не замінить, бо найдорожча і найсвятіша вона — моя рідна Україна.

«А Я ПАННА, Я — ГОСПОДИНЯ,
В МЕНЕ ПОЛОТЕН
ПОВНА СКРИНЯ...»

Моє Козацьке споконвіків славиться талановитими майстрами. Важко перелічити, скільки в ньому раніше було столярів, теслярів, мулярів, покрівельників, кравців, шевців, бондарів, стельмахів, кушнірів, чоботарів, журманів-фурманів. Золоті руки мали пічники, копачі криниць, ковалі, ткачі. А ось людей, які б чаклували над таким дивовижним до цього часу родинним символом майбутньої сім'ї та її заможності, як скриня, можна було на пальцях однієї

руки перерахувати. А до представників однієї родини, яка займалася цим рідкісним мистецтвом, навіки приліпилося прізвище Скринник. Тепер же залишилося від нього соковите і горде прізвисько.

Вже пізніше вичитав, що така невтішна ситуація із майстрами-скринниками була не тільки в нашому селі. Згідно з архівними даними, в 1900 році у Миргородському повіті сусідньої Полтавщини були зареєстровані 174 бондарі і лише три скринники. Що

стосується ближчої округи, то справжніми центрами скринництва в Чернігівській губернії були Козелець та Ніжин. Переповідають люди, що навіть наші сільські чумаки, які в той час були першими, так би мовити, далекобійниками, везли ті мальовані скрині на своїх мажарах у Крим та на Дон. А звідти поверталися з сіллю — їхня підприємливість дозволяла мати подвійний оборот.

Скрині робили з сосни, берези, верби, горіха, тополі, липи та іншого дерева. Як мені розповідали сільські столяри з багаторічним досвідом роботи з деревиною, щоб скриня була добротною, дошки для неї треба було сушити щонайменше п'ять років. Обов'язковим елементом кожної скрині був прискринок — невеликий довгий ящикок з кришкою під випуклим чи плоским віком. На цей прискринок опирали довгувату палицю, яка підтримувала відчинене віко скрині. А в самому прискринку зберігали цінні папери, намісто, монети, документи, саморобні воскові свічки. Дівчата на виданні складали там різнобарвні стрічки для вінка, голки, нитки для вишивання. Наш тато там зберігав свої фронтові ордени та медалі. Там же клали засушені полин, м'яту, тютюн, запах яких відбивав міль. Пізніше до цих трав додався нафталін зі своїм різким запахом.

Як би там не було, а донедавна в моєму селі, як і в усій окрузі, не можна було знайти родини, яка б не мала у хаті або ж у коморі скрині, а то й двох-трьох. У коморі батьків-

ської хати їх теж було дві. Одна — з яскравими візерунками букету родинного дерева у розмальованому вазоні на фасаді. У ній ще напередодні Другої світової привезла свій посаг до свекрів моя мама. Дивно, але ця скриня пережила воєнне лихоліття і післявоєнну розруху. Кажу «дивно» не випадково. Бо бабусину ковану скриню з візерунками, які, за її словами, аж очі вбирали, під час розкуркулення комісари реkvізували. Разом з хатою, господарськими будівлями і усім набутим добром. Так поспішали пригребти цю красуню до рук, що вона в центрі села з воза перевернулася і зі страшенним зойком впала в дорожню пилюку-багнюку. І випали з неї вишиті рушники-сорочки, скатертини і сувої полотна з тканими бабусею ряднами. Після десятирічного засланя в тайзі довелося бабусі заново шити-прясти і нову скриню купувати. Бо ж без неї в господарстві ніяк не обійтися.

Друга ж скриня у батьковій коморі була сестрички Марії. Коли вона вступила у пору дівування, їй, як і всякій майбутній нареченій у селі, замовили нову, більшу за мамину скриню, сучасніше її оформили. Вона вже мала не навісний, а внутрішній замок. Привертала увагу й так звана призьба — з чотирьох дошок товщиною до двох сантиметрів, вона опоясувала скриню, як справжня призьба хату. Нижні частини дошок призьби мали мережку фігурних вирізів, за якими на чотирьох боках ховалися круглі дерев'яні коліщата. Якщо мамину скриню треба було

переносити за металеві ковані ручки, то сестрину можна було і переносити, і котити по долівці комори.

Кардинально відрізнявся й малюнок її фасаду. Чи то мода змінилася, чи майстер не володів пензлем, але замість яскравих букетів родинного дерева, вишневого кольору фасад оздобив «розчесаною» фарбою зі смугасто-хвилястим орнаментом. Ніби хвилі на весняному Супої за нашим селом під час весняної повені. Лише деінде ці хвилі спліталися у віночки з квіточками та листочками, що символізували дівоцтво її власниці й нагадували про весільне призначення скрині. Бо яке заміжжя без скрині!

Дозволю тут собі процитувати знаменитого письменника Панаса Мирного. У повісті «Лихий попутав» він передає неймовірні болючі страждання сироти Варки Луценкової. Вона якраз ввійшла в пору дівування, а не мала ні порядного одягу, ні вишитих рушників, а «про скриню думати нічого...»

Скриня ж на весільному торжестві разом з короваем і рушниками була одним з головних атрибутів дійства. Перш ніж відправити у неділю по обіді весільний поїзд зі скринєю до дому нареченого, весільні гості привселюдно вивчали її вміст. Надбане ж було гордістю і нареченої, і матері, свідченням їхньої працьовитості. Бо в ній, крім усього іншого, мало бути аж 77 вишитих рушників — на всі випадки життя в свекрухи. Від весілля, родин — і аж до похорону.

— О, повна скриня! — не стримували люди слів похвальби. — Гарна господиня наша молода. Не гуляла, а вишивала й ткала. Гарна в неї й мати, що привчила дочку працювати...

— Бачите, не білоручка в мене донька. Полотна повна скриня, — задоволена відповідала й весільна мати. А на доповнення її слів свахи ще й заводили:

*А в нашої молоді велика родина,
Як скинуться по рублю –
Буде повна скриня.*

Десь до початку шістдесятих років минулого століття скриню в нашому селі урочисто перевозили влітку на возі, а взимку — на санях. Запрягали найкращих коней, дуги прикрашали стрічками та дзвониками. Їхали найдовшим до двору свекрів шляхом, щоби всі односельці бачили й чули спів весільного поїзда. Пізніше, коли в колгоспі розширився автопарк, то для цієї події виділяли автомобіль, скриню вантажили на кузов, поруч з нею їхали учасники поїзду. Віко скрині обов'язково накривали рушниками чи тканими ряднами. У весільному поїзді неодмінно були свахи і родичі, і їхня кількість мала бути парною, щоб молоді в парі довго жили. Всі заміжні, як і під час випікання короваю. Вони всю дорогу співали весільних пісень, аби привернути увагу односельців до цієї події. Зазвичай спершу звучала:

*Ой, ти, скриня, та й березова,
Куди ти та й повезена?
Чи в ліс, чи в діброву,
Чи до свекра в комору?*

— Ось і вивезли скриню з хати, — шепотіли тоді між собою жіночки. — Розпрощася наша молода з своїм дівочтвом.

*Зав'яжу я дівування у білу хустину,
Положу я свій віночок у глибоку скриню.*

Під такий жалібний спів дружок часто зі сльозами на очах покидала батьківську хату молода наречена.

І це справді так, бо з від'їздом скрині дівчина забирала в іншу хату частину родинного устрою, свого могутнього родового вогнища, щоб воно продовжило з новою силою палахкотіти на новому місці. Разом зі скринєю і невісткою переїжджали і звичаєві устої, духовні та моральні засади, закладені батьком-мамою з дитинства до юності.

Біля воріт двору учасників поїзду зустрічали з хлібом-сіллю, а свахи на весь голос співали:

*Відчини, мати, ліску,
Везем тобі невістку.
З волами, коровами,
З чорними бровами.
Мальована скриня,
Ще й сама господиня...*

Ледь стихала ця пісня, як до неба линула інша:

*Ой, вийди, мамо, огляди,
Щось тобі бояри привезли.
Та привезли скриню, перину
І молодую княгиню...*

І тут розпочиналося справжнє театралізоване дійство. Учасники весільного поїзду неодмінно брали з собою сокиру. Коли скриню доносили до хвіртки, її навмисне повертали навкоси, ніби вона в неї не втискувалася. Тоді сват підіймав сокиру і кричав, що рубатиме ушулу воріт, бо скриня не проходить. Аби зберегти ворота з хвірткою, гостей щедро частували горілкою. Коли ж доносили скриню до сіней, це дійство з сокирою знову повторювали. І знову частували. Втретє замахувалися сокирою на одвірки хати. Лише після частування скриню ставили біля лави і весільного столу.

Коли наставав час відчиняти скриню, аби показувати придане та перев'язати свах, дружків, родичів хустками, сорочками, відрізами краму, знову співали:

*Скриня ти моя, мальована.
Да не рік, не два пряла,
Да не одну зимоньку ткала,
Да не одне літо білила, весь рід обдарила...*

Коли весілля відгуло-відшуміло, корсетку, вишиту сорочку, фартух, спідницю

з вишивкою складали на дно скрині. Поруч з іншими речами. Все це щонайменше двічі на рік виносили влітку на сонце, а взимку — на мороз, аби провітрити.

— А навіщо ви зберігаєте своє весільне вбрання? — якось запитав маму. Вона надовго замислилася. Це тепер розумію, що ненька збирала до купи свої невеселі, важкою хворобою побиті думки. Тоді ж, ледь тамуючи сльози, сказала:

— Складалася в цій скрині моя доля, та бачу, що скоро вона вивітриться. — І додала за хвилину: — На той світ людина має йти в такому ж красивому одязі, як і на весілля.

Маму й справді хоронили у її весільному одязі. Зрозуміло, без вінка. І вона була у вишитій сорочці, вимережаних фартуху та спідниці дуже красивою. Як і в молодості.

З часом скрині з сімейного побуту витіснили майже однотипні, без смаку зроблені казенні шафи, гардероби, «шифонери». Зникла традиція, коли скриня, як і колиска, передавалася в спадок. Вона з кожним роком все більше і більше перетворюється на музейний експонат. Але в багатьох

сім'ях з цією родинною реліквією, справжнім оберегом сімейного життя не розпрощалися. Дехто продовжує використовувати її за своїм призначенням і зберігає в коморах. Окремі винесли скрині в сараї і використовують їх для зберігання зерна. У сараї на батьківському дворіщі й понині зберігаються мамина та сестрина скрині. І мало хто наважується вчинити святотатство — порубати та спалити скриню, у мене теж не піднялася на таку підлість рука. З радістю б передав їх у сільський музей, але керівникам села не потрібен такий головний біль.

Вірю, вона ще довго залишатиметься важливою пам'ятною частиною родинного минулого. Символом достатку і родинного затишку. І вона нагадуватиме нам про дні минулі, уособлюватиме нерозривний зв'язок часів і поколінь... А молодше покоління моїх односельців, як і я з ровесниками багато десятиліть тому, знову співатиме Різдвяну колядку, в якій прославлятимуть господиню й господаря, у яких «скрині ковані, а в них червінці нераховані...»

ЩО В КОМОРІ СВОЛОК, ТАМ РУШНИКІВ СОРОК

«Підіть принесіте, дружків пов'яжіте» — співається у пісні, без якої донедавна не відбувалося жодне весілля в нашому селі та й по всій окрузі...

Після цього обов'язкового піснеспіву відбувався ритуал перехресного перев'язування дружків принесеними з комори вишитими чи тканими рушниками. Але тут мова піде не про весілля чи рушники, зацентую увагу на такому давньому об'єкті житла українців, як сволок або трам

чи брус. Саме на ньому тримається в хаті стеля і саме він єдиний з усіх елементів оселі проходить не тільки через світлицю домівки, а й через комору. Ми ж знаємо, що коморі в повсякденному житті, а також під час весільного дійства відводилася особлива роль — саме в ній молодята наших пращурів проводили свою першу шлюбну ніч. Звідси вранці виносили на огляд учасників весілля простирадло чи нічну сорочку нареченої, аби засвідчити її цнотливість

або гріховність. У коморі хати найчастіше зберігалася скриня нареченої з приданим, а значить — і рушники.

Згадують сволок у весільних піснеспівах ще й тому, щоб підкреслити його сакральне значення. Адже з давніх-давен вважається, що саме ця частина хати є предметом гордості господаря, символом міцності оселі, бо сволок, як правило, тесали з дубу або іншого дерева твердої та шляхетної породи. Ще він символізував невмирущість роду, його багатство, плодючість, довговічність.

Цим пояснюється й шана до сволока, який вдень і вночі держить стелю на своєму плечі. Коли ще хати не білили крейдою, бо й крейди тоді ще люди не знали, сволок, як і лави та ослони, ретельно і регулярно мили. Пізніше його так само дбайливо білили. Не зникла в селі й традиція: для захисту від грому, злих і нечестивих сил саме на сволоку принесеною з Чисто четвергової церковної служби страсною свічкою випалювати хрести-обереги. Їх не забілювали аж до наступного Великодня. Там же, на сволоку, наша бабуся зберігала у вузликах та паперових пакетах різноманітне оберегове та освячене зілля, головки маку. В багатьох родинях саме туди прикріплювали гак або ж кільце, до яких прив'язували вервечки дитячої колиски.

Несподівано зринув спогад з дитинства. Мій хрещений батько Микола Климович Ягола часто після робочого дня в тракторній бригаді колгоспу забігав до нашої хати

у різних справах. І щоразу, ледь переступивши поріг, брав табуретку, клав вовною наверх свого кожуха і говорив:

— Ну, сідай, хрещенику, об сволок головою погуцаємо.

Я з радісним вереском всідався на кожух, а він двома руками брав за ніжки табуретку і тричі піднімав мене до сволоку. Та так, щоб я справді маківкою торкнувся до траму.

— О, є ще порох в порохівницях твого хрещеного, — радісно потирав він долонями.

Коли я підріс, хрещений розповів, що вперше він тричі підняв мене на руках до самого сволоку перед тим, як йшли до церкви мене хрестити. Вдруге повторив він цю процедуру вже після хрещення. Потім обряд відбувся під час пострижин. Тим він підтримав давню традицію, але цього разу, як і надалі, я вже сидів на табуретці, засланій кожухом. Бо так дитинчаті бажали доброго здоров'я, довголіття та інших Божих щедрот. Ну, а далі вже піднімав, аби принести хлопчині задоволення. І це було круто.

Сволок фігурував і в весільних обрядах. Вище я згадав один, коли перев'язані рушниками дружки басом співали: «Подивимось тепер на сволок та й вип'ємо чарок сорок...» Додам ще кілька спостережень з сільського життя. Про них також дізнався від свого дідуся Миколи. Коли він згадував молодість, то зринав епізод зі сватання. Тоді старости, які приходили сватати майбутню наречену, ставали біля порогу і намагалися не переступити межу

хати під сволоком — тією перекладиною, що поділяє хату на дві рівні частини. Недотримання такого звичаю служило дурною прикметою — не буде ладу в домі жениха. Лише після згоди нареченої вийти заміж свати проходили у світлицю до лави.

Сакральним атрибутом весілля є коровай. Замісити і випекти його за всіма правилами є дуже складним завданням. Тут не до зайвих балачок, бо таке тісто тишу любить. І вже коли його довго бгали, одна з коровайниць зверталася до інших:

— Ой, молодиці, а ще довго його місити? Їй хором, але тихо відповідали:

— Ось як зі сволока розпочне піт крапати, тоді й перестанемо.

Звісно, поту звідти вони не дочекалися, а ось сволок знову постав в обрядодійстві. Зокрема, коли тісто, врешті, переставали бгати, коровайниці тричі підіймали діжу з тістом до самого сволоку і просили Божого благословення на випікання.

Ще про одну традицію, пов'язану зі сволоком, розповів мені тато. Коли вже я став, так би мовити, вбиватися у колодочки парубкування, запитав у нього, які ігри були популярними в роки його молодості, яка припала на передвоєнну пору Другої світової. Він багато згадував і розповідав. Але чомусь найбільше запам'яталось, як хлопці й дівчата перекидали через хату чобота, як затаскували хвіртку з воріт якоїсь дівчини на виданні на хату чи стодолу. У пам'яті осіла й розповідь про Калиту.

— На свято Андрія майже в усіх сім'ях випікали великого круглого коржа з діркою посередині. Ніби бублик. З цією випічкою збиралися в когось у хаті на вечорниці. Корж підвішували на шнурку до сволоку. Парубкам почергово зав'язували очі і вони брали поміж ноги кочергу. Так вони мали дострибнути до коржа. Обмазану медом та сажею калиту охороняв від інших учасників гри, яких звали Коцюбинськими, пан Калитянський. Хлопці стрибали почергово до коржа, аби від нього відкусити шмат. Всі були в сажі, спітнілі, але радісні.

На жаль, мені так і не вдалося підбити нікого з друзів зіграти в Калиту. Всі вечорниці перемістилися в сільський клуб, а там давні традиції та звичаї предків стали називати пережитками минулого. З часом ця гра в селі геть зникла і про неї хіба що розповідають на позакласних заходах. Невзабарі діти не знатимуть не тільки про Калиту, а й думатимуть, що таке сволок, бо нині забудовників у селі вже нема. А якщо хтось і зводить хату, то за новими технологіями, в яких навіть промислові бетонні плити використовують.

Ось і в нашій батьківській хаті, яку будували в шістдесятих роках минулого століття, майстри-теслярі використали нову на той час технологію. Довжелезний дубовий сволок вже тримав стіни не всередині оселі, а вздовж хати на горищі. В самій же світлиці для підтримки стелі влаштували впоперек вісім рівно обтесаних сволочків.

Їх закріпили у зруб верхніх вінків хати і вони стягували дві протилежні поздовжні стіни. На ці сволочки настеляли дошки, очерет і валькували глиною з подрібненою соломою. За цим методом будували хати всі наші сусіди і односельці з інших кутків.

Як би там не було, але піднімали тоді сволок у нашій хаті з дотриманням традицій — на вишитих кралевецьких рушниках, з побожністю. Дідусь Микола читав молитву, кропив балку свяченою водою, прохав достатку та благополуччя в цьому домі. Під кінці трама, як і під час закладення фундаменту хати, поклали дрібні гроші, свячене зерно, дрібку солі, жмутик овечої вовни. Ніхто з майстрів не підвищував голос, коли треба було подати якусь команду, говорили напівпошепки. По сволоку ніхто не гупав та не стукав сокирою чи молотком — «щоб у господарів голови не боліли», — пояснили тесляри.

Потім майстри перенесли з нижчих вінків зрубу хрест із букетом квітів на один з кінців сволоку. І всі пішли пити могорич — так зване «сволокове». Як і віконне, це було святою справою на будівництві хати.

Старий сволок, який був оберегом хати, як і колиску, скриню, ніколи не викидали на смітник і не спалювали на вогнищі. Якщо він був непотрібний у цю мить, його зберігали на горищі нової хати. У нашій родині сволок зі старої хати поклали на заново будований сарай, і він там ще служить госпо-

дарству по сьогодні, більше пів сотні літ.

Про магічна силу сволоку, його сильні оберегові функції йдеться й у багатьох замовляннях гадалок, чаклунів, шептунів, ворожбитів. В одній із таких примовок вони звертаються: *«Ви, стіни, не будьте німі, ви, сволоки, піднімітесь: лихі речі, лихі мислі на добре повернітесь бо Іван (Петро, Григорій тощо) їде чорним волом, щоб став моїм ворогам язик колом...»* В іншому замовлянні говориться: *«Стою на порозі, бачу сволок, а зо сволока на клямку, а з клямки на Марію (Віру, Любу тощо). Як мати моя за мною побивається, так би за мною Микола (Іван, Степан) убивалися...»*

...Міцно ще тримають сволоки бабусину та батьківську хати. І донині за цим сволоком та сволочками в батьківській хаті ховаються мої літа та літа членів нашої родини. Ні грози, ні час їх не звалили, коли злютовані вітрища-зайди сатаною летіли до вікна. Рипіли стіни, та міцно тримали і тримають їх нині поздовжній та поперечні трами-балки. І хоч уже не висітимуть на них весільні рушники, не прохатимуть дружки-світилки перев'язати ними дружків, не дивитимуться на нього свати, аби випити чарок сорок, все ж радісно на серці, що під стелею батьківської оселі ще міцні в нас дубові сволоки. Молю Всевишнього, щоб і надалі разом з ними і рід наш міцнів та вростав своїми плечима у святі хрести на сволоку родинної хати.

ПРОДРАВ КОТИК СТЕЛЮ ТА Й ВПАВ НА ПІЛ У ПОСТЕЛЮ...

Сьогодні навіть у селі багато кого можна здивувати такою частиною інтер'єру хати, як піл. Лише в стареньких оселях, яким щонайменше півсотні літ, ще зберігся настил з шести-семи широких і товстих дерев'яних дошок. Лежали вони, як правило, на двох дерев'яних ослонах на висоті орієнтовно одного метра від долівки. Простягалися ці дошки від припечка до стіни. Не знаю, як у кого, а в нашій старій хаті довжина цієї лежанки була до семи метрів. І на

ній на великих і товстих спальних подушках з качинового та гусячого пір'я покотом спали тато з мамою і четверо їхніх дітей.

Під голови кожному також була подушка з пір'я. А вкривалися або ж ватяними самошитими товстими ковдрами, або ж домотканими полотняними ряднами. Татусь любив вкриватися довжелезним суконним чорно-коричневим кобеняком. Де він взявся в нашій родині, тепер ніхто не скаже. Але на той час йому уже було добрих півсотні

літ і до нього тато ставився з особливим трепетом. Щоранку ці подушки та ковдри складали одна на одну на полу у кутку стін. Цю гору подушок вкривали красивим картатим рядном. І все це вивершували знову ж таки покладеними одна на одну подушками-підголовниками, на які одягали білі пошивки з вишитими різнокольоровими узорами. Дошки полу на день теж вкривали ряднами. Коли ж на Різдво та Великдень була свіжина, то на ньому різали сало, м'ясо, чинили ковбаси чи кров'янки, в решту днів на полу також виконували різні господарські роботи. Зокрема там розкачували дерев'яним рублем та качалкою полотняну білизну. Коли на полу щось робили, то рядна згортали, а коли роботу завершували — їх знову розстеляли.

У бабусиній та нашій хатах у глухій стіні по центру полу було вбите кільце. До нього кріпили вірьовку, яка б не була довшою за ширину полу. Цією вірьовкою об'язували дитину на рівні талії, клали на піл якісь іграшки, зокрема порожні дерев'яні катушки з-під бавовняних ниток, які використали для ткання. Ті катушки ми катали по голому полу і гули як машинки. Так і залишали дитину без нагляду, а самі йшли порати город чи худобу. Знали, малюк нікуди не втече, з полу не скотиться. Якось так влітку залишили й мене, десь трирічного чи чотирирічного, прив'язаним до тієї вірьовки. Як я там уже повзав по полу, як кувиркався, ніхто знає. Але я скотився з полу, завис над

долівкою і вже аж посинів. В оселю цілком випадково зайшов мій рідний дядя Миша і врятував від передчасної смерті... Це стало уроком для дорослих, але нас продовжували прив'язувати, бо дитсадка в селі тоді не було, а про найняту за гроші няньку взагалі ніхто не чув і не знав. Правда, відтоді влітку прив'язували на вулиці за стовбур шовковиці, до якої тато завозив машину піску.

Політ з полу на долівку хати я ще робив пізніше — років у п'ять. Я йшов краєчком полу, а в цей час сестричка Марія стелила на ньому подушки для снання, вона не бачила мене позаду і випадково штовхнула. З лементом «Марусина-ковбасина, що ж ти натворила» я гепнувся на земляну долівку хати. Коли переконалися, що я лише перелякався, реготали всі... Навіть я.

Таким чином дерев'яний піл як атрибут родинного побуту супроводжував знову ж таки людину від народження до смерті. Серед людей навіть примовка народилася: «Укритися на ліжку чорним запиналом», тобто померти. Не оминули згадати дерев'яну лежанку й у весільних піснях. Зокрема, на другий день гуляння світилки заводили:

*Продрав котик стелю
Та й впав у постелю.
По полику качався-валявся,
Поки до Марії між ноги убрався...*

Піл виконував у хаті кілька функцій. Насамперед — ліжка, символу подружнього

життя, добрих сімейно-родинних стосунків. Адже спали всі поруч один з одним. По-друге, був незамінним у господарських справах, бо хати тоді були невеликі, з однією світлицею, маленькими сіньми і такою ж коморою.

Під стелею над цим дерев'яним полом був гак, за який підвішували колицку. А ще — на двох конопляних вірвовках кріпилася дерев'яна жердка, на ній висів щоденний та святковий одяг, хустки, велика суконна шаль, інші речі, яким не вистачало місця в скрині. До речі, схожа жердка була перед фасадною частиною майже завжди теплого комина печі. На ній просушували щоденний одяг — особливо після дощу чи завірюхи.

Була дерев'яна жердка, а іноді й не одна, й під полом. На них на зиму вішали вінки цибулі, в'язанки часнику. Там, під полом, зберігали великі й малі чавуни й чавунчики, каструлі, які не поміщалися в миснику. Коли я подорослішав і розбив клумби на подвір'ї нової хати, то відвоював у куточку «підпілля» місце для зберігання цибулин гладіолусів та жоржин. Коли в магазинах побільшало казенного краму, то матерію прикріплювали до крайньої дошки маленькими цвяшками чи кнопками і закривали всю ту «красу» від сторонніх очей.

Щоб подушки на полу не вимазувалися об крейду, якою були побілені стіни, до останніх спершу прикріплювали старі газети. Згодом — мальовані картини, й серед них особливо запали в душу узори петри-

ківського розпису. Ці картини регулярно носила продавати по хатах сільська поштарка. Пізніше з'явилися справжні шпалери. А ще пізніше — до стін кріпили ситець чи штапель з сільмагу.

Трішки інший інтер'єр був у бабусиній хаті. Тут теж був дерев'яний піл з горою подушок, але він займав менше місця. На ньому спала наша хрещена мама. Бабуся і взимку, і влітку чомусь любила спати на черені печі. До речі, вона ніколи не лягала спати із розпущеними косами — ретельно розчісувала їх, плела косичку, клала її віночком навколо голови, а поверх одягала красивий із вишивкою атласний очіпок. Ніколи вона також не лягала спати, не перехрестившись на ікони на божнику покутя і не поклавши хресне знамення на підголовну подушку, чого й нас, онуків, вчила. Ми, хлопчак, почергово тулилися то біля бабусі, щоб наслухатися казок, розучити колядки, щедрівки чи засівки, яких вона знала незліченну кількість, бо ще до жовтневого перевероту добре вчилася в сільській церковно-приходській школі, то біля хрещеної на полу із товстих дерев'яних дошок.

І вже коли у бабусі не було сил залізити на піч, вона теж стала спати на дерев'яному полу. Як на печі, так і тут під подушку клала різноманітне освячене зілля, трави, квіти, в яких знала толк, «щоб під час сну злі духи не турбували», і які регулярно використовувала в народній медицині, коли

лікувала домашніх чи інших бажаних позбутися застуди та різних болячок.

Дідусь мав у нас привілейоване становище і спав на справжньому широкому дерев'яному ліжку з різьбленими спинками. Там були ромбики й кола, стилізовані хрести та інші зображення. Хоч сама лежанка там теж була дерев'яною, тому її накривали подушкою з пір'я.

Металеві ліжка з твердою панцирною сіткою з'явилися в нашій новій хаті. Вони були не новими, а вже вживаними. Їх доставив нам з Києва зять Петро, а тато пофарбував у світло-голубий колір і поставив поруч з глухою стіною. На ці сітки поклали по перині. Застелили ліжка виши-

тими підзорниками. Щоб ліжкам вистачило місця, довелося значно обрізати дошки полу і він став кучим, як у зайця хвіст. Але відтоді і в нашій хаті стало модно, по-городському. Згодом ліжка та розкладні дивани витіснили дерев'яні поли для спання і в багатьох інших сільських оселях...

Як би там не було, а цей піл і в бабусиній, і в нашій хаті залишиться назавжди в пам'яті священним символом і оберегом рідного вогнища. Поріг батьківської хати, тепло рідинної оселі, піч з теплим комином, дерев'яний піл для спання біля неї, інші обереги хати донині тримають в пам'яті сумні й веселі дні прожитого життя...

В ХАТІ ЗІЛЛЯМ ВСТЕЛЕНА ДОЛІВКА, ЩО ЩЕ ЗЛІТА СОХЛО В ХОЛОДКУ

У другій половині шістдесятих років уже минулого століття наша родина збиралася переходити в нову хату. На подвір'ї на сонці трикутником лежали товсті дошки, перекладені обрізками, аби через них, говорив тато, вітер гуляв і вони швидше висихали.

— То на підлогу в нову хату, — показуючи на ту гору обрізних дошок, казав батько.

— А як же без долівки ми будемо? — допитувався в татуса, бо дерев'яної підлоги у сільських хатах я ще не бачив. Хіба що в класах та коридорі Великої школи.

Відверто скажу, спершу незвично було жити в новій хаті з дерев'яною підлогою, яка виблискувала темно-вишневою фарбою. За звичкою так хотілося взяти чималий віхоть відходів конопляного волокна, вмочити його у розведену водою коричневу

глину у відрі, що чекала хлопчачі руки під кущем бузини, і освіжити ту долівку. Так, як робила це мама. І цей щотижневий обов'язок раптом відпав.

Але збереглися розповіді про долівку, звичаї та традиції, пов'язані з нею. Згадую, як на пострижини вперше стригли сусідського Миколку. Тоді тітка Ольга на долівці посеред хати розстелила вивернутого вовною догори кожуха і на цей береговий знак хрещений батько посадив хлопчика і тричі вистриг своєму похреснику волосся навхрест. Чи зберегли в селі цю традицію, сказати важко. Та й діток тепер народжується одне на рік.

Як правило, долівку в хаті замітали кілька разів на день. Мели тільки від порогу до печі. Але ніколи нам ні бабуся, ні мама не дозволяли робити це після заходу сонця.

— Щоб не вимести з хати господаря разом з грішми. А також щастя й достаток, — пояснювали старші.

Пам'ятаю як бабуся, яка без ніякого календаря знала всі релігійні празники та традиції, не дозволяла замітати долівку на святого Федора.

— Тоді на підлозі, — говорила вона, — сидить домовик і його можна ненароком потривожити і розізнити. А воно ж нам не треба!..

Збереглася традиція, яка не дозволяє замітати долівку хати, коли в ній лежить покійник. Кажуть, щоб не вимести з хати

живих. Коли ж небіжчика винесли, старі люди рекомендують негайно зробити вологе прибирання підлоги або ж покропити її водою і унеможливити повернення душі покійного до оселі. Перехід її через воду важкий і майже неможливий.

Раз на тиждень глиняну долівку освіжали розведеною червоно-коричневою глиною. Дідусь її брав у глинищі коло Шаромахи, там були чималі запаси. Можна було навіть докопатися до голувої чи зеленуватої глини. Ми ж для батьківської хати добували цей матеріал у глинищі на вигоні неподалік нашого двору. Тут вона теж була різних кольорів, але для підлоги завжди брали червоно-коричневу. Глиною з найтемнішим відтінком робили смугу по нижньому краю стіни над самою долівкою. І в нашій, і в дідусевій хатах. Та і всі сусіди так робили.

— А навіщо ця смуга? — поцікавився я в дідуса Миколи.

— Коли я ще ходив до школи, то нам розповідали, що це межа наземного і підземного світів, — якимось незрозуміло пояснив дідусь. Тоді ж він розповів, як раніше робили долівку в хаті. Коли хата вже чекала нових господарів, землю в ній ретельно розрівнювали і кілька разів поливали водою. Кожного разу, коли вода всотувалася в землю, її ущільнювали дерев'яними довбнями, а пізніше — спеціально виготовленими трамбовками. Затим на землю густо вкладали змішані з подрібненою со-

ломою глиняні вальки й знову ущільнювали їх довбнею. У хаті ще раз білили стіни, піч, комин. Потім насипали чималий шар глини, яку знову ж таки трамбували. І лише після цього долівку змашували рідкою глиною. І робили захисну лінію, як і на призьбі хати з вулиці.

— Стіни хати, — продовжував свою розповідь дідусь, — оберігають нас від ворогів. Дах не дає потрапити в хату дощу та снігу. Сволок під стелею служить оберегом від нечистої сили. Бачите, там бабуся всілякі трави зберігає. А долівка зв'язує людину з землею, яку здавна звать Матір'ю-годувальницею. Так це чи ні, перевірите, коли дорослими станете.

Вже стали дорослими і знаємо, що наші пра-прадіди у сиву давнину боялися різноманітних злих духів, демонів, русалок не менше, ніж розбійників-кочівників та інших бусурманів, які спустошували їхні хати й землі, та різноманітних диких звірів, яких немало водилося в лісах та болотах над Супоєм. Ось і оберігали спокій своїх родин та достаток різними способами, які нам здаються нині неймовірними та забобонними. І чи не тоді й народився крилатий вислів про свій дім — свою фортецю. А вона має бути надійною.

Бігати босоніж по земляній долівці влітку було справжнім задоволенням. Особливо на Трійцю, коли вся підлога була встелена лепехою, любистком, полином, м'ятою та іншими травами, духмяний запах яких

паморочив голову та лоскотав ніздрі. Правда, одного разу ми перестаралися і приперли з болота з-понад Супою очерету. Але бабуся Марія замахала руками:

— Щоб ви знали й надалі, очеретом ніколи не застеляйте долівку. Кажуть, що він притягує хворобу та нещастя. Його лише на горіщі можна стелити, та й то поверх глиною затрамбовувати...

Звісно, з того часу ми зелений очерет на долівку не клали. Використовували лише його волоття для виготовлення спеціальних «метьолок», якими замітали в хаті та знімали павутиння в кутках.

Як правило, долівка в хаті не застелялася. Вкривали її травами чи соломою лише під час негоди, щоб не заносити в хату багнюку. Ось і напровесні, коли масово танув сніг, долівку застеляли сушеним влітку татарським зіллям, осокою та іншими травами, які повертали в оселю справжнє літо. Щедро застеляли соломою частину долівки в кутку біля печі, коли взимку корова народжувала телятко і його з холодного хліву на тиждень-другий заносили в хату і прив'язували до спеціально забитого в стіну кільця. Коли в моду ввійшли домоткані доріжки з порваного на смужки старого одягу, то ними стали застеляти не тільки припічок та черінь печі, а й долівку. Але це вже було значно пізніше.

Не помилюся, коли скажу, що в батьківській чи дідусевій хаті, які були джерелами нашого життя, давала тепло малечі, як

писав поет, кожна кроковка, кожна лата. Навіть килим зі споришу на подвір'ї, по якому гасав у дитинстві, давав тепло. Звісно, ділилася з нами таким теплом піч із білосніжним комином й глиняна долівка. Саме з неї впліталися в колядки та щедрівки неймовірні запахи чебрецю з м'ятою та лепехою. Вони й понині нагадують про святую батьківську землю. І коли після багатьох років розлуки, під час яких перекоти-

подем їздив з району в район нашої області, я повернувся до батьківського порогу, здавалося, що навіть хата простягала мені назустріч свої руки. І мимовільна сльоза з'явилася в куточку ока. Вона й сьогодні перед очима — вже старенька хата, хай і з не глиняною долівкою, а дерев'яною підлогою, та все ж осяяна мудрістю батька і зігріта теплом материнської любові.

ДУБОВИЙ МИСНИК, ГОРЩИК ПОЛИВ'ЯНИЙ, НА СКРИНЮ МИСКА ДИВИТЬСЯ ПУЗАТА...

У куточку домашньої столярно-механічної майстерні, яку облаштував вправний на всі руки найстарший брат Толя, скромно примостилася невеличка шафочка з різьбленим козирком, фільончастими дверима з зашкеленими віконцями та кількома поличками всередині. Це — мисник зі старої батьківської хати. Прослужив він там чесно й добросовісно більше півсотні літ. Коли ж розбирали стару хату і переходили жити в новозбудовану оселю, цей

оберіг родинного вогнища вирішили не переносити в новий дім. Бо тоді в моду входили фабричні білі та голубуваті тумбочки для посуду. Але ні в кого не піднялася рука викинути старий мисник на смітник чи жбурнути його у ненаситне вогнище груби чи печі.

Мисник у нашій старій хаті висів у протилежаному від печі куточку. Так, щоб зручно було до нього приступитися. До слова скажу, що у моїх земляків здавна виробився

особливе ставлення до посуду. Вони його поділяли на святковий обрядовий і буденний і зберігали у спеціально відведеному місці. Глечики, макітри, горшки, питунці для щоденного вжитку стояли рядочком на широкій лаві неподалік від печі. До речі, кількість такого посуду залежала від розміру родини і її господарської діяльності.

З розповідей дорослих з дідусевої родини, яка здавна мала багато землі і тримала корову, свиней, овечок, курей, гусей та качок, знаю, що мої прабабусі користувалися щонайменше двома десятками глечиків, в яких тримали молоко і відтоплювали його в печі на сир. Вершки з молока, з яких згодом колотили запашне і смачне масло, збирали у окремі спеціальні горщики, їх теж було з добрий десяток. Ще пізніше масло колотили у скляних суліях, трілітрових бутельках. Їх же згодом використовували й для приготування наливок з вишень, слив, смородини. На цій же широкій лаві, а також на припічку стояли й макітри — для вареників, для товчіння маку. Інший посуд тримали або ж під лавою, або ж під дерев'яним полом, на якому спала родина.

Мисник в основному слугував для збереження святкового посуду — його брали для гостей, на урочисті обіди чи вечері з родичами та шанованими гостями. Зовнішній вигляд мисника та посуду в ньому свідчив про охайність господині, статки та заможність родини, тому боронь Боже поставити на нього брудний посуд. Не роби-

ли так ще й тому, бо вірили, що до мисника злітаються на трапезу душі покійників свого роду. Для них у миснику бабуся Марія ставила святу воду, сушені трави-обереги, свічку. Тут же блищав від чистоти й спеціальний глечик, у який набирали для різних обрядів непочату воду з криниці. Мисник саяв кухликами, полив'яними горщиками, макітерками, глечиками. Їх щовесни докупляли в заїжджих із північних районів Чернігівщини, як вони самі себе називали, «гаршечників».

Всі в родині бережно ставилися до цього глиняного посуду. Як говорила бабуся, він увібрав у себе тепло людських рук, енергію та щирі побажання гончара, який вмів чаклувати над глиною. Окремі з цих майстрів опанували гончарство настільки вміло, що оздоблювали свої вироби хрестиками, різним орнаментом, візерунками, божественними та священними символами. Це ще більше надавало посуду берегових функцій у захисті родини від злих духів, зловорожих сил. І якщо в миснику раптом посуд чомусь заторохотить, то пращури вірили, що вони чимось не догодили домовику. Для заспокоєння його, розповідала бабуся, слугувала людям свята вода, яка завжди стояла на полиці у миснику. До речі, під мисником, на краю широкої лави ми ставили відро з криничною водою, а біля нього тулився кухлик для пиття.

У гончарні вироби наші пращури вкладали таку ж сакральність та життєздатне

начало, як і в хлібну діжу. Тоді ж, в сиву давнину, зародився і звичай використовувати посуд в родинній обрядовості. Коли йшли в гості, то в мисках, тарелях, макітрах несли вареники, у горщиках — кашу, у куманцях чи глечиках — узвар. У такому ж посуді несли наїдки та напої на цвинтар, де влаштовували тризну на могилах померлих родичів. Зрозуміло, що широке використання посуду в побуті не залишилося поза увагою творців весільних піснеспівів. Після знаменитої ночі молодят в коморі весільний батько наливав гостям у череп'яні миски горілки й частував учасників застілля. Ті ж кпинили і співали:

*Де горілко-сивухо,
Та чого в мисках сухо?
Та не буде пісня кінця,
Та не буде в миски денця.*

До речі, в ті ж часи народився обряд бити посуд «на щастя». Розбивали й горщики з кашею, і миски-тарілки та глечики-куманці. А значно пізніше й скляні графини та сулії. Такі обряди були на родинних хрестинах, весіллях та навіть на похоронах, коли наші пращури при виносі покійника з хати розбивали горщик — як символ оновленого життя. Прижився звичай бити посуд і під час проведів рекрутів до війська. Зізнаюся, що й сам півсотні років тому підтримав цю традицію пращурів і на друзки розбив об стінку автобусної

зупинки в центрі села графин з горілкою, коли почастивав всіх гостей, які проводжали мене на службу в армію.

Трішки пізніше до цих рукотворних виробів гончарів-умільців додалися розмальовані різноманітними узорами та символами глибокі миски та полумиски, а згодом і тарілки фарфорових заводів України. Їх зрідка стали завозити у нашу сільську лавку. Для багатьох селян в той час це був небачений посуд. Звісно, він слугував для сервірування святкових застільних гулянок. Ним користувалися на Святвечір, Великдень, Трійцю та на весняного Святого Миколи Угодника — в цей день у нас відзначали храмовий празник, коли в гості з'їжджалися-сходилися родичі не тільки з нашого села, а й з далекої округи.

Вже в школі мені потрапила до рук книжка Михайла Коцюбинського. В оповіданні «На віру» він змалював мисник сільської хати. Читав ті рядки й думав, що письменник побував саме в нашій оселі, коли писав про веселий ранішній промінь, який грав на полив'яних мисках, що стояли у миснику, ушиковані, як військо... Я навіть одного ранку довго спостерігав за тими променями, які з висоти ласкаво падали у вікна нашої хати і які справді різнобарв'ям грали на наших мисках-полумисках...

Ще в миснику здавна й донині знаходилося місце ковганці, в якій дерев'яним товчачиком затовкували сало чи здір з часником для заправки борщу. У ній також

ставили в піч внутрішній свинячий жир чи обрізки сала і натоплювали з нього несолоного жиру. Бабуся використовувала його для лікування застуди, кашлю та інших болячок. Поруч з ковганкою лежали дерев'яні ложки, кружки, кухонні дошки для шинкування овочів, інший дерев'яний кухонний посуд. За роки багаторічного використання цей кухонний інвентар був так просякнутий пахощами сала, капусти, буряків, цибулі,

кропу, що борщ чи суп можна було сьорбати «впринюшку».

Майже все дерев'яне кухонне приладдя було витвором рук нашого дідуся Миколи. Він змалечку дружив з деревом. Коли ми, онуки, вже трохи подорослішали, дідусь навіть розповів нам, що така вправність дуже допомогла йому з родиною вижити після розкуркулення і багаторічного заслання на лісоповал вологодської тайги. Бо він і там не тільки майже лобзиком пиляв берези, а й майстрував ті ж ковганки, дерев'яні миски-тарілки та ложки.

Багато дерев'яних і гончарних виробів в нашій хаті було виготовлено власноруч, з певними обрядодіями та ритуалами і ввібрало в себе тепло людських рук, їхню енергію та побажання.

Мисник у нас був кутовий, з дубових гладко обструганих дошок. Він виконував у хаті і практичну господарську функцію, і оберегову. Як двері, вікна, скриня, стіл з лавою та лежанка для спання. Недаремно і мама, і бабуся обрамляли мисники вишитими рушниками. Як ікони чи сімейні фото у рамках на стінах хати.

У сусідів та інших односельців бачив мисники у формі звичайних полиць. Але вони теж були доглянуті, а посуд прикривався занавісками з полотна чи ситцю. Дехто в селі прикривав посуд в миснику рукотворними витинанками. На них, як і на рушниках, зображували світове дерево, на гілках якого сиділи птахи — символічні обереги житла,

родини і роду. Біля стовбуру такого дерева можна було бачити силуети людей та звірів. Це надавало миснику та посуду в ньому особливої символічності та магічності.

Це ж про такий мисник співається й у весільній пісні, коли на другий день гулянки молода дружина вже не у вінку, а в хустці виходила до гостей:

*Понеділок, понеділочок,
Занапастив нашу дівоньку.
Посадив під полицю —
Назвав молодицею...*

Як і скриню, піл та інші сакральні речі сільської оселі мисник поступово витіснили з ужитку різного роду тумбочки, а згодом і серванти. Зі скляними дверима, внутрішніми дзеркалами, іншими сучасними прибамбасами. Там на полицках з'явився й більш сучасний посуд — із порцеляни, дорогого фарфору, кристалю. Звичайно, цьому поліпшенню життя людини раділи. Але такий простенький дубовий мисник із глиняним та дерев'яним посудом і сьогодні гріє душу. Як пам'ять. Як оберіг оселі і родинного вогнища, якому горіти вічно.

ГОСПОДИ, ЗМІЦНИ МЕНЕ В НЕСІННІ ХРЕСТА МОГО...

Ще дошкотяриком я разом з рідними та двоюрідними братами в Чистий четвер, після генерального прибирання двору та обов'язкового спалювання сміття та листя, що ми вигрібли з-під кущів й дерев, з особливим нетерпінням чекали повернення з церкви дідуся Миколи. Знали, що, попри всі вітри, він здолає п'ятикілометрову відстань від храму до хати і принесе додому запалену свічку. Свічку, яка в руках дідуся «чула» в церкві читання дванадцяти Єван-

гелій і набувала особливого, за словами бабусі, чудодійства. Ось тоді по черзі ми й випалюватимемо тим священним вогнем на сволоку хати чорні хрести. Вони мали берегти оселю від грому. Потім під наглядом дідуся вже освяченою крейдою малюватимемо хрестики на хлібній діжі, божниці покутя, лиштвах дверей, одвірках, вікнах, дверях хати, сараю і погребу. Лише по тому гасили свічку, і бабуся ховала її за ікони на божнику, де вже зберігалися гром-

нича свічка після Йордану, свячені гілочки верби, квіти й трави волошок, м'яти з любистком та головки маку.

— Щоб ніяка нечиста сила сюди не пробралася і шкоди нам не натворила, щоб худоба водилася і плодилася, щоб корівка наша на молоко щедрою була, щоб курочки неслися, — примовляв-пояснював нам дідусь після нанесення тих хрестів і хрестиків і читав слова молитви: Чесний Хресте, будь охоронцем для душі моєї і тіла мого. Знаменням своїм нечисту силу перемагай, ворогів віджени, спокуси відверни і подаруй мені спокій, життя та силу за допомогою Святого Духу і молитов Пресвятої Богородиці.

— Радуйся, Пречесний і Животворчий Хресте Господній, що проганяєш бісів силою розп'ятого на тобі Господа нашого Ісуса Христа, — схилила голову перед іконами бабуся, хрестила себе і нас.

Скільки пам'ятаю, бабуся Марія з дідусем Миколою жили у супроводі хреста Господнього. Вони не тільки постійно носили натільний хрестик на шовковій нитці, але й ніколи не лягали спати, не перехрестивши подушку і себе перед іконами. Вранці, ледь прокинувшись, вони знову ж таки клали на себе хресне знамення і дякували Господу за лагідну ніч.

Вже коли ми подорослішали, дідусь з бабусею розповіли, що завдяки саме цьому оберегу та вірі в Всевишнього, їм, тридцятирічним, та їхнім трьом малолітнім дітям вдалося врятуватися від нахабної смерті

після розкуркулення комісарами та під час багаторічного заслання в глуху вологодську тайгу, де дідусеві довелося довгих сімнадцять літ ледь не лобзиком пиляти білі берези.

— Поцілую вранці хрестик, перехрещуюся, — згадував дідусь, — і під конвоєм у тайгу.

Всі ці настанови та спогади добірним зерном лягало в наші душі. Звісно, в часи атеїстичного мракобісся воно не могло заколоситися щедрим урожаєм. Адже в школі ледь не на кожному уроці чи позакласному заході нас, учнів, супроводжували грізні застереження: Бога немає, релігія — страшенний опіум для людей, колядувати, щедрувати чи засівати, нести святити паску на Великдень — гріх, за який з піонерів чи з комсомолу виженуть. Щоб носити школяру натільний хрестик, не було навіть і мови.

Попри все, коли настав час іти служити в армію, батько з бабусею благословляли мене у далеку дорогу іконами, до яких я, активіст-комсомолец, ретельно прикладався лобом та вустами, а старший брат Анатолій поміж обкладинкою та сторінкою записника заклеїв мені пластмасовий хрестик. «Навіть якщо сержант знайде, то не бійся, — давав настанову він, — знай, у нього теж десь зберігається подібний хрестик».

Два роки я добросовісно беріг той блокнотик з заклеєним хрестиком і повернувся з ним додому. Шкода, що під час багаторазових переїздів з місця на місце я втратив

той символ вічного життя і перемоги над смертю.

Як і багато інших символів-оберегів, хрест супроводжує людину з перших днів її народження, коли немовля мають охрестити на восьмий день її життя з одяганням батюшкою на нього натільного хрестика, до траурної церемонії проводу людини на вічний спочинок, коли на чолі її несуть завітчаний рушником хрест. До цього додаю, що Таїнство хрещення є духовним народженням людини. Воно, як і фізичне, можливе лише раз у житті. Хрещення назавжди змінює людину, відкриває шлях до єднання з Богом і життя вічного. Чи не тому для цього Таїнства немає жодних обмежень. Його можна чинити вдень і вночі, у будні та святкові дні, у піст чи тоді, коли можна від пуза наїдатися скоромною їжею. Що стосується чину похорону, то під час траурної ходи труну з покійником на марах обов'язково опускали на кожному сільському перехресті. Адже саме на них у той момент разом з душами покійних односельців скупчуються й всі нечисті сили, аби не допустити спочилого в Царство Боже.

А на кладовищі місце останнього спочинку також споконвіків християни облаштовують хрестом з написаним на ньому прізвищем та ім'ям спочилого від трудів земних. Цей надмогильний знак, як уособлення сонця, місяця, вогню, початку і кінця всього земного, є проханням до всіх пошанувати померлого, пом'янути і да-

рувати йому життя вічне. Та й сам новий цвинтар, коли його готують до перших поховань небіжчиків, не тільки освячується, а й в центрі його території встановлюють і освячують високий хрест — символ людського безсмертя. На ньому, кажуть, лежить обов'язок відганяти всіляку нечисть й оберігати спокій спочилих, а також благословляти тих, хто приходить сюди вклонитися їхній пам'яті.

І як добре, що на обох околицях нашого Козацького, як і багатьох сусідніх сіл, після часів дикого безбожництва і атеїстичного невігластва, два десятиліття тому відновили ще дореволюційну традицію і встановили та освятили хрести-обереги рідного села. Завітчані рушниками та іконою ангела-охоронця села Божого Угодника Святого Миколи, хрести нині вітають кожного, хто ступає з добрими намірами на древню козацьку землю, перегороджують дорогу до села всіляким бідам та нечестивцям. Недаремно ж в одному з Богослужбових співів виголошують, що диявол навіть глянути не може на хрест, бо боїться і тремтить від його сили. І як найвище прокляття звучать слова: Хрест би тебе Божий побив. А брехливій та схильній до обману людині кажуть: Коли б ти і хрест святий гриз, не повірю.

Вважаю доречним нагадати, щоби молоде покоління знало, й інші звичаї та традиції, пов'язані з вшануванням такого потужного оберегу, як хрест. Насамперед,

про весільну традицію, збережену до наших днів. У день весілля старші дружки у вивернутих наверх вовною кожухах виходять на перехрестя і кожен тричі гамселиють всі чотири дороги довгою палкою. Кажуть, у такий спосіб вони відганяють від молодії сім'ї всі злі сили і незгоди.

Розповім спогади свого дідуся Миколи. У Хрестопоклонну середу, яка розділяє період Великого посту, його пращури з прісного тіста пекли три великі хрести. Їх сушили і зберігали до певного часу. Один хрест ламали на частини, і всі члени родини з'їдали його в Чистий четвер. З другим хрестом виходили в поле, благословляючи для щедрого врожаю після Благовіщення першу борозну і перший посів ярої зернової ниви. З третім хрестом благословляли домашню худобу, коли вперше весною виганяли її на зелену пашу. А ще, коли дід був парубчком і вони з батьком Митрофаном їхали навесні на Средохресному тижні посту орати ниву, вдома знову пекли з пісного тіста хрестики. Частину їх з'їдали плугатарі, тоді вгощали ними волів чи коней. Решту ж разом з насінням розкидали по ріллі — так люди задобряли добру й нечисту сили, аби вони сприяли росту і збору доброго врожаю. Як хочете, так і розцінюйте ці звичаї, але Україна в царській імперії була справжньою житницею і продавала в Європу мільйони пудів збіжжя. А наша пшениця йшла навіть до двору британських королів і королев. Тепер там

печуть паляниці з аргентинської пшениці.

Згадую, як бабуся щовесни з нетерпінням чекала приїзду горщечників. Лець зеленіла трава на випасах, як вони завертали своїми великими мажарами на Спичакову леваду, випрягали на зелену пашу коней, а до них звідусіль стікався сільський люд. Бабуся завжди хотіла придбати в них горщики з хрестиком біля самого вершечка або ж на обідку виробу. Не кожному весну вдавалося ними заpastися. І тоді бабуся поверталася додому знервованою.

— Ото тільки й хочеш, аби гроші за вітром пустити, так уже за ними страшно побиваєшся, — якось почувли ми від дідуся реакцію на бабусин сум. — За той горщик треба ж вдвічі більше зерна віддати. (Тут маю сказати, що селянам тоді гроші в колгоспах не платили. Вони працювали за так звані палички, названі трудоднями. За них в кінці року могли розрахуватися з людьми гнилим зерном, соломою чи половою, гичкою від буряків. Отож гончарі, які приїжджали до нас в село з північних районів Чернігівщини, де землі були піщані і дуже скупі на врожай, й обмінювали горщики, глечики, макітри на зерно, а жито, пшеницю, просо тоді люди сіяли вдома на власних городах. За глечик, наприклад, брали два повні глечики зерна. А за бажаний горщик бабуся мала віддати аж чотири мірки. От дідусь і нервував).

Бабуся тоді нічого не відповіла, а десь за тиждень позвала дідуся до двох горщиків

і розпочала збирати з них молочні вершки. З одного нашкрябала дерев'яною ложкою десь з пів-літри сметани, а з іншого, на якому у верхівці красувався невеличкий хрестик від гончаря, було її вдвічі більше.

— Бачиш, оце молоко в горщиках від нашої Лиски, — мовила бабуся. — Ставила його відстоюватися в один день і в один час. І тепер порівняй у них кількість сметани. А ще, коли у ньому зберігати молоко, то ніяка відьма корову не візьме, — додала бабуся.

Звісно, здивуванню нашому не було меж, тому не змогли не запитати ми бабусю, в чому ж секрет горщика.

— А в тому, — мовила бабуся, — що такі горщики випалюють лише вмілі майстри. І то лише раз на рік — у першу суботу Великого посту, названу на честь святого Федора, під час відправи в церкві на «Достойно». З першим дзвоном майстер бере до рук перший кавалок глини і скільки встигає на своєму колу їх зробити до кінця служби, стільки ж і випалює, вінчаючи верхівку кожного маленьким хрестиком.

Не обходилося без символічного оберегу — хреста — й під час будівництва хати. Зводили і мої батьки на початку шістдесятих років нову оселю, з радістю зустрічали кожен вінок піднятого на стовпах зрубу. Врешті, поклали з дотриманням усіх традицій величезний сволок. На ньому майстри прилаштували хрест з букетом квітів. Ще за кілька днів цей оберіг теслярі пе-

ремістили на гребінь кровв даху. Радості не було меж, адже хата набувала обрисів справжнього житла.

Врешті, згадаю ще один давній, заборонений колись комуністами обряд, коли на свято Водохреща на озері, річці чи ставку вирубували ополонку у формі хреста, обливали її буряковим квасом і там святити йорданську воду. Як добре, що ця традиція все ж повернулася до нас.

Бабуся інколи випікала хрестики за кількістю членів нашої родини. Коли сідали всі гуртом за стіл, кожному давала випічку. В кожному хрестіку був своєрідний сюрприз: одному діставався зубчик часнику, другому — монетка, третьому — маленький цвяшок. Ще були кісточка від сливи чи вишні, горошок гіркового перцю. Було весело. А ще бабуся тоді повідала, що так раніше вгадували майбутню професію та долю кожного. Кому — торгувати, кому — дерева саджати і сади плекати, теслярувати чи вишивати. Мовляв, саме так зародилося й ткацтво та вишивка, де все базується на хрестиках. І техніку вишивки назвали «хрестиком», і в основі ткацтва — полотняне переплетення. Здавалося б, проста геометрична фігура з двох ліній, що перетинаються під прямим кутом, але вона несе в собі таке колосальне сакральне значення і магічну силу творення.

Нині ще дошкільнята знають, що саме на хресті прийняв свою мученицьку смерть наш Ісус Христос. Там терновий вінець

чоло Його кривавив. З пробитих цвяхами рук і ніг стікала кров, чоло повисло, серце біль стискало, страждала душа від жахливих мук, а Він знаходив сили й рік юрмі людей про справжню суть блаженства. І той Голгофський хрест став символом не тільки мученицького страждання, а й спасіння, перемоги життя над смертю — смертю смерть подолавши. З тієї трагічної години хрест освятився не тільки кров'ю Спасителя, а і Його благодаттю і став символом захисту від усякого зла. Недаремно ж ми у важку хвилину чи вирушаючи в дорогу, осяваємо себе хресним знаменням і цілуємо свій натільний хрестик — своєрідний дзвіночок на шиї вівці, щоб Пастир міг скоріше почути її, коли вона в біді.

З народженням немовляти Бог приготував для нього свій Хрест. Колись він був знаряддям ганебної страти. Нині ж він є символом спасіння нашого і завжди шанобливо прославляється. Вслухаймося у слова церковного піснеспіву. Це ж йому до небес линуть слова: «Радуйся, Хресте, Церкви Христової окраса й основа, всієї Вселенної утвердження, християн усіх — уповання, царів — держава, вірних — пристановище, ангелів — слава і оспівування, демонів — страх, знищення і відігнання, нечестивих і невірних — посоромлення, праведних — насолода, обтяжених — послаблення, сущих у бурі — пристановище, одержимих пристрастями — розкаяння, убогих — збагачення, плаваючих — керманич, слабких

— сила, на війні — перемога і подолання, сиріт — вічний покров, дів — заступник..., недужих — лікар, мертвих — воскресіння...» І ми несемо свій хрест згідно зі своєю доброю волею, через радості і страждання долаємо кожен свій шлях до небес. І без цього хреста ми недостойні Бога. Так, інколи цей хрест надзвичайно важкий, часом навіть несила його нести, і тоді сліз гірких потік водопадом ллється на душу. Але треба нести з гордістю і не думати, що це покарання. Не скаржитися і не плакати, не скреготати зубами. Нікого не звинувачувати в своїй долі. Вона ж кожному дана з Небес.

Коли ми несемо свій хрест, хоч би яким тяжким він не був, май перед очима своїми сердешними розп'ятого Христа. І тоді, згадуючи про хресні муки Спасителя, які Він перетерпів заради нашого спасіння, і ми будемо терпіти з любові і вдячності до свого Благодійника. І нестимемо той хрест, який наблизить нас до Господа. Від нас тільки й потрібно, що сказати: «Вірую, Господи!» і поклонитися Йому та взяти свій хрест. І йти слідом за Ним.

Так уже влаштовано, що один за життя з'їдає пуд чи й два солі, а сусід все життя медом заливається. Декому хочеться кинути свій хрест на половині дороги і підхопити, відняти або ж обмінятися з кимось чужим хрестом, бо він здається набагато легшим. Від нього, думають, навіть сірі будні перетворюються у ясну блакить. Це неможливо! Згадується Іван Франко, який просив сво-

го ліричного героя і кожного з нас «проти рожна перти, проти хвиль плисти, сміло аж до смерті Хрест важкий нести».

І треба жити, дякувати за долю. І хоч важкий хрест на плечах, має світити усмішка на вустах. Лише після нашої смерті кожен з нас позбудеться свого хреста. І щоб вистачило сил нести його на свою Голгофу, як ніс його на власній спині Господь, треба віддатись в руки Божі, який і допоможе нам зі словами молитви на вустах про святу силу Животворного Хреста Господнього, яка б просвітила нас, допомогла зібрати сили в кулак і дійти до самих Небес, де вже нема й не буде земних страждань.

Отож ще раз скажімо слова молитви: *«Захисти мене, Господи, силою Чесного і Животворчого Твого Хреста і ним охорони мене від усякого зла...»* І кладу на себе для захисту, як і рекомендує ще одна молитва, сім хрестів. І сім разів простір навколо себе охрещую і сім разів читаю: *«Від Духа Святого, від Господа Нашого, від Сина Його Ісуса, від Богородиці Великої, яка життя непорочно дала, від Ангела-хранителя свого, який невідступно ходить за мною. Від заходу до світанку хрест покладаю, від землі до неба...»*

В ДОРОГУ МАМА МАЛЕНЬКУ ІКОНКУ ДАЛА, ЩОБ СИНА ВІД БІД ВОНА БЕРЕГЛА

Пів століття тому мене випроводжали на службу в армію. Всю ніч гості співали-танцювали. А вдосвіта, коли наближався час вирушати з дому до військкомату, бабуся Марія поклікала:

— Пішли попросимо в Бога та Його Матері благословення на далеку дорогу і щасливу службу.

Активіст, який навіть у клуб на танці ходив з комсомольським значком на сорочці,

уже штатний працівник редакції районної газети — головного рупору комуністів району, я без тіні сумнівів хрестився й молився перед покладеними на столі іконами Спасителя та Богородиці та цілував їхні святі образи.

Благословляли за допомогою святих ікон не тільки під час проводів хлопців до війська. Благословення Всевишнього та Матері-Богородиці одержували молодята

під час весілля. А наречений вів свою молоду дружину в батьківську хату з обов'язковим елементом приданого — іконами Ісуса Христа та Невісти Неневісної. Це означає, що вона входить назавжди в життя нового роду і його родини. До речі, несли ікони дбайливо загорнутими в білосніжні хустки. Бо тримати святі образи голими руками — гріх. Навіть на похоронах ікону Спасителя чи Богородиці несуть на чолі траурної процесії вкриту рушником чи хусткою. У схожих чатах ікони несуть і під час хресної ходи навколо храму Божого.

Тоді ж, під час моїх проводів до армії, прикладався ж і молився до цих святинь, вкритих витягнутими спеціально для цього зі скрині благословенними, вишитими вмілими руками вже покійної на той час мами рушниками, якими зазвичай прикрашали їх на Великдень та Різдво. Ще дошколяриком разом з дідусем Миколою або ж з мамою міряли п'ятикілометрову дорогу на службу Божу до церкви сусіднього Нового Бикова. Бо церкву в рідному Козацькому у ганебні часи войовничого атеїзму закрили на амбарний замок, хрести й дзвони з неї скинули, віддали її під колгоспний склад, а вже після війни розібрали повністю. У церкві мене глибоко заворожували ангельський спів хору, полум'я сотень свічок та не менша кількість мальованих та оздоблених у красиві шати ікон на іконостасі, стінах і куполах храму. Там же мене легенько підсаджували, аби

я доторкнувся вустами ікон на аналої. Потім йшли з дідусем вклонитися та обов'язково поставити свічку до ікони святого Миколи Угодника.

— Це наш з тобою небесний ангел, — розповідав дідусь. — Він наш небесний покровитель і захисник, тому ми його маємо завжди шанувати...

Скільки себе пам'ятаю, у дідусевій та батьківській хатах на божниці в покуті перед вхідними дверима стояли ікони. Кожен, хто заходив до хати, доземно їм вклонявся. До них молилися вранці і ввечері, після прийняття їжі. Кожен ранок і кожен вечір бабуся Марія і дідусь Микола розпочинали з молитви перед образами з суворими святими в божниці. Нам, малечі, що в цей час притаювалася на печі, здавалося, що з-під отих примружених очей та піднятого вверх пальця Всевишній дивиться прямо в наші душі і соромить чи гнівається за бешкетництво та неслухняність.

На божнику зліва у хаті саяв образ ікони Пресвятої Богородиці, а праворуч від неї з суворим поглядом і піднятою правицею — Ісус Христос. Перед ними до стелі була прикріплена лампадка. Як сьогодні пам'ятаю слова старших, що вогник у ній є символом світла і теплоти віри, тихої і безперервної молитви, нашої любові й горіння до Бога, очищення дому від скверни. Перед празниками та в суботнє надвечір'я у ній запалювали той священний вогник. Поруч на стінах над вікнами теж були ікони.

Пам'ятаю настанову бабусі Марії, що в кожній хаті має бути церковний образ з іконою Семистрільної Божої Матері. Говорили, що це надзвичайно сильний оберіг для християнина. Бабуся казала, що вона допомагає позбутися негативу в оселі, захистити її від злого ока поганих людей, не пустить на поріг хати заздрісників та чаклунів. Всі ікони — і на божниці, і на стінах — завжди були прикрашені красивими вишитими рушниками. І вище ікон ніколи й нічого не розміщували. А перед ними на божниці красувалися спеціально виготовлені і вишиті розкішні білосніжні шати — божники.

— Ікони, — не раз говорила нам бабуся, — бережуть нашу домівку від всього лихого, несуть нам благодать Божу, мир і спокій в оселю.

Обов'язково освячені в храмі ікони в домі — не просто щасливий оберіг нашого буття-життя. Щоб вони стали такими, щоб були помічниками родини, служили своєрідним містком між земним і небесним, надійним посередником між людиною і Богом, до них треба ставитися з особливим трепетом і шаную. Ось чому їх обов'язково чи не найпершими переносили зі старої хати в нову світлицю. Їх також передавали з покоління в покоління. У нас вдома майже щотижня ікони та рами на них протирали від пилу, під ікони клали вишиту серветку, а різьблену дерев'яну підставку, змайстровану старшим братом Толею, майже щорічно освіжали фарбою.

Ікони в дідусевій хаті ніколи не залишали свого місця. Навіть тоді, коли хата двічі на рік білилася крейдою, їх прикривали чистою полотниною, потім протирали від пилу й знову ставили на місце. На початку шістдесятих років у країні набрала розмаху нова хвиля масової атеїстичної кампанії з ересю іконоборства. По хатах ходили активісти і нахабно знімали зі стін та божниць святі образи. Згадую, як я та інші онуки забігали в хату з криком:

— Знову партейци йдуть. Ховаймо ікони.

Бабуся з дідусем нашу інформацію зустрічали презирливими посмішками. Але ікон з традиційного місця ніколи не прибирали. Лише зі складеними руками ставали поруч з домашнім іконостасом. А ось словесні перепалки між ними та «партейцями» лунали постійно. Ми розуміли, що всі вони завершувалися перемогою наших рідних, бо жодного разу до ікон ніхто з тих активістів так і не доторкнувся.

Поруч з іконами на божниці в наших хатах завжди лежали освячені в церкві громничі свічки, вербові гілочки, зібрані на Маковія, перев'язані червоною стрічкою букетиками з кошиків соняшнику, м'яти, любистку, чорнобривців, полину, серед яких вивищувалися головки маку. За словами бабусі, м'ята оберігала нас від напасті, додавала здоров'я. Квіти соняшнику уособлювали сонце, наповнювали всіх домашніх енергією. Мак взагалі вважався надійним оберегом від усіякої напасті. Ці

рослинні обереги клали в дитячу купіль, вербовою гілкою виганяли вперше весною на пашу корівку. Свічка теж не лежала без діла, особливо під час грози. Поруч з цими святинями зберігалася книжечка-пом'яник. У ній були записані імена родичів та близьких людей, яких поминали під час Богослужіння чи то за здоров'я, чи за упокій душі померлих.

Ікон у наших хатах було небагато. До слова, помічав, що і в сусідів та родичів святі образи можна було на пальцях порахувати.

— Хата ж не церква, а ікона — не окраса. І не треба думати, що чим їх більше, тим благочестивіше живе людина, — відповіла колись на моє запитання бабуся. — Не від кількості ікон посилається благодать Божа. Віру треба в серці носити і не виносити її на люди.

— Але ж книжки пишуть, що мій дім — моя фортеця.

— Правильно пишуть. Але й захищати цю фортецю треба не тільки зброєю, а й словом щирої молитви. Придивись, коли ми з дідусем йдемо з дому, завжди перед дверима просимо Господа, аби він оберігав дім наш.

До сьогодні пам'ятаю ту молитву з бабусиних вуст. «Зірко яскрава, полум'яна, — тихо шептала вона, — сила в тобі небесна. Захисти дім мій і мене від псування і поганого пристріту. Молюся, аби в моїй обителі завжди панували спокій, затишок і мир. Прошу захисту у Господа Бога і Матері Богородиці і всіх святих небесних. Амінь».

У божнику батьківської хати під вишитими шатами стоїть два святих образи з ликами Творця — Вседержителя і Спасителя людства Ісуса Христа та Матінки — Заступниці Пресвятої Богородиці Марії. За рік до початку Другої світової війни на спільний рушничок долі ступали мої батьки. З цими іконами, які в ті часи були одним з найважливіших атрибутів весільного приданого, прийшла в дім до свекрів моя мама. З того часу вони переносилися

з хати в хату. Ці дві ікони «вінчальної пари», як звать їх у народі, і сьогодні вважаю найсильнішим оберегом нашої родини. Образи, яким майже сто років і якими їхні батьки з Божою поміччю благословляли молоду пару на гармонійний, щасливий, духовний союз, поєдналися між собою так само, як колись поєдналися два люблячі серця, щоб йти разом по життю через радості й печалі, прославляючи Всевишнього та Матір Божу. Вони є справжньою реліквією для продовження роду людського та життя на землі.

Нині ікони справедливо називають феноменом української матеріальної та духовної культури. Вони подібні до вікон в хаті. Але вікна ми відчиняємо, аби поєднатися з навколишнім світом, а молитва до ікони відкриває нам дорогу до Бога. І це вікно відчиняється не всім. А лише тим і тоді, коли хто звільняє своє серце від

скверни, заздрощів, гріховних пристрастей. Адже наші пращури в присутності ікони навіть боялися лиху думку мати, «криве» слово мовити. Бережімо ж ту традицію набожності і духовності.

Цілком можливо, що саме завдяки дотриманню тих чеснот Божих й зберігся наш український народ. Всупереч майже вселенських пожеж на наших землях, поневолень різними ближніми й дальніми бусурманами, жахливих кривавих воєн, неодноразових голодоморів та інших жахів, у Святій Софії Київській Матір Божа Оранта й понині простягає руки до неба і молить Бога за нас грішних. То ж станьмо на коліна перед цією та іншими святими іконами, навіть перед отими маленькими образками, якими благословляли батько-ненька в дорогу далеку, і щиро попросимо: *«Боже великий, єдиний! Нам Україну храни! І нас у ній!»*

ГОРИТЬ СВІЧА
І ПАМ'ЯТІ СЛЪОЗА
ДОДОЛУ З НЕЇ КРАПЛЯМИ СТИКАЄ...

Навчався я тоді ще в молодших класах. Пам'ятаю, що несподівано дуже розболілася голова. Мене вчителька відпустила з уроків, я повернувся додому і розповів про свою неміч бабусі Марії.

— Спробуємо зараз полікувати, — мовила вона і дістала з-за образів у божнику на покуті товсту саморобну свічку. Бабуся тричі перехрестилася, тихо помолилася, де мені лише виразно чулись слова «Отче

наш, іже єси на небесах...» Далі підпалила свічку, тричі навхрест знаменувала мою хвору голову, ще щось читала з пам'яті.

Не повірите, та я вже був готовий бігти на вулицю ганяти м'яч. Але бабуся спровадила мене в постіль, а через кілька годин знову повторила своє чаклування, хоч головний біль уже й не нагадував про себе. Ось так я вперше в житті відчув чудодійну силу молитви і свічки. Й тому, коли іншого

разу бабуся дала мені таку ж воскову свічку, аби втихомирити зубний біль, я без тіні сумнівів став її гризти і перетирати віск поміж зубами.

Як не повірити тут словам про те, що коли в хаті розпочинається сварка між членами родини, варто запалити свічку, поставити її з молитвою перед іконами, і після цього чвари стихнуть. Чесно зізнаюся, я так не робив, але раджу спробувати, коли виникне подібна ситуація.

Свічка, якою тоді користувалася бабуся, значно відрізнялася від куплених в церкві, які також зберігалися або ж у божниці, або ж у прискринках поруч з іншими потрібними сакральними речами. Такі свічки робив наш тато — він тримав пасіку. Восени, коли вже вулики були сховані на зиму в омшаник, він з добутого так званого ярого воску, зібраного від весняно-літнього світла і тепла, сукав саморобні довгі і товсті свічки не тільки для церковних потреб, а й для домашнього користування. Постійного електричного освітлення тоді в селі ще не було, гас для каганців у «залізний магазин», як звали тоді в селі лавку з господарчими товарами, завозили теж нерегулярно. Отож такі свічки часто використовували для освітлення кімнати, коли ми, школярі, сідали навколо столу вчити уроки. Та й вишивала мама з нашою сестричкою Марією часто при вогнику такої свічки.

Здається, саме при такому світлі вдалося занотувати до записника слова пись-

менника Івана Кочерги із «Свічкиного весілля» «І свічки мирної не варта та країна, що в боротьбі її не засвітила...», сподобався й епізод з тієї п'єси, коли Малашка просила вітер не загасити свічку, яку вона несла зі служби в церкві. Ніби ми з дідусем.

Звісно, благодатний вогник свічки палахкотів у бабусиній та нашій хаті і під час багатьох релігійних свят. А бабуся Марія колись мовила слова зі Святого Євангеліє: «Ніхто, засвітивши свічку, не перекриває її посудиною або ставить під ліжко; але ставить на свічнику, щоб ті, хто входять, бачили світло». Яскраво пламеніє мені світло від тих свічок дитинства і сьогодні. І ще змалечку пам'ятаю я розповіді бабусі, що кожна людина йде життєвою дорогою зі своєю свічкою в руках. У одних вона горить яскраво, у інших — ледь помітно блимає. Палаюча перед іконами свічка, ця іскорка Сонця і Вічного вогню, була та й залишається свідченням і знаком нашої віри і надії на благодатну допомогу Божу, символом нашої гарячої та вдячної любові до Всевишнього.

З особливим трепетом всі ставилися до так званої Громничої свічки. Їх освячували в церкві на Стрітіння перед чином освячення води. Тоді до небес лунуть слова батюшки, який просить Христа Спасителя «освятити свічі світлом благодаті, щоб як світло вогнем видимим запалене проганяє нічну пітьму, так щоб серця наші огнем невидимим, тобто світлістю святого Духа

просвіщені, оминули сліпоту всяких гріхів...» Згадую, як дідусь Микола вдивлявся в палаючу в руках свічку під час служби в церкві та вслухався, чи не тріщить ця іскорка Сонця. Він навіть не кривився, коли ненароком гаряча крапля воску зі свічки падала на його руку.

— Це на щастя, — пояснював. — Весь рік воно нас супроводжуватиме...

Коли повернулися зі служби додому, то він із задоволенням мовив бабусі:

— Здається, нинішнє літо буде спокійним, без грози та шквалів, бо свічка тихенько сьогодні горіла...

Тоді дідусь запалював цю свічку в хаті і знову уважно дивився на її вогник та вслухався у те палахкотіння. Якщо вона несподівано розпочинала тріщати, дідусь обходив з нею всю господу, аби «очистити житло та вигнати всіх злочестивців...» і ходив в усі закутки, аж доки той тріск припинявся. Це означало, що стихія вогню спрацювала і забезпечила енергетичну чистоту оселі.

У священному вогнику свічки схована велика таїна. Ще до її винайдення наші пращури запалювали в оселі невеличку дерев'яну тріску. Згодом перед образами заблимав вогник лампади. Він став відлунням того самого уявлення про священний вогонь у домі як відображення життя людського, що подібно вогню горить у тілі. Згодом в людських руках й воскова свічка народилася. З прийняттям християнства шанування вогню збереглося саме

в ній. Як і багато інших оберегів людини та її оселі, вона стала супроводжувати людину з самого дня народження. Народжували в давнину діток вдома. Якщо пологи були вночі, обов'язково біля породіллі ставили свічку. І не лише тому, що в хаті не було ніякого освітлення. Так наші предки убезпечували немовля від злого ока, хвороб, відьом та демонів, які шастали ночами. І свічка в оселі в будь-якому випадку горіла протягом сорока днів, аж доки з молодого мамою не проведуть обряд «змивки». Лише після цього гасили свічку і мамі дозволяли йти між люди.

Під час хрещення немовляти на чаші зі свяченою водою, в яку занурюють дитину, батюшка запалює три свічки. Ця чаша є символом родового вогнища, продовження роду людського. А вогонь спалював всю негативну енергію навколо дитини та членів її родини. Вогонь і свята вода, як брат і сестра, об'єднавшись, посиляли немовляті любов та удачу.

У молодості дівчата використовували свічку під час вечірнього ворожіння на святого Андрія. У місці з водою вони пускали плавати шкарлупку від волоського горіха, а всередині прикріплювали невелику свічку із запаленим вогником. До якого берега пристане «човник», звідти дівчина мала чекати й сватів. Схожий обряд був і під час Купальських свят, правда тоді дівчата запалювали свічечки на своїх віночках, пускали їх на воду і уважно стежили, щоб свічечка

не погасла, доки той не пристане до берега водойми. Так вода і вогонь знову вирішували долю дівчини. А щоб привернути до себе милого, дівчата ще й молилися тому вогнику на свічечці. Бо вогонь любові пік їй біля серця. Горіли ті свічечки воскові, а у дівчат в очах зіроньки світились. Бо в ту купальську ніч блискотіли разом із вогником свічки і зорі на небі, усміхалися юнкам, запалювали їхні серця коханням.

На Святвечір дідусь Микола прикріплював до миски з кутею три свічки і з нею тричі обходив за сонцем святковий стіл і лише тоді запрошував померлі душі свого роду йти кутю їсти. Запалену свічку виставляли на підвіконня хати, аби заблукалі в дорозі люди могли угледіти той вогник і прибитися до чиеїсь оселі та приєднатися до чужої сім'ї, підкріпитися кутею та узваром. На вікні свічка миготіла, ніби людській кривді з-за плеча тріпотіла.

На підвіконня також ставили запалену свічку, коли в хаті хтось помирав. Людині в останні хвилини перед смертю давали в руки запалену свічку як символ життя, що догоріло, та як оберіг для живих у цьому домі. Вона там перебувала до того часу, доки новопреставленого не виносили з хати. Всім людям, які приходили попроситися з покійником, обов'язково давали потримати в руках запалену свічку, яка передавалася з рук у руки. Як пам'ять про померлу людину і як оберіг для себе від усякого зла і напасті.

Людей брав жаль, що літа минули за літами й згоріла воскова свічка, а в домі її нічим тепер не замінити. Їй близька вічна розлука з людиною пекла як вогонь свічки душу кожного. Люди ж тихо перешіптувалися: «Ось і догоріла свіча людини». І як добре, що в останнє десятиріччя українці запровадили ще одну традицію і в день пам'яті жертв сталінського голодомору тридцятих років виставляють на підвіконні запалену свічку суму і журби за безневинно замученими.

Свічка була і є обов'язковим атрибутом і під час весільного торжества. Молода пара неодмінно під час вінчання тримає в руках спеціальні свічі, обгорнуті хустинами. Після таїни вінчання на вулиці дружки співали:

*Питалася мати дочки:
Чи палали в церкві свічки?
Ой, палали, ой, палали,
Поки дітей вінчали.
А як дітей звінчали,
То й палати перестали...*

Коли ж нове подружжя поверталось додому, у воротах їх стрічали з хлібом-сіллю батько й мати, дружки запрошували обох свах стати поруч і розпочинали співати:

*Приступи, свашко, до мене.
У тебе свіча і в мене.
Зліпимо свічки докупки,
Зведемо діток до хатки.*

Після цього свахи обнімалися, обмінювалися хлібом, свічками, тричі навхрест цілувалися. Тоді кожна зі свاخ намагалася якнайвище підняти свічку, щоб саме її дитина верховодила в сім'ї. Лише після цього виносили з хати нову хустку і зв'язували нею свічки докупки, мов би освячували своїм єднанням молоду родину, і несли їх за весільний стіл.

...Дивишся на священний вогник свічі, а в серці аж до болю рвуться струни, бо з кожною краплею гарячого воску меншає та святиня прекрасного світу. Прикро, але грішні люди чомусь у цьому раї пекло розвели. Як і кожної людини, десь палахкотить і моя воскова свіча. Гори, гори, моя

свіча, гори за тих, хто ще живий. Гори за тих, хто вже навечно пішов від нас на Небеса. Вечірній туман опускається і на мої плечі. Разом з ним на землю опускається і мій вечір. А так хочеться, щоб ніколи не гасла свічка моєї любові і пам'яті.

Хай би як там не було чи буде, запалюймо вогник свічки у своїх серцях і проситимемо Всевишнього нездійсненого: щоб та свічка ніколи не згасла. Хоча б у людській пам'яті. Мені ж хочеться, аби вогонь цієї свічки ще довго примушував моє серце й душу писати ці рядки і щоб святе полум'я свічки, племін думок, усі мої слова про рідний край і мою колиску в ньому ще довго еднав у один потужний струмок...

ХЛІБ НАШ НАСУЩНИЙ ДАЙ НАМ СЬОГОДНІ...

Вже минуло більше 5 років, як під час першого півфінального матчу ліги Європи-2018 між лондонським «Арсеналом» та мадридським «Атлетіко» уболівальники «матрацників» кинули шматок хліба в гравця англійської команди Месута Озіра. Знаменитий хавбек підняв хліб з газону, поцілував його, приклав до скроні, а потім шанобливо поклав шматочок за бокову лінію футбольного поля. Світлина та телевізійний сюжет цього вчинку тоді облетіли

весь світ. Вочевидь, 23-річний гравець національної збірної Німеччини турецького походження знав ціну не тільки великим грошам, а й маленькому шматочку хліба.

Тоді ж, під час трансляції матчу, я згадав, як одного разу бабуся Марія вже майже немічними руками відрізала від свіжої хлібини скибку, і вона зовсім випадково впала на долівку. Бабуся тоді теж бережно підняла її, перехрестила, поцілувала і поклала на застелений рушником стіл.

— А чому, бабусю, ви поцілували крайчик? — поцікавився.

— То я в нього вибачення попросила за свою необережність. Бо хліб же святий.

Ота святість, пошана до хліба назавжди оселилися в моїй душі. І хоч я, як і мої ровесники, продовжував обгризати пахучу шкоринку з «цеглинок», випечених в робкопівській пекарні сусіднього Нового Бикова, коли ніс хліб з магазину додому, у футбол ним не гуляв. Був для цього ще один привід. Я щоранку й щовечора дослухався до бабусиних слів молитви перед іконами в божниці на покуті, та мало що долітало до моїх дитячих вух. Лише чітко чув слова про хліб наш насущний, якого бабуся просила у Отця Нашого. З особливою молитовною щирістю, помітним хвилюванням та неспокоєм звучали слова про насущний хліб на кладовищі у поминальний понеділок після Великодня, коли бабуся у гірких сльозах припадала до могилок родичів. Померлих, як вона говорила, лютою смертю під час голодовки тридцять третього року.

— Бабусю, а навіщо мертвим хліб, що ви так настирливо просите його для них у Бога? — якось вирвалося у мене.

Було видно, що це наївне запитання розтривожило її душу. Вона застигла у задумі. Тепер розумію, що вона підбирала слова, які б задовольнили цікавість її жовторотого, мов горобчики в гнізді під стріхою хати, онука.

— Дитино, я більше прошу святого хліба для нас, живих. Щоб ми не вмирили з голоду. Як ось ці люди в могилах, — і вона руками та поглядом обвела чималеньку площу на сільському кладовищі Козацького. — Якось іншим разом розкажу. І з її вуст знову зринуло страшне і незрозуміле для мене слово «голодовка». Думалося, про який же голод може розповісти бабуся, коли он на скатертинах у мисках красуються рум'яні ковбаси з домашньої печі, кров'янка, тушковане м'ясо, різнобарвні крашанки. А ще — парують вареники з сиром і вишнями, маком і товченими грушами. А які білосніжні, запашні та рум'яні паски з печі. Хочеш — так їх смакуй, хочеш — з лимонадом, запашним узваром чи іншою смакотю...

Бабуся з роками все-таки розповіла мені про ту голодовку. І не тільки вона, а й інші родичі та знайомі. То тема окремих страшних розповідей. А зараз ще один спогад з дитинства. З весни до глибокої осені тато й мама, які поверталися з колгоспної роботи, завжди намагалися приносити нам, дітлахам, бодай невеличкий крайчик хліба. Це тепер розумієш, що вони обмежували і без того скромний свій обід, аби діти порадили отій зачерствілій скибочці.

— Це вам від зайчика, — підморгувала нам ненька.

— Отого, що під заячим холодком у буряках дрімав? — навперебій перепитували матусю.

— Того, того.

Тато ж говорив, що йому цей крайчик теж передав для нас зайчик. Але бачився він з ним у житі чи пшениці, повз які тато щодня проїжджав за кермом колгоспного бензовоза. Як би там не було, але той черствий крайчик житнього хліба, вимішаного у дубовій діжі і спеченого на капустяному листку у домашній печі, був навдивовижу смачнющим і неймовірно солодким та бажаним. І саме він прищеплював нам, дітлахам, повагу і шану до хліба насущного. Хліба, що є символом самого життя, бо хліб — то і є саме життя. Недаремно ж Христос під час останньої своєї вечері з учнями розламав хлібину, дав кожному шматочок і мовив, що це тіло Його, яке за них віддається... Печеного хліба, запах якого є найкращим у світі. Хліба, який є символом родинного дому, сімейного затишку, благополуччя. Хліба, який споконвіків всі, від людини поважного віку до дітлашні, справедливо вважають найсправжнішим оберегом родини і всього роду.

Згадаймо, з хлібом-сіллю ми йдемо на родини й хрестини, на вхідчини в нову хату. З хлібом у хустці молода зі старшою дружкою ходять запрошувати гостей на весілля. А перед весіллям з сивої давнини до наших днів дійшов звичай, коли батьки їздили чи ходили міняти хліб з майбутніми сватами. Навіть якщо вони жили за сотні кілометрів один від одного. Хлібом благословляли молодих, з ним їх зустрічали

на порозі після вінчання чи реєстрації шлюбу в загсі або ж сільраді. До сьогодні живе традиція, коли хтось з родичів з зав'язаним у хустку хлібом у руках чи у пазусі ходить звати на всілякі родинні торжества — веселі й сумні. Зі шматочком хліба добра господиня завжди йде доїти корову — щоб задобрити годувальницю. Врешті, з хлібом людину проводжають і в останню дорогу — на віко труни кладуть в хустці хлібину.

Скільки й пам'ятаю себе, на столі у бабусі Марії і дідуся Миколи та й у нас під вишитим рушником на столі лежали хліб-сіль. Щотижня мама замішувала в діжі тісто, довго-довго його бгала, аж доки воно від рук не відлипало. Тоді хрестила тісто, закривала чистим рушником і залишала дозрівати. А в цей час у печі вже перегоріли дубові дрова, поверх жару яких завжди клали кілька снопиків із гілочок вишні чи яблуні. «Щоб хліб пахучим був», — говорила мама. Коли кочергою був розгребений жар, на дерев'яну лопату клали капустяний листок, а поверх нього садовили хлібину, бережно переносили на гаряченну черінь і закривали піч заслінкою. У цей час боронь Боже було кричати, гасати по хаті, ходити з хати в сіни. «Хліб цього не любить», — повчала мама.

Десь за годину хата наповнювалася п'яним неповторним запахом печеного хліба. Кожну хлібинку, круглу, мов сонце, бережно гусячою пір'їною «обмивали» свяченою

водою, вкривали на лаві довгим білосніжним полотняним рушником, і вона й справді випромінювала неймовірне тепло й благодать. У такі хвилини будь-хто з чоловіків мав право пишатися своєю дружиною. Бо, бачте, хоч і брав її в одній льолі для любові, а вона така хазяйка виявилася, що й хлібом рум'яним од пуза нагодувала.

Особливим обрядовим хлібом були великодні паска й весільний коровай. З щемом у серці згадую ще дошклярські великодні походи з мамою або ж дідусем Миколою святити паску в церкві сусіднього Нового Бикова. Ніколи не забути отой ангельський спів хору, неймовірний запах ладану, мерехтіння сотень свічок. І, врешті, окроплення свяченою водою великодніх кошиків та парафіян. Скільки було радості, коли на тебе падали оті краплини цілющої води! А з яким апетитом розговлялися всією родиною за святковим столом. І як тут не згадати одну приспівку: «О, Паска, Паска! Ти при царю була і є при радянській владі. При комунізмі ми наллєм тобі вина...» Нема вже в нас царя. Дякувати Богові, розпрощалися з радянською владою. Врешті нам сказали, що комунізм — це фата моргана, тобто марево, утопія. А Паска залишилася

і залишиться, скільки ще й світ стоятиме.

З далекого дитинства та юності в серці назавжди спогади й про весільний обрядовий хліб — коровай. Саме він об'єднував в українському весіллі цілу систему обрядових дій, коли одержували згоду на шлюб та поєднання двох родів. Коли я одружувався, то і обряд випікання весільного короваю, і інші звичаї й традиції дідів-прадівів ота влада, з якою ми розпрощалися, знівелювала майже дотла. Ось тому й бережу в пам'яті розповідь бабусі Марії, яка неодноразово була на весіллях в ролі коровайниці. Охоче й вам розкажу, бодай коротко.

— Діти, — говорила вона нам з дружиною, коли ми через тиждень після весілля приїхали до неї гостювати. Так би мовити, привезли пироги — шматочок короваю, печеного на хлібозаводі. — Знайте, коровай має особливу силу. Раніше, тобто, ще до отієї жовтневої революції, коли збиралися пекти коровай, для цього святодійства кликали лише порядних заміжніх жінок. Ні в якому разі непутніх, тобто отих шелихвісток, у яких і пудра на лиці, і мухи в молоці, розлучених чи вдів. Вони б, можливо, і взяли за цей почесний та важкий гуж, але ж люди знали, що криве дзерка-

ло таку ж і тінь дає. А навіщо розпочинати подружнє життя спотиканням об каміння. Перед тим як взятися бгати коровай, всі вимивали руки. Старша сваха, перехрестившись на образи в красному куті хати, зверталася до всіх:

— З чистими руками, з чистими серцями благословіть почати коровай бгати.

— Бог благословить, — відповідали люди. І так тричі. Тоді й місили по черзі, без метушні і поспішності, без душевної хмурості. Бгали не кулаками, як звичайний хліб, а лагідно, долонями, ще й співали пісень. І бабуся, підперши рукою голову, розпочинала тихенько:

*Красний короваю, красний.
Як сонечко ясний.
Місяцем підперезався,
Зорями уквітчався.*

Коли коровай ставили перед молодими, його уквітчували барвінком, калиною, хлібними колосками, знову співали:

*Ой, раю наш, раю.
Славний наш короваю.
На тобі різнії квіти,
Щоб любилися діти.*

— Співали вам так на весіллі? — раптом запитала бабуся.

Відчував, що почервонів, мов гребінь у півня, бо наші гості молодії тоді таких пі-

сень вже навіть не знали. Вони лиш здатні були на «свадьбу, которой было места мало...»

Ну, хоч я вам заспіваю, а ви запам'ятайте і людям співайте, коли будете у когось на весіллі.

— Щоб замісити і спекти коровай, — продовжувала згадувати бабуся, — дотримувалися звичаїв, традицій і технології. Бо якщо це порушиш, тоді хоч у підкову зігнися, нічого путнього з печі не виймеш. Для цього у пору ранньої молодості бабусі коровайниці приносили ранкову непочату воду з семи криниць, брали борошно з пшениці, яка росла на семи полях, його приносили у семи міхах. У заміс клали сім кіп яєць, знесених сімома білими курками. Масло для короваю брали з семи посудин, а збивали його з молока від семи молодих корів.

— Бабусю, так це ж нелегко! — аж сплеснули ми з дружиною руками.

— Так. Важко. А вберегти долю, котру коровай щедро вам дарує, ще важче! Отож, бережіть її, онуки мої, — мовила бабуся, перехрестила наш «заводський» коровай і нас, благословляючи на довге і щасливе подружнє життя.

Звісно, наші господині мають у своєму запасі рецепти не тільки надзвичайно смачнющих короваїв, великодніх пасок, звичайного хліба. Варто лише це тямуче і видюще Євине плем'я допустити до тіста, то воно такого зварганить, що ваші

гості наминатимуть вареники, налисники, пиріжки, перепічки, кнедлі, пампушки за обидві щоки до того часу, аж поки пуп не надметься або ж не розв'яжеться. З запасників пам'яті синичкою-перепеличкою вискакує поговорка про черевоугодників. Вони в гостях сідають за стіл як пани, а встають з-за нього, помилуй їх Господи, буцімто рохи чи кабани. Та не переживайте. Як говорила мені знайома господиня, людина — не свиня, більше відра не з'їсть. Навіть смаколиків зі здобного тіста.

Та й будьте певні, після такого щедрого частування борошняними виробами ваших кумась чи сусідок-невмійок такі завидки братимуть, що аж гаї зашумлять. Адже зрозуміють, що маєте ви поруч з холодцем, голубцями, котлетами, капустаком, тушкованою картоплею з копченими свинячими ребрами не лише повні макітри вареників з вишнями, сиром, маком, товченими грушами, калиною-малиною, капустою, картоплею, грибами, приправленими вершковим маслом, олією, шкварками, медом, сметаною, а й стільки ж і розуму в голові.

Та не деріть високо носа, а покладіть руки в боки, скривіться, мов середа на п'ятницю, від кумських мовчазливих кпинів, та й стиха промовте: «Що, думали

в мене обидві руки вирости нижче куприкової кістки?» А щоб ще більше їх роздраконити, поведіть плечем, тупніть ногою та притопніть другою і прямо в очі кумасям заспівайте:

*Гей-гоп, штани лоп,
Сороча дереться,
Хто не вміє вареники варить,
Нехай не береться...*

Та тут хоч співайте, хоч тупайте ногами, хоч зовсім мовчіть, але наступного разу ваші гості знову квапитимуться до вас на гостину до вареників чи присмачених товченим часником, зеленим кропом та петрушкою пампушок рисаками з вовчим апетитом. А з-за столу знову ж таки випозатимуть й покидатимуть оселю волами. Та ще й на порозі довго прицмокуватимуть язиками від смакової утіхи.

... Давно нема на світі моєї бабусі. Але приємно, що посіяні нею зерна народної звичаєвості і обрядовості впали не на камінь, а по цей день буяють вдячною пам'яттю. Як вона у свій час, так і я щоденно молю Бога, аби він і надалі посилав нам священний оберіг українців — хліб насущний і прощав нам провини наші...

ВИ БУДЕ З РАДІСТЮ ЧЕРПАТИ ВОДУ ІЗ ДЖЕРЕЛА СПАСІННЯ...

Наша криничка з дубовим зрубом була викопана на межі двору, за кілька метрів від проїжджої частини дороги. Слугувала вона не тільки нашій родині, а й багатьом сусідам та всім подорожнім. Хоч вона й була не такою глибокою, як в односельців на іншому краї села, а весною воду у ній навіть можна було зачерпнути відерцем без вірьовки чи ланцюга, всі в селі та найближчій окрузі знали, що студениця в ній була напрочуд смачною. Одні дякували за дже-

релицю господарям, інші — копачу, що під землею на значній глибині відчув-натрапив і докопався до такої чарівної водяної жили.

— Мабуть, на Федора-Криничника копали? — допитувалися. — Бо в криницях, викопаних саме цього дня, вода завжди чиста, мов сльоза, й коли нап'єшся її, то аж душа співає.

А тато з мамою усміхалися й відповідали:

— Вода дана Богом усім. То ж доброго вам, люди, здоров'я, що пили з нашої криниці. Хай приносить користь тим, хто мандрує та спрагу втамовує.

Ніхто й ніколи не брав з криниці води брудним відром. Жінки ніколи не дозволяли собі брати з неї воду з розпущеними косами. Говорили, це великий гріх. Про інші гріхи у ставленні до води ми випадково дізналися від бабусі. Чого таїти, ми, згряя онуків та наших друзів-однолітків, інколи обступали у їхньому дворі криницю з усіх боків і не тільки заглядали в її глибоку далечінь, а й плювали і дивилися за тією слиною, як вона опадала на воду. І ось одного разу геть несподівано ми всі одержали запотильники від дідуся.

— Що ви мені в очі плюєте? — розсерджено підвищив свій голос дідусь Микола.

— Та хіба ж ми вам, — стали наперобій виправдовуватися. — Ми ж у криницю.

— На все життя, діти, запам'ятайте. Плювати в колодязь — це те саме, що плювати в очі татові з мамою чи мені з бабусею.

— А ще Криничнику очі заплюєте, — нагодилася на шум бабуся. — Тоді й води не дасть нам.

— А де той Криничник сидить? — перепитали бабусю.

Вона й розповіла, що той чаклун-чарівник, який холодить у спеку нам воду так, що аж зуби зводить і горло кусає, сидить на самому дні колодязя і звідти спостерігає за такими неслухами як ми. І якщо ще

плюватися будемо, то він нас до себе позаятує і ніколи звідти не відпустить...

Служило у нас це рукотворне водне сховище над дорогою не один десяток років. Та зовсім несподівано стало замулюватися. Кілька разів чистили, витягували тонни аж синього глею, добиралися до твердого дна. Криниця наповнювалася водою, але через тиждень-другий вона ставала мутною:

— Плавун з Супою пішов і перекрив водоносну жилу, — розвів руками копач. І розпачливо додав: — Нічого не вдіємо. Тут людина безсила...

Згодом неподалік щойно збудованої оселі Анатолій Комишний викопав нову криницю. Більш глибоку, вже не з дубовим зрубом, а сучасну — з бетонними кільцями, зробленими сільським умільцем Денисом Даценком. Вода в ній теж швидко прибувала, але була несмачною — жорсткою, з солонуватим присмаком. З неї не раз вщерть вибирали воду — сподівалися, що прибуде смачніша. Але результат був невтішний. Вже не сусіди до нас приходили по цілющу джерелицю, а ми до них теліпали з відрами. Воду ж зі свого колодязя використовували для приготування їжі, господарських потреб та інколи й для пиття. Як би там не було, але в хаті на краю лави або ж на табуретці завжди стояло повне відро води. І його ніколи не ставили на підлогу.

— Вода має шануватися і стояти завжди на підвищенні, — звучить з тих років настанова старших.

І хоч співається в пісні «Ой, наш Микола з доброго роду, він не вмивався водою зроду. Тільки вмивався пахучим милом, щоб його личко не припало пилом...», вода споконвіків і в нашій родині, і в родинях родичів, сусідів та й всіх односельців була і залишається символом очищення та цілющим джерелом фізичного і духовного здоров'я. Як і сотні літ тому, ми з благоволінням і вдячністю Богові омиваємось і п'ємо йорданську, стрітенську, благовіщенську, купальську та непочату воду. Всі вони мають особливу зцілювальну силу. І не випадково ж ми співаємо-просимо-благаємо: «Окропи дівчиноньку водицею, щоб вона була білолицею. Окропи водицею сокола, доля щоб його була високою». Тобто, щасливою, благословенною.

Саме з цією метою новонароджену дитину до її хрещення наші прапращури рекомендували купати в непочатій воді. Коли сестра Марія народила хлопчика, то в нашого тата, тобто у новоспеченого дідуся, додався обов'язок до світ сонця раніше за будь-якого сусіда чи подорожнього набрати в отій криниці понад дорогою непочатої води, в якій місяць з зорями купалися-милувалися. Він її тричі зачерпував відром, наливав у спеціальний чавунчик (в якому варили тільки обрядову кашу для предків роду), щоб захистити малюка від усього поганого, і ставив у піч нагріватися, аби в тій воді та в різних травах-муравах скупати хлопчика.

— Матінко-Водице, чистая дівице, купіль освяти, дитинча благослови, — говорила в ті хвилини купелі наша мама і, тричі перехрестившись на ікони в божнику, продовжувала. — Не сама я прийшла, Боги мене привели. Макоша це зілля садила, Дана водицею кропила, Сонце теплом зігрівало, Леля красою вінчала, моему онучку в купіль готувала.

До цього часу вважається, що така вода для купання здатна зняти всі пристріти-уроки, захистити від лихого ока, уберігти дитину від хвороб. Як правило, таку воду до заходу сонця виливали під сухе дерево чи кущ, де б не ступала людська нога, яка могла потоптатися по дитячій душі.

Нетронутою водою з криниці люди щосуботи окроплювали в хаті долівку, а згодом і дерев'яні підлоги. У такий спосіб змивали і виганяли зло з хати. А вже свяченою йорданською водою обов'язково скроплювали не тільки всіх домочадців, які не побували на Богослужінні, а й всю хату, всі закутки в ній, навіть на печі і під полом чи ліжком, а також господарські та інші приміщення. Так теж виганяли звідти всяку нечисть і очищалися від негативної енергії минулого.

З певною недовірою та інколи зі сміхом тоді ми, малеча, ставилися до розповідей бабусі про незрозумілих нам давніх волхвів, які молилися біля води в річках, озерах, і співали: «Святіться, святіться, святіться, солодкії води, Моліться, моліться,

моліться, всі праведні люди, пора, щоб Великого дня могутні льоди скресали і світлом небесним сповнялись...» Такі ж піснеспіви лунали і в священних гаях на берегах нашого Супою — річки, яка справедливо вважається колискою нашого та й сусідніх сіл. Коли ж дідусь приніс з церкви у бідончику освячену і намолену йорданську з магичною силою воду, нас не тільки кропили нею, а й давали напитися. Бабуся при цьому ще й тихо говорила: *«Водице-йорданнице, ти вмиваєш луги-береги, коріння і біле каміння. Умий і мене та онуків моїх та захисти, забери від нас гнів, ненависть і всяке зло з лихом...»*

Саме з допомогою води Понтій Пилат клявся перед людьми у своїй непричетності до ганебної розправи над Спасителем. Побачивши, що ніщо не допомагає, а заворушення людей зростає, він взяв води, вмив нею руки перед народом і мовив: «Не винний я в крові Праведника цього, дивіться ви...»

Дійшла до нас з далекого минулого ще одна легенда. Коли хоробрий князь київський Святослав повернувся з походу після перемоги над печенігами, кияни несли йому дарунки. Хто — меч, хто — щит,

хто — золотий глек з медом. Один бідний приніс князю чистої води і ніби мовив, що це, князю, вода дніпрова, прийми її в дар. Святослав налив води у золотий глечик, мовив, що це вода священна, бо саме за неї хоробрі вої клали свої буйні голови на полі брані з ворогом, і випив джерелицю до дна.

Живодатною та зцілюючою вважається й стрітенська вода, під час освячення якої кожен присутній парафіянин просить: «Батюшко, і мене окропіть...», а тоді чекали, щоб тричі ковтнути такої водиці і так наповнитися могутнім джерелом космічної енергії...

— Завтра Григорія, — нагадувала нам в дитинстві бабуся Марія. — Ідіть спати, бо розбуджу рано.

Ми вже знали, що треба встати до схід сонця і бігти на розташований на леваді

город, де невеличкою смужкою росло висіяне жито. Пригоршнями ми збирали на ньому холодну росу і щедро вмивали нею обличчя, руки. А тоді бродили такою ж холодною рососою по споришу. Так теж набиралися енергії.

Де ж ми не встигли потолочити жито, бабуся зі словами «щоб всі були багатими, як земля, здоровими, як вода, та веселими,

як весна» долонею збирала ті цілющі краплини вологи-роси і скрапувала їх в склянку пляшечку.

— Раптом хтось із вас занедужає, — говорила нам, — ось і додам тоді до йорданської та стрітенської водиці.

До речі, сповнені мрій та сподівань, ми поринали у ранкову росяну траву та умивалися нею і на Івана Купала — за словами бабусі, у день найвищого сонцестояння, коли вода з сонцем шлюбляться і вся природа навколо вирує та бує енергією творення. Того ж ранку бабуся також продовжувала збирати росу, а затим йшла на леваду та в береги рвати подорожник, деревій, Петрові батоги, звіробій з материнкою, інші лікарські трави.

— Знайте, — повчала нас, — цього дня всім травам Бог дає найвищу цілющу силу й енергію для лікування.

Того ж дня матері, які воліли швидше віддати дочку заміж, до схід сонця йшли до річки чи озера й закликали воду: *«Вода швидко йде, так щоб швидко до моєї дочки свати їхали. Як сонцю всі люди радіють, як любить дитина свою матір, щоб так хлопці любили й раділи мою дитину...»* Тоді мама тричі черпала воду і з нею вже вдома проводила інші магичні дії з замовляннями. А вже ввечері на Івана Купала дівчата пускали на воду вінки і спостерігали, як вони пливуть і яка доля їх чекає.

Йшли наші предки до води на річці чи озері лікуватися-зцілюватися не тільки

в празникові дні, а й приходили сюди на пораду і в години смутку та печалі. Воду для замовлянь здавна використовували й оті згадувані тут мною волхви, шептухи, чаклуни й знахарі. Разом з молитвами вони просили та й понині просять вищі сили: *«Помагаєш ти, водо, явлена, очищаєш ти, водо, луги й береги і середину, очищаєш ти, водо явлена, народженого (ім'я) од прозору: надуманого, нагаданого, зустрічного і водяного, вітряного, жіночного, чоловічого, парубоцького, дівочого... Підіте, уроки, на гори, на води, луги, очерети, на болота і моря...»*

З водою, ранковою рососою наші пращури пов'язали й багато інших обрядів. Якщо траплялося так, що дитина довго не розпочинала говорити, то у Святвечір просили колядників, щоб ті напоїли її водою з ритуальних дзвіночків. «Аби оживити дитині дзвінкий голос», — пояснювали. Того ж вечора жінки намагалися облили водою Міхоношу, «щоб на ниві росли високі коноплі», бо ж цю технічну культуру висівали в наших краях на кожній присадибній ділянці майже до сімдесятих років минулого століття.

Облити ж з ніг до голови домашніх та сусідів водою в Обливаний понеділок, на другий день Великодня, було святим обов'язком кожного. Так само, як вмити водою молодого й молоду у перший після весільної неділі понеділок. Їх тоді вели до криниці, покривали голови одним рушником і щедро обливали водою, витирали і лише

тоді йшли за стіл частуватися. Сакральне значення має вода й під час інших весільних звичаїв та традицій. Старші люди неодмінно розкажуть, що в давні часи весільний коровай учиняли на воді із семи криниць. Після вінчання молодий садовив вдома молоду на діжу, заповнену водою і заслану вивернутим кожухом. Учасники ж весілля співали:

*Молодий молоду
Посадив на воду.
Уставай, молода,
Бо холодна вода.*

А затим співали й про Дунай. Ця ріка, до слова, дуже часто зустрічається в весільних піснях, вона є символом розлуки з рідним домом, а перейти воду цієї річки — значить відійти до чужого роду. Ось і співали:

*Думай, Галочко, думай,
Як переплиवेश Дунай.
Як перебреш ріку,
До свекрухи навіки.*

Ще у нас в селі завжди співають про Дунай чистий та про човен бистрий та про маму, яка дала не лишень човен, а ще й веселечко і сказала: «Пливи, доню, моє серденько!»

Коли ж відвідували вдома породіллю, для очищення її від ворожих сил та щоб

достатньо у неї було молока для дитини, приносили в глечичку непочату воду з трьох криниць, додавали свячене зілля, зерно жита, пшениці, вівса та конопель. Все це наливали в миску до самих країв і давали молодій матері поїсти-попити, щоб в неї всього було доволі.

Врешті, сакральність води наші пращурки вклали й в передпоховальний та поховальний обряди. Відразу ж після смерті тіло небіжчика обмивають. І тут мимоволі згадуються слова зі Святого Письма: «... обмийтеся, станьте чистими...» Мертву воду знову ж таки виливають там, де не ходять люди і скотина не пробігає. Коли труну з тілом опустили в могилу, бабуся кроплює домовину і яму свяченою водою. Повернувшись з кладовища, всі люди обов'язково миють руки водою. А на підвіконнику чи на покуті в домі покійника певний час тримають наповнену водою посудину, накриту шматком хліба святого.

В одній з давніх народних пісень співається: «Ой криничко, криничко, водичка студена, а хто буде з тебе пити, стане коло мене. А хто буде тебе пити, той мене згадає, та дай Боже тому щастя, хто нас напуває». Отож, щоб не замовк голос криниці, про що бідкається Ліна Костенко, прошу згадати слова з Євангеліє, де всім спрагненим велено іти до води. А ще згадати слова давньої молитви до води:

*І щоб вода ця стала даром освячення,
очищення від гріхів, на зміцнення душі і тіла*

і на всяку особливу користь Господові помолимося.

Щоб вода ця біла до життя вічного, Господеві помолимося.

Щоб вода проганяла всякі підступи видимих і невидимих ворогів, Господові помолимося.

За тих, хто черпають її і беруть на освячення домів, Господеві помолимося.

Щоб була вона на очищення душ і тілес усім, що вірою черпають і причащаються нею, Господові помолимося.

Щоб сподобитися нам, наповнитися освячення вод цих причастям, невидимим явленям Святого духа, Господеві помолимося.

Щоб Господь Бог вислухав моління нас, грішних, помилував нас, Господові помолимося...

Помолимося... І попрохаємо Всевишнього, щоб наші літа не летіли так швидко, як вода в гірській річці. І зачерпнем воду з радістю з джерела спасіння, бо благодать духа святого для тих, хто вірно черпає, невидимо подається від Христа Бога і Спаси душ наших...

ОЙ, СПАСИБІ ТОБІ, БАТЬКУ,
ЩО МИ В ТЕБЕ ТА Й НАСИДІЛИСЬ,
ХЛІБА-СОЛІ ТА Й НАЇЛИСЬ...

Кожної весни, як тільки на луках та левадах висихала прибутна вода з уже заболоченого Супою і піднімалася до сонця зелена трава, ми виганяли на пашу свою Маньку. Перед тим як випустити її за ворота двору, тато напував її біля криниці джерелицею з додаванням у відро освяченої йорданської та стрітенської води. Мама ж обсыпала нашу годувальницю не тільки свяченим маком, а ще й сіллю, яка ввібрала в себе святий дух та молитви Чистого четверга.

— Ви так Маньку осипаєте, ніби тітка Наталка свою дочку на весіллі зерном та цукерками обкидала з усіх боків, — сказав мамі.

— То ж вона молодій щастя-долі бажала, від злих сил захищала, — відповіла мама. — Я теж нашу корівку від заздрісного та лихого ока хочу оберігати, бо після зими вперше йде на пасовище. А там на неї різні люди дивитимуться. Та й хочу, щоб вона нам молочка щедро носила.

Про чудодійні сили четвергової солі я вже чув. Бо разом з дідусем, який прихо-

див зі служби в церкві і приносив страсну сіль, посипав її непомітними купками під поріг хати. Щоб злі духи не заходили в оселю, ми промовляли: «Святу сіль сиплю, біду від хати відвою, щоб ніяким злим силам не було ходу в наш дім...» Після цього йшли на город посипати сіллю ріллю.

— Щоб щедрою була наша земля, — говорив тоді дідусь, — щоб Божим духом просочилася та демонів від урожаю ганяла. Бо город у нас, бач, маленький, а ротів у хаті чималенько... Це ж у мого діда десять десятин треба було порати.

Дідусь того разу розповів й ще про один звичай, який він пам'ятав зі своїх дитячих літ. Тоді у жнива, говорив він, його родичі залишали на полі Спасову бороду.

— Таку, як у діда Василя з Бурзаківки? — перепитував, бо в нашому селі тоді чомусь було мало бородатих дідів чи дядьків.

— Та ні. Спасовою бородою ми називали незжату на полі частину пшениці чи жита. Щоб з тих колосків зробити дідух на покуть. Отой, що на Різдво коло куті ставимо. Мені ж, такому малому, як оце й ти, доручали покласти біля цієї бороди шматочок печеного хліба, дрібку солі та свяченої води в чарочці. Так приносили жертву польовим духам, духам предків та Богам, які оберігали нашу ниву від грози, буревіїв та інших негараздів та зберігали силу родючості на наступні роки. А щоб вони її прийняли, звертався до них словами: *«Оце тобі, бородо, хліб та сіль з водою, щоб не*

залишали нашу родину з бідю...» І завжди щедрою була наша нива...

Наші пращури щиро вірили, що часник, полин, чебрець, м'ята оберігали їхню оселю та родину від злих духів, нечистої сили, іншої напасті. Та перше місце у цьому списку належало звичайній солі. Вона здавна надійно ввійшла в число оберегів будинку як надійний броньовий щит від недоброзичливців. Хоча це тепер для нас сіль звичайна. Більше того, ми вже шукаємо на полицях магазинів не білу кухонну, а ніби якусь дивовижну рожеву гімалайську. Наші ж прапращури раді були дрібці звичайної білої солі. Щоб її роздобути, величезні мажари чумацьких валок щороку їхали й через наше Козацьке до далекого Криму.

Займалися таким промыслом й наші односельці. Вони були тоді, так би мовити, першими далекобійниками. Адже прізвище Чумак кілька століть тому було в селі досить популярним. Це тепер від нього лише прізвисько залишилося і перекази. Наведу лише один з них. Про нього теж давно розповідав дідусь Микола. У роки його парубкування була традиція на другу Пречисту варити на вигоні чи леваді Богородицьку кашу. Як правило, дівчата й парубки жартували: «Варитимемо козацьку чи чумацьку?» «Якщо хто приніс солі, то буде чумацька, якщо ж без неї — то козацька», — відповідали.

Це не означає, що козаки не шанували сіль чи жили без неї. Бо кожному козаку, який йшов у далекий похід, завжди вішали

на шию невеличку ладанку з рідною землею, дрібною солі та іншими талісманами. І козаки свято ставилися до цих оберегів, які були поруч з обов'язковим натільним хрестиком. Козаки також знали, що солі не вживають у їжу лише відьми та чорти, а сама ж сіль ще до зародження козацтва вже здобула добру славу надійного захисника — не псується, не гниє, ніколи не пропадає, а ще й відлякує і відганяє від дому та людини злі й нечисті сили.

Очевидно, саме з тих далеких часів й виховали наші пращури повагу не тільки до хліба, а й до солі. Зайдіть-но й нині в будь-яку сільську хату. На столі обов'язково побачите накритий вишитим рушником хліб і поруч з ним сіль. І ці два святі слова люди здавна стали вживати в парі, бо кликали завжди на хліб-сіль. Тобто, для гостинної і щирої розмови та розділити радість з родиною. Всі вважали, коли є вони на столі, то вже в оселі справжнє багатство. Що це так, засвідчують й слова народної мудрості, яким теж уже літ та й літ. Ми тепер, не задумуючись, говоримо «як хліба й солі доволі, то й в хаті тиша», «їж хліб з сіллю та водою і живи правдою святою», «без солі та хліба — нема й обіду», «ласа вівця до солі, коза — до волі, а дівчина до кохання», «дякуємо за розсіл, а хліб свій та й сіль...», а ця мудрість роками, а то й століттями життя вироблялася й змісту набувала.

Своєрідним очисним і захисним обрядом стала зустріч гостей хлібом-сіллю.

Навіть та людина, яка завітала в хату з недобрими намірами, після угощення шкоринкою хліба, вмоченою в сіль, не мала права гудити господаря, та і його лихі думки розвіювалися, мов дим на вітрі, а господар уже мав подвійний захист від людини зі злим оком. З хлібом-сіллю здавна й донині люди в нашому краї йдуть на родини, хрестини, похорони, новосілля, весілля чи й просто в гості. До слова, щоб уберегтися від такого ока, наші пращури передали нам й інші традиції та звичаї. Їх напрочуд багато. І вони різні в різних місцевостях. Згадаю лиш ті, які мають козацьке коріння.

Відомо, що в давніші часи посуд люди зберігали в миснику. Бабуся Марія і моя мама хоч раз у тиждень знаходили час і витягували звідти глечики, макітри, ковганки та інші кухонні речі і перемивали їх в солоній воді. Воду ж несли виливати під якесь дерево чи кущ, де не ходять люди.

— Так наша хата очищається від поганої енергетики, — пояснювали цю традицію.

Для захисту від нечестивців та злих сил в сиву давнину народився звичай перекидати дрібку солі через ліве плече. Знаю, що під час зустрічі з людиною, яка може чаклувати чи якимось на тебе підозріло чи заздрісно дивиться, варто про себе кілька разів проказати: «сіль тобі в очі, сіль тобі в очі». Не смійтеся, але перевіряв це заклинання особисто — і допомагало. Кажуть, під час такого ритуалу сили зла самі розпочинають панікувати і втікати. Якщо

вже вас хтось зурочив чи пристрів, то варто взяти свячену сіль, до речі, її треба тримати в посудині закритою, і зі словами «як сиплеться сіль у моїй руці, так хай розсипляться й біди мої» тричі пересипати її з долоні в долоню. Цю сіль затим треба зсипати знову в якусь посудину, але в їжу не використовувати.

Скажу до слова, що сіль ніколи нікому не позичали. Щоб вона не втратила свої оберегові і захисні сили. Але в солі, як і в воді, ніколи людині не відмовляли. Просто давали без жодної віддачі. Як подарунок чи пожертву. Звісно, мова йде не про пуд солі, який, за повір'ям, треба з'їсти, аби вивчити людину.

Коли наша сестра народила хлопчика, то біля його колиски поруч з іншими оберегами з'явилася й чарівниця-сіль. В невеличкому полотняному мішечку, зав'язаному червоною стрічкою, вона була біля його колиски, а також в самій колиці в ногах.

Думаю, варто нагадати й про звичай насипати дрібку солі в чоботи чи черевики. Особливо, якщо людині часто доводиться йти на роботу чи з неї через кладовище, тобто мертвою землею. Старі люди переповідають, що краще тут використовувати четвергову сіль. Бо саме в Чистий передвеликодній четвер відбувається очищення людини і всього простору навколо неї. Добре було б і оберегову примовку сказати: «Іменем Бога себе захищаю, четверговою сіллю все очищаю, хто мені біди посилає, хай з мого життя зникає...»

Освяченою ж на Великдень сіллю варто обсипати хату чи квартиру. Вона зруйнує у всіх ваших закутках будь-який негативний вплив, який накопичився за весь час. А ще цю сіль поставте на підвіконня, щоб теж увібрала в себе злі сили й помисли. Великодню сіль використовують у їжу. Насамперед, нею підсолюють свячені крашанки та інші святкові страви. Решту солі моя бабуся зберігала в закритому горщику у миснику. Використовувала її для їжі, а ще для лікування. Зокрема, для щоденного полоскання зубів перед сном.

Варто додати, що сіль, як і багато інших оберегів, згадується й оспівується під час весільних традицій. Зокрема, коли молода йде на вінчання в церкву, вона кладе собі за пазуху шматочок хліба, грудочку цукру й дрібку солі. Тоді їй не страшні ніякі заздрісники та злі очі. А коли молоду відправляють до хати свекрів, то за стіл запрошують всіх, хто прийшов на весілля некликаний. Тобто, запорожців. Після того, як вони випили й закусили, співають:

*Ой, спасибі тобі, батечку,
Що ми в тебе та й посиділи.
Хліба-солі та й наїлись,
Ще й горілки напились
Та й на сватів надивились...*

«Ви — сіль землі» — так записано в Євангелії. Так звертався до Своїх учнів Ісус Христос. Цей крилатий вислів і нині лунає

в церквах під час Богослужіння. Використовують його і коли хочуть щось добре сказати про найвидатніших представників громади, добірну частину якогось товариства. Будьмо ж такими, і щоб з нами завжди були хліб і сіль. Щоб і про нас ска-

зали, що ми — сіль землі. Справжній її оберіг. Щоб, як і в «Енеїді» Івана Котляревського, ми не цурались хліба-солі, і щоб, як в Шевченковій «Москалевій криниці» нам дякували за хліб і сіль і за науку добрим людям...

УХ-УХ! Я — РІЗДВЯНИЙ ДІДУХ. НА СВЯТО В ГОСТІ ЗАВІТАВ

З цими словами з пшеничним чи житнім снопиком опоясаних червоною стрічкою колосків у руках переступав поріг оселі в Святвечір мій дідусь Микола. Затим він говорив родині, яка чекала першої вечірньої зірки та запрошення до святкового столу з дванадцятьма пісними стравами, що Святки йдуть.

— Святки прийшли, — за давньою традицією відповідали йому мій тато та рідний дядько Михайло. Бабуся ж Марія запрошу-

вала всіх до Святої вечері. Отой снопик під «акомпанемент» слів чи не всіх членів родини «Дідух в хату, біда зі злом — із оселі» дідусь ставив під іконами на покуті світлиці. Там уже на запашному сіні, вкритому вишитим рушником, чекали всіх хліб-сіль, пшенична кутя та соковитий запашний узвар із сушених влітку ягід та плодів. Бабуся запалювала на підвіконні свічку, старші перед образами клали на себе хресне знамення, тихо молилися. Так розпочиналася Багата кутя.

Давно це було. Але відклалося в глибинах пам'яті і збереглося дотепер. Отой на покуті маленький снопик жита-пшениці з додаванням вівсяних волоток нас, малечу, вже інтригував вдруге за останні місяці. І значно більше, ніж обсипана різнобарвним дощиком та убрана різноманітними іграшками зелена ялинка з лісу. Спершу сніп із зв'язаним колоссям поставав чи не найважливішим атрибутом сівського кошика. Тоді дідусь урочисто прилаштував його поверх яблук, груш та інших дарів саду-городу, які несли цього святкового дня освячувати до церкви. Після кількаденного красування на покуті дідусь дбайливо забирав сніп, загортав його у чистий шмат полотна й підвішував під стелею в коморі.

— Хай дідух чекає Різдва, — говорив.

— А чому ви оцей звичайний сніп називаєте Дідухом? Адже в нього навіть вус як у вас немає. Та й без бороди він, як он дід Василь з Бурзаківки, — посипалися від нас запитання. Тоді дідусь загадково примуржився, усміхнувся у свої руді вуса і мовив:

— Е, хлопчаки, цей сніп має багато імен. Їх стільки, як ото горобців влітку на соняшнику сидить. Ще в моєму дитинстві його звали дідом, дідо, дідком, дідочком, хлібним деревом, світовим деревом, колядою, колядником, колідником, королем, Дажбог Сонцем, снопом і снопом-раєм. Ось і вирішуйте самі, чи він звичайний? Хоч ви й справді не бачили справжнього дідуха.

Ось коли я був малим, ото були повноцінні дідухи!

Зрозуміло, що ми, внуки, вже не відставали від дідуся зі своїми «розкажіть», набридли цим і бабусі. Й ось одного року у Святки, коли не можна було ні шити-прясти, ні ткати, полилася розповідь. Це ж тепер у дідуся з бабусею лише кілька соток городу, бо ж не колгоспники. Та все ж примудряються смужку жита-пшениці щороку засіяти. Хоча б заради отого традиційного снопика-дідуха, аби підтримати прадавній звичай і не накликати гнів пращурів — споконвічних плугатарів-хліборобів. Раніше ж їхні багатодітні родини мали по кілька десятин землі. З особливою ретельністю готувалися вони до жнив, працювали в полі від зорі до зорі старі й малі. З неабияким нетерпінням чекали обжинків — це коли косарі та жниці з серпами займуть останні загілки. Там же скраю ниви залишали трохи незжатого жита чи пшениці.

— Цю смужку здавна чомусь величали «дідовою бородою». Поміж стеблами на землі люди клали шматок хліба, дрібку солі. Хто міг собі дозволити, додавав сала, яблук, горіхів, — розповідав дідусь. — Так люди дякували Всевишньому за урожай, закликали духа ниви Житника сприяти господарям у родючості землі. Малеча ж свою справу знала — стежила за тими бородами, аби заволодіти схованою там смакотою. Бо ж не в кожній родині і тоді було вдосталь сала. Але треба було це зробити

так, щоб господар не помітив і зібрати все те у торбу без допомоги рук. Врешті, жито чи пшеницю зжинали, в'язали тугий останній сніп, в якому накопичилася вся енергія сонця, води, вітру, матері-хліба. Сніп прикрашали квітами волошки, ромашки та різнобарвними стрічками. З тим останнім снопом гуртом йшли додому. Нести сніп доручали найвправнішій жниці. І на все моє Козацьке линула пісня:

*Сидить голуб на коні
та й дивується бороді.
Ой, чия ж то борода
сріблом-золотом улита,
Красним шовком обшита...*

А вже при наближенні до двору господаря ниви розпочинали іншої:

*Ой, несли сніп із лану
до господаря в браму,
З-під брами — у світлицю —
на білі паляниці...*

Коли заносили до стодоли або ж комори останній обжинковий сніп, якому судилося стати оберегом-дідухом, що увібрав у себе дух дідів, жниці співали:

*Котився снопочок по полю,
Просився в женчиків додому:
— Занесіть мене в стодолу,
Бо вже я в чистім полі набувся,*

*Од буйного вітру нагнувся,
Од дрібного дощичку намокся,
Й від ясного сонечка напівся...*

У давнину так велося, що до Спаса кожна родина вже мала спекти хліб чи наварити вареників з борошна нового врожаю. До жнивварів на сходини виходив до воріт — найшанованішого місця для зустрічі бажаних гостей — господар двору. Він брав з рук жнивварки отой сніп-дідух, вклонявся йому, тобто дякував Богові, що й цього року дав нам хліб насущний, й ніс цей символ завершення одного хліборобського року і початку наступного до стодоли, аби згодом перенести в сонячний красний кут хати. Господар ставив дідух і вдячно промовляв: сила — від хліба, хліб — від землі, ставим Діда на покуті, аби силу й здоров'я мали старі і малі...

— Ось цей обжинковий сніп, — продовжував розповідати дідусь Микола, — не клали в полукіпки, його не обмолочували, а таким же уквітчаним ставили під святими образами на покуті. Бо вважали, чим багатше він був прикрашений, тим щедрішим буде наступний рік. Отож і кріпили до нього звіробій як ознаку здоров'я, макові головки як запоруку матеріального забезпечення. Дідух з покутя окремо зберігали і вносили знову в хату на Святий вечір. Стояв тоді дідух у кожній домівці як образ Сонця та Дажбога — давним-давно й такому богу поклонялися. Колись без нього

в жодній хаті Різдвяний Святвечір не міг розпочатися. Нам тоді говорили, що такий сніп означав добрий врожай, мир і злагоду в сім'ї, зв'язок між поколіннями. Ну, як оце ми з вами спілкуємося. Тепер же життя геть змінилося... — Дідусь після цих слів важко зітхнув і махнув рукою.

— А ще говорили нам, — підхопила дідусеві слова бабуня Марія, — дідух означає найстарший. Тобто, дідів дід. Його дух живе з нами протягом усіх Святків. Та й на інші празники вони до нас із небес прилітають на сімейну вечерю. Ось і на Різдво ми ставимо на покуть жертовну «божеську їжу». Кутю з узваром. Бо кожному святу раніше була своя присвята, так говорили нам старші, а старших раніше в сім'ях завжди поважали, до їхніх слів прислухалися. Ось і дідуха всі любили, шанували. Вважали його своєрідним богом усіх душ, які відійшли у вічність.

За словами дідуся, його прадіди були переконані, що всі душі померлих, які відлетіли від родини у зоряне царство, — це святі душі. Всі вони виступають заступниками родини — улітку перебувають серед домашньої худоби, на нивах і луках, охороняють від граду, блискавок, буревіїв, засухи і цим допомагають своєму роду. Коли ж ниви вижаті, і злі духи відступили, а добрі — вселилися в почесний останній сніп, то й душі родичів переселяються на зиму до господаря в клуню, до якої зведені хліба.

Вже пізніше до цих розповідей додалася Біблійна притча про шанобливе ставлення до снопика соломи. Вона розповідає, як у холодній стайні взимку народився маленький Ісусик. Й тоді Йосип помітив шпарини у стінах. Він заткнув їх снопами соломи і цим врятував Спасителя від холоду. Цей вчинок започаткував звичай на найголовніше релігійне свято Різдво застеляти покуть у хаті сіном-соломою і ставити поруч з жертовною їжею такого ж солом'яного прикрашеного дідуха з неомолоченими колосками. А згадувана мною вище новорічна ялинка з'явилася в житті наших пращурів значно і значно пізніше.

Ще в дохристиянських віруваннях такий сніп став уособленням бога Коляди, символом пам'яті предків. Колоски жита в ньому символізували життя, пшениці — достатку, вівса — здоров'я й родючості. Згодом наші пращури стали додавати до цих злаків стебла льону — як символ дівочої краси. Звісно, ці символи стали життєвими оберегами, їх шанували і берегли. Бо наші пращури хлібороби-плугатарі та сонцепоклонники старалися жити в гармонії з живою природою, розуміли свою залежність від неї. Ось і дідух вони ніколи не викидали на смітник і ніколи не топтали по ньому ногами.

Цей золотавий сніп, який приносив у родину радість, небуденний настрій, святковість, затишок та інші чесноти, стояв на покуті щонайменше до Святого Василя.

Та частіше — до Водохреща. Ми вже знали, скільки дідух був на покуті — стільки в оселі не можна лихословити, лаятися, смітити. Бо означав цей сніп ще й духовну та фізичну чистоту. Затим зерно обмолочували на ряднині. Трішки давали курям, аби добре неслися. Решту ховали і зберігали до посівної пори. Соломою ж, у яку вселилися промінчики сонця, що пахнуть хлібом, обв'язували плодові дерева, щоб рясніше радували урожаями. А решту до схід сонця спалювали на дорозі. «Послали Дідуха у теплий дух», — говорив дідусь, коли затухали останні іскри спаленої соломи. Це означало, говорили нам, що душі померлих родичів, які прилітали з Небесного Вирію гостювати до нас на Різдво, повернулися в свої захмарні оселі. Сіно з покутя бабуся Марія і мама завжди клали у гніздо квочки. Говорили, щоб добре курчата висиджувалися і не переводилися. Чи так це? Не знаю. Хай господині самі спробують.

У мене душа співає, коли бачу, як в останні роки відроджуються прадавні українські звичаї і традиції. Вже прийшла пора відмовлятися від нав'язаних колишньою владою так званих радянських свят і відроджувати своє, рідне і кровне — україн-

ське. Те, яке тисячоліття тому відзначалося на рідній землі. Час поступово повертати крадену знахабнілим сусідом нашу історію. Розумію, що ще довго ми будемо нищити у новорічні дні живі ялинки. Але огортає радість, що в багатьох оселях поруч з прикрашеною лісовою красунею надійно себе почуває під образами у красному куті хати в Святвечір і споконвічний оберіг українців — солом'яний дідух. Справжній велет нашого українського прадавнього духу. Цей сакральний символ достатку й родинного затишку із золотавого колосся встановлюють нині навіть на площах та майданах міст і сіл України поруч з Різдвяною ялинкою. Так ми відроджуємо і повертаємо в наші серця й оселі добрий, героїчний і патріотичний козацький дух, що єднає покоління. А люд, який зберігає таку традицію і віру, — незламний. Тому й вірю, що невмирущий добрий дух дідів Дідуха, цього справжнього дива, в якому живе душа і сила поля й сонця, зібраний з наших полів-доріг, прийде у наші домівки з теплом і добром, зігріє нашу свідомість, засіє її житом-пшеницею і всякою пашницею. Щоб в наступний рік жилося нам краще, ніж то рік.

ОЙ, ПРИЙМИ, СИНОЧКУ,
РУШНИЧОК ВІД МЕНЕ,
ВІД ЗЛА Й ВІД СПОКУСИ
ХАЙ БЕРЕЖЕ ВІН ТЕБЕ...

Коли дорога життя нашої бабусі Марії вже пролягала до обрію, вона не мала сил зранку до вечора горбатитися з сапкою на городі. Привчена до праці з самого малечку, вона не могла, за словами одного колгоспного бригадира, «постелити на подвір'ї червону ряднину і з неї горобцям дулі давати». Як тільки затепліло весняне сонечко, сідала на хатню призьбу, брала до рук домоткану полотнину, голку, червону та чорну заполоч і без канви розпочинала вишивати рушник.

— Господи, — нервувала вона, коли нитки плуталися «гніздом», — ніби голки ніколи не тримала, ніби зроду рушники не вишивала...

Якбитамнебуло, аленевдовзірушникзапломенів червоними ягідками вишеньок-черешеньок, що то ховалися поміж чорними листочками на гілочках, то соковиті, мов дівочі губи, вискакували на білий обшир полотна і ніби аж просилися їх скуштувати. Але бабуся сумно похитала головою і тихо мовила:

— Яка господиня нікчемна стала, такий і рушник. Як на моєму обличчі хтось плугом проорав борозни, так і на рушнику — косо й криво.

Як би не тужила-не журилася бабуся, все ж вона накрила цим рушником хліб-сіль на столі під божницею. Тоді й стала дякувати чародійній богині Мокоші, яка додала їй сил і допомогла вишити ще один, як виявилось, останній рушник у своєму житті. Скільки ж за весь 85-річний вік вона вишила рушників, сорочок, фартухів, пошивок на подушки, скатертин, важко й полічити.

— Голку до рук я взяла дуже рано. Як і всі дівчата в нашому селі, — продовжила тоді розповідати бабуся. — Адже було неписане правило, щоб до заміжжя наречена запаслася щонайменше двома десятками рушників. А ще краще, коли б їх було сорок. Чув уже, мабуть, як на весіллях співають «Що в коморі сволок, там рушників сорок, підіть принесіте, дружків пов'яжіте». А мами з радістю ділилися з людьми працьовитістю доні і говорили, що її дитина вже має рушників повну скриню.

Рушник, — продовжувала розповідати бабуся, — був з людиною і в радості і в горі. Від дня народження і хрестин до самої смерті. З роду в рід передавалися вони найціннішою реліквією. Багато треба було мати рушників, тому що кожен мав своє призначення. Ось дивись і в нас: тим утиральником, що біля умивальника, ми ж ніколи навіть після прання ні хліб на

столі не вкриваємо, ні на ікони не вішаємо. Маємо ми рушники накривати хлібну діжу, витирати посуд та вим'я корови. Придивися, що рушники наші мають різні узори. Одні орнаменти годяться для вивішування над вхідними дверима, зовсім інші — над вікнами. А в божнику на іконах вишивка не схожа на всі інші. Та й на Різдво, Великдень, Трійцю вивішуємо рушники з різними візерунками. В ніякій хаті ти не побачиш, щоб висіли два рушники з однаковими узорами.

Як вчила мене ще моя бабуся, рушники — це обличчя оселі, вони споконвік є оберегами житла, родинного затишку й благополуччя, злагоди, працьовитості та гостинності й тримають між людьми зв'язок з минулими поколіннями. І яким би красивим не був букет на рушнику, під ним здавна вишивають горизонтальну смужку з орнаментом вздовж краю тканини, де коло квіток туляться маленькі пуп'янки. Ось ця смуга, що символізує нашу грішну й родючу землю, і є найголовнішою частиною оберегу рушника, а пуп'янки — це ви, онуки наші. І символізують вони продовження роду й родини, нескінченості життя.

Уже і в самого голова снігом припорошена, а ті бабусині та матусині уроки рушникотворення по цей день у пам'яті. Бо ж хіба не заслуговують вдячності розповіді про козацькі традиції, коли батько новонародженого хлопчика зав'язував на вхідній хвіртці яскравий вишитий рушник.

— Радійте, люди! Тут козак народився! Є кому рід продовжувати! — звертався той оберіг до кожного перехожого.

Не забували наші предки й про дівчат зі свого роду-племені, які доросли до заміжжя. У ніч перед Святою Покровою, коли майбутні наречені просять Матір Божу покрити голову якщо не хусткою, то хоча б наміткою, батьки покривали вхідні ворота барвистим рушником. Аби Покрова, коли проходила повз двір, благословила дівчину на майбутній шлюб.

Коли ж засилали до дівчини сватів, майбутня наречена запитувала матір: «Ой ти, мамо-пораднице в хаті, підкажи доні, що цим людям казати? Чи мені рушники їм в'язати, чи інших виглядати?» Коли ж дівчина перев'язувала їх рушниками, в такий спосіб ніби уклала своєрідний шлюбний договір, що вона дає згоду на одруження з цим парубком.

«Коли б мені, Боже, неділі діждати та на рушник стати. Тоді нас не розлучать ні батько, ні мати», — говорили часто дівчата. І справді кульмінацією весілля до сих пір є традиція, коли батюшка зв'язує молодим руки рушником, що є знаком єднання життєвої сили двох родин, а тоді запрошує наречених стати на спільний рушник долі. Коли ж виходили з церкви, дружки розпочинали співати:

*Січена калинонька, січеная,
А вже наша Галочка звінчена.*

*На білому рушнику стояла,
Золотії персні мінjala...*

Коли ж весільна процесія наближалася до хати, то над селом знову лунав спів, де згадувався цей же священний оберіг — вишитий рушник. Тут уже звучало звертання до весільної матері:

*Вийди, матінко, з калачем,
Повінчали ми доньку з паничем.
Хай не з паничем — з козаком,
Пов'язали білі рученьки рушником...*

З іншого боку, мої земляки згадували й таку приповідку: «Дурне теля і вінець не вдержить, не то що рушник».

Ще донедавна в нашому селі був добрий звичай, коли люди з усіх кутків приходили до весільної хати, аби роздивитися, скільки і з якими узорами свахи розвішали рушників. Сотні схвальних «охів» і «ахів» звучало тоді звідусіль. «Не хата, а справжній віночок», — линуло і в світлиці, і за порогом та на вулиці під вікнами оселі. Бо на стінах, божнику сонце цілувало справжні витвори мистецтва. А вони квітли полум'яними мальвами і ніжними трояндами, блакитними волошками і синім барвінком, червоною калиною і зеленою рутою-м'ятою. Це казкове квіткове різнобарв'я, здавалося, гомоніло між собою. Про що саме? Про те знали лише самі квіти та вишивальниці. Та, можливо, й те

пташине царство, що сиділо на гілочках дерев та поміж квітів. Здавалося, ось-ось і залунають на всю світлицю щєбіт ластівок і дзвінки солов'їні трелі, воркотіння голубів та кування зозулі з крил рушників. Кожен сподівався, що настане та мить, коли на родовому диво-дереві з багатьма галузками розпустить свого багатобарвного хвоста жар-птиця чи пава і злетить над усім цим весільним дійством порадувати і гостей, і «запорожців». Та хіба лише на весіллі любувалися-милувалися рушниками? Мої земляки примітили, що будь-які гості в домі хоч і недовго бувають, та все примічають. І на рушниках теж свій погляд зупиняють...

Зізнаймося, а чи багато представників нинішнього покоління, навіть селян, знає про звичай, коли на зелені свята наші предки розвішували на деревах рушники, сорочки, пряжу?

— Цього дня в село русалки заходили, — згадує розповідь бабусі Марії. — Ось люди й розкладали для них одяг, аби вони мали в що одягнутися.

Вже пізніше ця оповідка бабусі знайшла підтвердження і в давній народній пісні. Є в ній такі слова: «Сиділа русалка на білій березі, просила в жіночок намітки...»

Хочу згадати і про Спасову бороду. Про неї теж нічого не знають представники молодшого покоління. Наші ще недалеко пращури, коли скошували на власних нивах жито-пшеницю, завжди залишали

рядок незжатих колосків і опоясували їх вишитим рушником. Це й була Спасова борода. Вона об'єднувала силу душ прадідів та духів-польовиків і в такий спосіб забезпечувала майбутній добірний врожай з цієї ниви. Згодом з цих колосків вручну зв'язували дідух, який встановлювали на покуті у дні Різдва свят. Вимолочене ж з дідуха зерно висівали на цій ниві.

Так склалося, що жодна побутова річ нашого народу не оспівана так глибоко й широко, як рушники — здавалося б, звичайне прямокутне полотнище білої тканини. Саме рушник став справжньою народною піснею чи думою, на якому поле засіяне неймовірними візерунками, у які вкладе-на душа нашого працьовитого народу.

Додам, що розповідь про рушники люди завжди супроводжують епітетом «чисті». Це значить, що не тільки вони самі по собі мають вічно «жити» в наших оселях в ошатності і догляді, а й берегти духовну чистоту причетних до цього полотняного пам'ятника України людей, постійно виконувати роль їх етичних і естетичних ідеалів.

... Зо три десятки років тому в Козацькому сільському будинку фольклору та народної творчості, як стали офіційно називати клуб, знайшлися ентузіасти, які зібрали для загального огляду у фойє вишиті односельцями картини різноманітної тематики і прикрасили їх справжніми реліквіями — рушниками, вишитими хрестиком, гладдю та іншою технікою ручної вмілості і майс-

терності. Звісно, це тисячна частина того, що вийшло з-під талановитих рук сільських вишивальниць. Але душа радіє, що навіть така кількість не дає забути молодому поколінню про наші святі, зворушливі реліквії, які крізь товщу років дійшли до нас і світять нам доброю, лагідною українською душею та символом традицій рукодільниць.

Це зібрання, як і рушники в сільських оселях над святими іконами та портретами рідних і близьких людей, повертають кожного з нас у дитинство, в найтепліші і світлі роки, коли мама кожному з нас рушник вишивала і проклала як росянисту стежину у світ широкий на довге й щасливе життя, аби він беріг дитину від зла і спокуси. Я теж від мами маю спадок невеликий — вишитий нею власноруч рушник. Червоними і чорними нитками, як у відомій на весь світ пісні. Ті нитки за десятки років не вицвіли і не вигоріли на сонці. І візерунок на ньому не злиняв. Губами часто бережно його торкався і відчу-

вав запах найрідніших рук та мимоволі повертався в своє дитинство, коли ненька із золотим серцем вчила жити совісно. Давно пішла матуся за світи далекі. А рушничок, як і колись, цвіте й обрамляє на стіні отчої світлиці портрети неньки й тата. Дивлюся на нього, і думки водять хоровод. І найперше про борг мій, синівський, перед ними, який не дає спокійно спати й жити...

І рушники вдома, і рушники у односельців та в клубі нагадують нам, що пращури козаків вмiли захистити своє житло, свої родини і самих себе від усього недоброго і передавали ці знання з покоління в покоління. І якою б дорогою ми не йшли, ми у мріях повертаємося додому. Туди, де й понині зустрічають нас милі серцю наші споконвічні обереги — рушники, вишиті вмiлими руками бабусь та матерів. Хай же вони й надалі зігривають наші душі й серця, хай не зникає з нашого життя славна традиція шани й поваги, любові й родинного затишку до цих священних оберегів.

СОРОЧКУ МАМА ВИШИЛА МЕНІ, НЕНАЧЕ ДОЛЮ ХРЕСТИКОМ ВЕЛА

На зовсім невеличкій, пожовтілій від давності років черно-білій світлині у вишитій сорочці мій дідусь Микола Плотник. На фото він лише переступив поріг свого третього десятка років і був справжнім красенем. Хоч вже в той період мав трійко малолітніх діток і був досить міцним господарем у селі Козацькому, що на Чернігівщині. Таким потужним, що більшовики розкуркулювали його з родиною у першу хвилю боротьби з противниками колек-

тивізації, і їх одних з перших у рідному Козацькому вигнали з власноруч збудованої хати, відібрали все нажите добро, в тому числі й землю, яку дала молодій родині рідна влада. І вірні лєнінці, в яких розпочалося головокружіння від уявних успіхів, відправили дідуса «на ідеологічне перевиховання» разом з дружиною та дітками на багаторічне заслання у Вологодську тайгу.

— Ту сорочку я вишивала своїми руками, — розповідала бабуся Марія. — Ще

коли дівчиною була й готувалася до заміжжя. У селі ще з козацьких часів такий порядок був, що наречена, після того як батьки хліб поміняли, обов'язково мала подарувати своєму майбутньому чоловікові вишиванку. Ще козаки вірили, що вишиті на полотні ромбики, кола, свасті та інші узори мають не тільки могутню захисну силу від лихого ока, а й дають наснаги до перемоги, є тією міцною ниточкою, що тримає їх з рідною землею і батьківським краєм. У тій сорочині білесенькій він до вінця ставав зі мною, я ж теж красувалася у вишитій до довгого рукава сорочці.

До свого заміжжя моя бабуся в скриню наскладала багато вишитих рушників, сорочок для себе, майбутнього чоловіка та його родичів, яких треба було обдаровувати під час весілля. Бабуся розповідала, що вона з раннього дитинства разом з мамою та сестрами, Катериною і Ольгою, брали до рук голки з домотканою конопляною ниткою, вифарбованою то в дубовій корі, то в бузині, то у відварі столового буряка або ж в різних травах, бралися вишивати. Того рукоділля разом з сувоями домотканого конопляного та лляного полотна була в неї повна скриня.

Надбати повні скрині вишитих сорочок було гордістю будь-якої неньки і її доньок. Про це і в багатьох піснях мовиться, в тому числі весільних. Для прикладу наведу лише дві приспівки-передирки дружок і світилок. Перші у нашому селі співали:

*Світилка-шпилька при стіні,
А на ній сорочка не її.
А на її сорочка сестрина,
Виженіть її з-за стола.*

Звісно, таке звинувачення в ледарстві не проходило повз увагу світилок і вони відповідали дружкам:

*Брешете, дружечки, як свині.
У мене сорочок — три скрині.
Їх матінка надбала,
Мене в світилки послала!..*

Як і заведено в селі, бабуся до голки й нитки й своїх дочок, Галю та Олю, привчила. Ще маленькими ходили вони вулицями у вишитих сорочках та спідницях. Не соромно було в світилки чи дружки йти.

Коли ж розкуркулювали, оту скриню з добром ледь затягнули на воза і повезли до контори щойно створеного СОЗу. А там активісти розгребли все по своїх домівках. Вже після багаторічного заслання дідусеві з бабусяю розповідали родичі, як у тих вишитих сорочках вулицями села красувалися, за словами дідуся, ледацюги до сьомого коліна. Ще й мали нахабство привселюдно репетувати:

— Не тільки куркульським донькам у вишитих сорочках ходити. Хай і моя Маруся в них покрусується...

Навіть рабська, до десятого поту праця на лісоповалах тайги не вбила ні у бабусі,

ні у її доньок майстерності вишивати, не витравила з душі унікального генетичного коду народу, родини і роду, яким була та й понині залишається вишивка. І цілком виправдано вже не одну сотню літ з покоління в покоління передається легенда, коли сільські жінки з допомогою вишивки зупиняли епідемії хвороб. Ніби під час однієї з таких моровиць на кожному кутку села в одній з хат вночі збиралися жінки і сідали вишивати. Всю ніч ніхто не говорив, лише шептали молитви до Всевишнього та Матінки-Богородиці. Кажуть, пошесть обходила це село. Знайшлися б кілька років назад такі ентузіасти та зупинили б пандемію ковіду та інших хвороб.

Перед Другою світовою війною, коли вже моя мама виходила заміж, вона теж не зрадила багатівіковій традиції пращурів-козаків і перев'язала свого нареченого Миколу — мого тата — новою власноруч вимережаною вишиванкою з орнаментом навколо шиї, рукавах і від шиї рясною манишкою, яка покривала все сонячне сплетіння на грудях. І буяло серед тих квітів зелене листя дубу — символу сили, міцності, довголіття.

— Щоб ти був міцним, як дуб, — побажала тоді мама татові. І її слова долинули Богові до вух, бо охороняла його сорочка-вишиванка не тільки від злого ока, від пристриту, а й від куль та осколків снарядів на фронтах війни. Двічі горів у танку, кілька разів з контузійми та пораненнями сте-

лилася дорога в госпіталі, та, дякувати Богові, повернувся живий до отчого порога і в радості та горі, у постійних трудах праведних прожив 85 років.

Та й мама в ті давні дні своєї молодості не порушила ще однієї традиції — йшла заміж не в позиченій, не з чужого плеча сорочці. Бо знала, що може на себе перетягнути тоді чужі біди, хвороби, або ж віддати комусь після такої позики свою долю. Більше того: в заново придбаній скрині для мами були й вишиті невісткою рушники, фартухи та сорочки для майбутньої свекрухи зі свекром та представників їхньої родини.

Прикро, але й ті обереги родової пам'яті не вдалося зберегти для наступних поколінь. Багато чого згинуло у вогняному вирі страшної війни, дещо довелося вимінювати на харчі, аби не скопив дітей голод у післявоєнних сорокових роках. Лише свою весільну сорочку, карсетку, спідницю з фартухом мама берегла як зіницю ока. Завжди одягала їх на празники, коли йшла до церкви, на весілля чи хрестини. Щоби не порушити давніх традицій, у тому весільному вбранні (лише без вінка) попрохала й провести її в останню на землі путь. І її волю виконали.

А задовго до смерті мама навчила рукоділля й свою доню, мою сестричку Марію. З-під її вмілих рук теж вийшов не один десяток рушників, сорочок, інших вишивок. На щодень вишивки, як і кілька століть

тому, були скромними. Святкові — більш з ретельним узором, а у весільній сестричка була схожа на справжню кралю, бо готувала її для себе з особливою увагою і трепетом. Букети троянд з жоржинами, рути-м'яти, голубоого барвінку традиційно вкривали не тільки всю пазуху, а й рясно спускалися по довгих рукавах від плечей до долонь.

— Руки жіночі, — пам'ятаю, повчали бабуся й мама доньку та її подруг-вишивальниць, які збиралися з рукоділлям на своєрідні, як би тепер сказали, вечірні майстер-класи, — все роблять. І дітей няньчать, і борщ варять, і корову доять. Отож вони мають бути прикриті орнаментами, аби зле око їх не брало.

У ті роки орнаменти на полотні вже стали не традиційні до цього червоно-чорні, де радість з журбою йшли в обнімку. Вічна історія роду й народу вже співала на полотні піснею яскравих та різнобарвних кольорів. І не тільки традиційним хрестиком, а й гладдю та іншою технікою мережіння. Та й узорів стало значно більше. Молоді вишивальниці не копіювали їх одна в одній, «щоб доля не пішла за тим візерунком», а завжди добавляли до них щось своє — гілочку, квіточку чи листочок.

— Як вишитий рушник оберігає наші хати, — повчала бабуся Марія, — так і сорочка з вишивкою захищає людину від злої сили, пристріту та недобрих очей з заздрісними думками. Адже людина, коли

заходить в хату, спершу свою увагу звертає на вишиті рушники, а вже потім — на господарів. Таку ж роль відіграє й вишита сорочка на людині. Орнамент на ній нейтралізує погану думку, зле око й в такий спосіб захищають людину. Після цих слів бабусі і мені захотілося носити вишиванку. Перша вишита сорочка в сині волошки з'явилася у мене в шостому чи сьомому класі. Як не прикро, але тоді це вважалася пережитком минулого. І вже за неповних п'ять років, коли я став працювати в редакції районки і готував до друку допис про вечір вишиванки у Веприцькій школі, керівництво дало мені настанову в тій публікації «не дуже ідеалізувати наше минуле».

На щастя, ті лихі часи комуністичної брехливої ідеології минули. Сорочка-вишиванка знову повернулася до активного вживання, стала справжнім оберегом людини. Різнобарвними нитками вона назавжди вплетена в наші традиції, які вже нікому не вдасться розтоптати чи спалюжити. Ця сорочка пройшла крізь віки і покоління і нині єднає не тільки одну родину чи рід, а й увесь народ. Знову й знову згадую дідуся на фотографії у вишитій сорочці і радію, що з цією сорочиною білосенькою ми наповнилися енергією наших пращурів і не тільки пишаємося минулим, а й впевнено йдемо в майбутнє.

За ініціативою патріотів, ось уже котрий рік в травні люди відзначають щорічний Всесвітній день вишиванки. Свят-

кують його не тільки в Україні. Два роки тому мені пощастило взяти участь в такому вшануванні вишиванки в канадському місті Ванкувер. На торжество зібралося більше тисячі вихідців з України, і одержані там емоції не можна передати словами. Те дійство треба було бачити! Без перебільшення, воно було символом єдності, солідарності, щирої молитви за рідну землю. Згодом був на таких урочистостях і в парку Золоті Ворота поблизу Сан-Франциско, на які збиралися представники української діаспори, які живуть в знаменитій Кремнієвій Долині та навколо неї. Серце раділо від того різнобарв'я узорів на сорочках та блузках учасників.

Святкування Дня вишиванки ще раз нас переконує: поки сонце будитиме ранок, доки лине пісня солов'їна, доки мережатимуть узорами сорочки, доти житиме Україна. Бо справедливо говорить мудрість народна: «Ця людина в сорочці народилася». Так і наша ненька-Україна, попри всі негаразди, що трапляються на її життєвій дорозі, буде щасливою. І сьогодні, де б я не був, з гордістю надягаю і йду між люди у вишиванці, і радістю буяє моя душа, одягнута в узори, вишиті святим хрестиком. А разом зі мною йде по землі і моя Україна. І хай свята княгиня-вишиванка й надалі оберігає мене і мою країну.

ВИШИВАЛА МАМА ХУСТКУ СИНУ МОЛОДОМУ, ЩОБ ЙОГО ОХОРОНЯЛА ТА ВЕЛА ДОДОМУ

Не встигла наша сусідка Ганна винести з рейсового автобусу корзини і сумки з різноманітними наїдками та смаколиками з села, як донька Марія чорною бурєю накинлася:

— Мамо, не ганьби мене. Надворі он теплінь яка, а ти в хустці в столицю приперлася. Знімай її негайно, — додала вже грізним тоном.

— Доню, та то ж тільки відьми вилітають на свої шабаші з розплетеними, як

помело, косами, — стала заперечувати. — А я ж вже півстоліття у хустці ходжу. З того дня як заміж вийшла і свекруха нею мою голову покрила.

— То в селі її можеш носити, коло печі в ній шморгатися, а в Києві я з тобою в хустці ходити поруч не буду. Чи хочеш, щоб мене тут затюкали-засміяли?

Звісно, Ганна не хотіла, щоб хтось глузував чи насміхався над її вченою та грамотною дочкою — недаремно ж інститут

з червоним дипломом закінчила. Тому бережно зняла з побитої сивим туманом прожитих років голови квітчасту хустку, охайно згорнула її та поклала в кошик.

Рвучкий вітер враз розтріпав-розвіяв на голові Ганнині коси. Волосся впало ледь не до поясу на її плечі та спину. Хоч навколо неї й гуділа-шуміла-вирувала столиця, вона відчувала, що в ці хвилини дійсно стала схожою на русалку, яка перелякано блукає чи то житніми полями, чи густими лісами. Очі наповнилися гіркими сльозами, а в голові пронеслися слова ще бабусиних настанов: заміжня жінка не має права світити розпущеним волоссям проти святого сонця. А вона ж не просто заміжня жінка, а вже двічі бабуся. І тепер тріпотіти сивими косами перед людьми! Господи, сором який! Так же біду можна накликати на родину. Все ж проти волі доньки не стала дибки... Так і теліпала з непокритою головою, а раз за разом зібрані «в дульку» коси знову і знову розвіював вітришко. У душі раділа, що такої ганьби не бачать покійні мама й бабуся, які вчили її шанувати хустку, багато чого цікавого про неї розповідали...

Скільки себе Ганна й пам'ятає, хустка в їхній родині була в пошані. Та хіба тільки в їхній? У всіх родичів та сусідів теж. Їх, як реліквії, передавали з покоління в покоління. Бо обмаль їх було, лише в перекупок на базарі можна було купити. У магазині хіба що для дочок сільського начальства їх вистачало. Та й ціна на них, як колись

говорила її мама, кусалася. Це тепер он і у неї в скрині їх не один десяток лежить. Різних кольорів, всяких узорів, з торочками і без них. Коло печі пораяється в одній, на городі — в іншій, а до корови в третій іде. В церкву, в магазин, в гості, на весілля, хрестини, на похорон, на базар теж надягає різні хустки. І хоч багато їх нині, та шанобливе ставлення до хустки не змінилося. Ось коли і в Київ збиралася їхати, то довго в скрині рилася, аби вибрати найкрасивішу та й щоб до прожитих років пасувала.

Як і в родині тітки Ганни, так і в нашій, знали й вірили, що хустка має магичні властивості. Вона здавна слугує сімейним оберегом. Та й носили їх не так, як кому заманеться. Молоді дівчата надягали хустки світлих кольорів, старші за віком — стриманіших, а удови та бабусі хоч і запинали коси хустками з узорами, але поле на них було переважно чорного кольору. І знала вона ще від бабусі та мами, що в хустки не випадково чотири кінці. В кожному з них затаїлися радість з журбою і щастя зі сльозами. Так, як і в справжньому житті, в якому Доля з Недолею поруч ходять.

Нащадки справжніх козаків, які і заснували Козацьке на березі тоді судноплавного Супою, мої односельці знали, що ще їхні прапращури започаткували красиву традицію, коли дівчина вишивала своєму коханому хустку. Вона дарувала її парубку, коли він вирушав у похід. Як символ її вірного кохання. Якщо ж і трап-

лялося так, що козак гинув у бою, то тією хустиною закривали йому очі, або ж прив'язували її до сідла коня і відпускали його на волю. Згадаймо, як писав про це Тарас Шевченко: «Ведуть коня вороного. Розбиті копита... А на ньому сіделечко хустиною вкрите...»

Згодом і матері, коли проводжали молодих синів на службу в армію, перев'язували їх хусткою. Вірили, що вона берегтиме й охоронятиме хлопців і в дорозі, і на службі від усіх негараздів та й вестиме їх додому. Пізніше, вже в часи так званого «розвинутого соціалізму», хусточки-носовички шпилила рекруту до піджака чи сорочки його кохана дівчина. А на додачу ще й червоною стрічкою через плече перев'язувала. Прикро, але з власного досвіду скажу, що не завжди те означало вірність і символ щирого кохання, як у давні козацькі часи.

Поступово хустка наповнювалася іншим сакральним змістом та символами. Вона стала найчистішим родинним оберегом і оберегом жінки. Особлива роль тут належить суконній картатій хустці. Вона щонайбільше символізує образ долі сільської жінки і є в кожній родині. Їх надягають вдома, на поле, на ферму. У мороз і вітер. Цією картатою суконною хусткою вкривають плечі і нею ж захищають від промерзання поперек. На чорно-зеленому, синьо-білому, коричнево-ящиковому тлі цих хусток зоріють перехрестя жіночих

доріг, скорботи, радості й печалі. Не випадково ж люди говорили, що скільки доріг та стежок у їхньому житті, стільки й барв на хустці. Кожна жінка, коли йшла з дому, довго дивилася, яку ж саме хустку цього разу накинути їй на свою голову: світлу, бежево-ящикову, чи зі скорботними тонами. Незалежно від свого вибору, вона завжди дотримувалися неписаного правила: хустка мала сяяти чистотою — бо то ж честь жіноча. А посягати на неї нікому не давали права. І ганебним і непростим гріхом наші пращури вважали вчинок, коли хтось зривав хустку з жіночої голови. Якщо ж жінка сама скидала хустку з голови і кидала її собі під ноги, тоді мала припинитися будь-яка бійка, навіть між запеклими ворогами.

Як і інші речі домашнього життя, хустка стала справжнім супутником людини від дня народження до останньої хресної дороги на вічний спочинок на цвинтарі. Вона за свій довгий вік стала символом прихильності, любові, вірності, прощання, скорботи. Вона була і є в пошані і в люті морози, і в літню спеку. А щоб жили й надалі звичаї й традиції, спробую відродити їх у пам'яті і розповісти молодшому поколінню, щоб воно з гідністю несло естафету прапращурів.

Отже, під час хрещення дитини в церкві хусткою перев'язували руки не тільки хрещеним батькам, а й священнику. З того часу хустка вже супроводжувала новона-

родженого все життя. У дитинстві кожен з нас грав у популярну гру «хусточка». Коли подорослішали, то на ній декому навіть доводилося переживати перший поцілунок. Під час сватання наречена в'язала рушники старостам. Молодому ж, крім рушника, дівчина раніше дарувала вишити, а згодом — казенну хустку. Цим вона засвідчувала, що виходить заміж не з примусу, що не доведеться їй просити-молити Покрову-Покровоньку покрити їй голівоньку, «хоч хусткою, хоч наміткою, аби не залишалася дівкою».

Перед вінчанням в церкві мама давала доні хустку, аби та востаннє «втерла дівочі сльози». Свічки в церкві молода пара тримала в хустках. З їхньою допомогою вони віталися на весіллі з гостями. Боронь Боже було подавати молодій і молодому комусь руку, не покрити хусткою. Розрізаний коровай подавали гостям лише хусткою і хустиною його брали. Подаровані рідичами та запрошеними людьми гроші чи гостинці молоді теж брали тільки покритими хустками руками.

— Щоб ніяке зло не приставало до вашої молодої сім'ї, — говорила мені бабуся напередодні весілля, коли дарувала такі хустини. — А після весілля перев'яжете їх між собою, ніби одне ціле, і берегтимете разом з весільним одягом. Щоб пильнувало все це вашу сім'ю...

Коли після вінчання виходили з церкви, то гості співали:

*Ой, казали-говорили люди,
Що наша Галя невінчана буде.
А тепер уже перестали,
Бо вже рученьки зв'язали
Та білою та хустиною
Та з чужою дитиною...*

Іншого разу співали про сімейний обєріг — хустку, коли молодий приходив забирати наречену додому. Тоді знову шану віддавали хустці і співали:

*Вийди, молодая, з хати.
Прийшов твій миленький.
Приніс вінок зелененький.
Ще й шальову хустку
Та на праву ручку.
А на пальчик біленький —
Перстень золотенький.*

Як бачимо, навіть «перстень золотенький» поступається місцем родовому оберегу й символу сімейного життя — хустці. Після обдаровування і частування короваєм молода з завтрашнього дня вже переходила в розряд жіноцтва. Але для цього їй треба було пережити ще один обряд. Під час нього свекруха замість весільного вінка покривала голову невістки хусткою. Двічі молода скидала її з голови і кидала до порогу хати. Так невістка символічно не погоджувалася із завершенням свого дівування. І лише за третім разом розплетену косу покривали хусткою. В цей час дружки співали:

*Зробили ми діло,
Аж нам чоло впріло.
З коржа — паляницю.
З дівки — молодицю.*

А вже наступного дня, коли дружки несли молодим «сніданок», на все село линуло:

*Сім дворів минули,
На восьмий повернули.
На дев'ятім — калина.
Десь тут наша дитина
Зів'яла, як калина,
Збіліла, як хустина.*

Того ж дня молода та батьки обдаровували гостей. Окрім відрізів ситцю, шовку, штапелю, крепдешину, чоловічих сорочок та штанів, майже кожному гостю на шию пов'язували «стрижку» — так у нас називають вовняні хустки з красивими узорами. Дивишся й тепер на ті узори на білих, голубих, вишневих, фіолетових, помаранчевих, чорних, зелених полях та чотирьох кінцях хустки й ніби переносишся то в весну, то в літо. Бо на тих хустках — берегинях людського роду, які зігрівають нас усіх і які в безкінечне мереживо ввібрали в себе силу правди, добра, кохання — бувають півонії з білими і червоними пелюстками, неповторні ніжні мальви, горді іриси й ніжні троянди, пишній бузок і красуня-калина. Так і чекай, що з тих різнобарвних райських садів, які своєю те-

плотою зігрівають душу, то веселі солов'їні трелі полинуть, то сиві зозулі закують чи ластівки навперебій защебечуть.

Звісно, людині значно легше і веселіше складати в скрині чи тепер в гардероби стоси хусток для обдаровування ними весільних гостей, майстрів-столярів та теслярів під час будівництва хати. Але життя наше влаштоване так, що треба думати й про завершення своєї земної дороги. З давнини прийнято, що на схилі літ людина готує вузлик «на смерть». Значне місце в ньому відводиться хусткам. Жінкам запинають, а чоловікам на подушку в домовині розстеляють квітчасту, як весняний сад, хустку. А ще хустки потрібні під Євангеліє, під ікону, батюшці, півчим, людям, які прийдуть провести в останню дорогу покійника, щоб дати їм потримати свічку, яку обов'язково треба загорнути у хустку, на вінки, на хоругви, на хрест.

В останні роки на вулицях українських міст і сіл все частіше можна зустріти жінок і навіть дівчат у колоритних хустках. Таких, як і двісті-триста років тому носили прапрабабусі. Два роки тому наші славні жінки навіть зініціювали нове свято — Всесвітній день української хустки. На щастя, його підхопили по всій планеті. Й нині жодна дочка навіть не подумає змусити матір зняти з голову хустину, бо вона нібито ганьбить її таким виглядом. А спеціалісти навіть нарахували більше ста способів зав'язування хусток: під бороду, за шию,

чалмою, очіпком, бабкою, на лоб, на брови, на косУ, «під Солоху», «під Мотрю», до печі, до корови, в поле, в дорогу і т. д.

Радісно, що нині носіння хусток стало не модою, а поверненням до власних витоків. Приємно, що хустина бережно голубить вроду українського села. Пишаюся, що бабусина хустка стала маминою, а тепер вона до лица й внучкам моїм, які з гордістю несуть естафету українства і вдягають її на колядки, щедрівки та інші свята й

празники. А в інші дні вони теж торкаються руками до цієї святині в шафі і кажуть, що відчують дотик ніжного тепла батьківського краю.

То ж хай завжди веселить нас українська хустка, хай обіймає вона своїми крилами батьківський край. Хай оживають на ній квіти калини, хай покриває вона всю Україну, надійно охороняє її від війни і всякого зла...

МАМО, ТВОЯ ПІСНЯ, ЯК МОЛИТВА, МАМО, ТВОЯ ПІСНЯ — ОБЕРІГ...

У напівтемному вузькому коридорчику колишньої Великої школи, який відділяв учительську від бібліотеки, під замком стояла чималенька шафа до верху набита книгами. Під прозорим склом на центральній полиці мою увагу привертав здавна ледь не «гросбух» у цупкій палітурці кольору стиглої вишні з написом на ній орнаментованими літерами «Закарпатські народні пісні». Прохання дати її почитати

бібліотекарка Женя Матвіївна Самсон переадресувала директору школи Григорію Кириловичу Самсону. На його запитання, чим зацікавила мене, п'ятикласника, ця книга, відповів: «Люблю пісні. Хочу прочитати».

Звісно, тоді у мене, хлопчиська, ще не вистачило кебети сказати суворому директору школи, що мені й самому незрозуміло, чому першим, що зачарувало мене

у цьому світі, була не арифметика з сухими цифрами, не бажання навчитися, як тато, рулити величезною машиною, а щира пісня моїх мами, бабусі Марії, інших близьких та родичів, наділених яскравим талантом співу, у який завжди вслухався з подивом. Що з українською піснею можна порівняти хіба що вишиті майстровитими руками рушники. Бо без них, як і без пісні, чи не найавторитетнішого вихователя у багатьох сім'ях, не обходилося жодне сільське свято. Вони вічно сусідяться в кожній хаті моїх односельців на добро і злагоду. Що маючи такі прекрасні обереги-символи, як ікони, що вартують у божниці кожної оселі той же затишок і спокій, мир і злагоду, двері, колыску, стіл з лавами, вузлики з магічним і цілющим зіллям на сволоку, українці зуміли зберегти від забуття нашу пісню і душу, історію і родовідну пам'ять, волелюбність і працьовитість.

Міг би сказати директору й про те, що у не такі вже часті празничні вечори відпочинку від тяжкої сільської праці мої родичі збиралися за сімейним столом чи на призьбі хати і розпочинали тихо, у півголоса співати «Туман ярмом, туман долиною...» чи «Йшли воли з діброви, а овечки з поля...» Це б тепер я щиро і з захопленням розповів би про той вечір, коли татко ніс мене, напівсонного, «погоршки» на плечах, а я вслухався в піснеспіви весільної перезви, яка поверталася у рідне Козацьке з Білоцерківців, куди віддала заміж

свою доньку Ганну двоюрідна батькова сестра Оксина. Повідав би, як тоді всю далеченьку дорогу та чимала ватага родичів та односельців соковитими голосами натхненно співала, співала, співала... Здавалося, що тим пісням з різнобарв'ям голосів і тембрів не буде ні кінця ні краю. Та мамина милозвучна споконвічно українська пісня заспівувачки і виводчиці, неповторний та трепетний спів моїх рідних та односельців і дотепер є для мене національною святинею, яку бережу і шаную.

І сьогодні звучить в моїй уже сивій голові чистий і дзвінкий голос мами, яка розпочинала «Ой ти, місяцю, я зіронька ясна, ой ти, парубок, я дівчина красная...» Затим весь кагал могутнім дзвінкоголосим хором, де воєдино, мов пшеничні стебельця у перевеслі для в'язання снопів, сплелися сопрано з дискантами, тенори з баритонами, підхоплювали: «ти в саду гуляв, я тобі коня пасла. Ой, пасла, пасла, з вечора до ночі, та впала роса на твої карі очі...» Не встигали останні рядки опуститися з зоряного піднебесся на присупійські луки й левади, як туди, до нічних хмар, з вуст мами розпочинали линути слова іншої пісні: «Ой, у полі, полі, сухий дуб розвився, любив брат сестрицю, поки не женився...» або ж «На городі верба рясна, там стояла дівка красна...» чи «В кінці греблі шумлять верби...», чи ще якоїсь то журливо-тужливої, то лагідної ліричної, а то ж запальної, в якій «одур голову бере...» чи «Антон, криве ко-

лесо, Антон, куди котишся...» І не встигло ще охолонути та спуститися з нічного неба на левади та луки від натхненного співу прикінцеве «Ух!!!», як з приспівом «Настя холостюшка була, роздъорила-задъорила меня. Дозволь, душа Настечко...» у масовий танок ринув чоловічий гурт. Вони, мов огирі, гарцювали своїми «закаблукми» хромових чобіт з халявами у гармошку, аж доки на одному подиху не завершили «Настя ж моя писаная, нащо мене висушила?..»

Якої б не співали, з кожним рядком ті пісні набирали сили звучання й підносили мене на своїх крилах аж до самих мерехтливих зірок в блакитно-синіх небесах і несли у світ широкий і безмежний. Розповів би директору, що так благословив Всевишній, що українська пісня стала утихою в горі і радості, чи не найціннішою святинею народу, яка не дає нам знищити націю, дорожчим за всяке срібло-золото, платину-діаманти духовним скарбом, найкоштовнішою реліквією, що передається упродовж віків з покоління в покоління. Бо пісня — це справжній Божий подарунок, який українці понесли у світ широкий.

Вважаю, директор підтримав би мою думку, що не було у нашого народу такої події, немає такого почуття, які б не передали словами душевні переживання і потрясіння, радість перемог, які б не озвалися в українській народній пісні ніжністю рокотання струн бандури з кобзою чи плачу скрипки або ж потужністю ударів

литавр та барабанів. Повідав би, що кожен з нас, українців, крок у крок від дитинства, схожого на плин води ранньою весною в нашому сивочолому Супої, до глибокої старості піснями живе, розмовляє, творить, працює, плаче, регоче, ділиться враженнями, освідчується у коханні. Коли ж стає тяжко на душі, ця пісня разом зі мною голосить і тужить. Та навіть на смертному одрі, коли душа кожного з нас відлітатиме, мов ластівка, у незвіданий і нікому не знаний божественний Вирій, то в отой останній політ проведуть нас з пісенними речитативами учасників траурної церемонії та жалібним співом півчі з «Останнім поцілунком» та «Вічною пам'яттю...» та проханням до Господа упокоїти душу спочилого дитяти Його, від яких навіть у людини із залізними нервами сльози струмком бігтимуть...

Але навіть оте моє коротке пояснення зацікавленістю книгою задовольнило директора. І з його настановою берегти її того ж дня збірка пісень була в моєму шкільному портфелі поруч з підручниками. А ще за кілька днів пісні «Тече вода каламутна», «Цвіте терен», «Гей, Іване!» та з десятків інших, які чув або ж від односельців, або ж по радіо, були мною ретельно переписані у товстений зошит в клітинку. То був так званий «пісенник». У ті роки він був напрочуд модний серед школярів різного віку. Записані чи переписані від руки пісні ми ще й «розцяцьковували»

квітами, вирізаними з вітальних поштових листівок.

Цей епізод шкільного життя, якому майже шістьдесят років, з бажанням прошудіювати пісні далекого від рідного села Закарпатського краю, назавжди зберігся у моїй пам'яті. Як і ті пісні, поруч з якими були й інші, почуті на сільських гулянках від старших. Не знаю, чому і як те пояснити й нині, а я в ті піснеспіви, повторюся ще раз, вслухався з самого малечку. Мабуть, ще відтоді, як над моєю колискою лагідним голосом співала ненька. І не тільки традиційне для малят «баю-бай, ти, хлопчику, засинай», а й «Соломки в голловку, м'ятки — під п'ятки, щоб нашому Микольці було гарно спатки...» та «Ай, ну, люлі, люлі, налетіли з поля гулі а-а-а», під які «дитятко буде спати, Господь буде наглядати, доленькою наділяти...» Саме ці колискові стали для мене, як і для кожної дитини, отим першим причастям, найпершим прилученням до духовності свого народу, його творчості й пісенності. Вони йшли від щирого і люблячого маминого серця, саме тому ми пронесли оті піснеспіви, оте диво з див нашого народу через усе своє життя.

Нести ж нам є що. За найскромнішими підрахунками фольклористів, етнографів, Україна має понад чотириста тисяч народних пісень. Лише на хвилину уявіть, якої неозорої глибини цей пісенний колодязь. Важливо, що й вода в ньому напрочуд про-

зора і цілюща, ніби з магічного джерела. Адже значна кількість цього доробку розійшлася всеньким світом, стала частиною культури народів планети. За словами спеціалістів, вони перевершують пісні інших народів своїм поетичним та естетичним багатством, глибиною почуттів. Ця криниця музичних перлин за безмежністю гордості й переконань є невичерпною. І їх вистачить музичному співтовариству Всесвіту на віки.

Тут ще й варто додати, що українська пісня упродовж попередніх століть займала гідне місце на нотних сторінках світових композиторів і залишається донині однією зі складових формули успіху для музичних творів. Такого, як знаменитий і легендарний наш «Щедрик» Миколи Леонтовича, котрий божественно звучить на всіх мовах в усіх куточках планети і став своєрідним символом Різдва Христового. Шалений успіх має Івасюкова «Червона рута», яку співають на багатьох мовах, а українська «Чому я не сокіл, чому не літаю» звучала з вуст космонавта на весь світ навіть з неосяжного космічного простору. Самі ж митці з цього приводу наголошують, що варто додати кілька нот української народної пісні — і з-під пера у нотному ряду постане магія, і мелодійно-велично зазвучить шедевр світового рівня.

Народні українські пісні береже й популяризує в багатьох країнах упродовж сорока років аматорський сільський фольклорний

колектив автентичного співу «Берегиня» з мого рідного Козацького. Акапельний поліфонічний спів цих сільських берегинь, яким по 70-80 років і які мають абсолютний музичний слух та артистичність, зачаровує не тільки слухачів, а й прискіпливих спеціалістів. Українській народній пісні з вуст її учасників щиро й натхненно аплодували не тільки в усіх куточках нашої держави, а й в Угорщині, Литві.

Ось вони, берегині з 500-літнього села над Супоем, є справжніми пропагандистами, поширювачами, популяризаторами обрядових, соціально-побутових, рекрутських, жартівливих, козацьких, чумацьких пісень. Ці бабусі роблять більше, ніж штатні чиновники від культури у міністерствах і відомствах від столиці до райцентру. Бо ті щедро нагороджують званнями та грішми з української кишені всіляких табачників, анілорак, поваліїв з басковим та інших кобзонів, які руйнують своїм фанерним співом українську державність, сміються над нашою мовою, культурою, звичаями та традиціями. Фінансує тих, хто не знає, чий Крим і хто заперечує війну, яка вже десятиліття охоплює споконвічно український Донбас і вже всю Україну. А ці жіночки мають за багатолітню працю злиденні пенсії і шукають меценатів, аби профінансували їхні виступи.

У репертуарі народного ансамблю більше двохсот пісень, які вони піднесли на зоряний небосхил слави. Вдумаймося,

пройшло, мабуть, не одне століття з часу народження цих народних шедеврів, а вони і досі живуть. Народна пісня донині володіє дивною здатністю полонити людське серце, допомагати в праці, оспівувати відпочинок, тамувати душевний біль. Кого тільки не полонила вічна краса цих пісень. Кому тільки вони не додавали сили й натхнення, несли радість чи чарували душу! Всі вони записані в рідному селі або ж у найближчій окрузі. Всі їх співали наші бабусі-прабабусі. Старожили села колись розповідали, що тоді кожна вулиця, кожен куток та кожна сільська хата мали свої пісні. Ось їх по краплиночці, по комі, по словечку, по куплету зібрали і відтворили оте ніби чайок ячання, оте воркотіння голубів на крутій горі, отой плач зозулі, у своєму чарівному виконанні. І засіяло те суцвіття барвистих пісень роду нашого, козацького, сріблом-золотом замайорів на весь світ отой «сніжок, що впав на новий обніжок». Пораділи-посумували близькі й далекі люди за чоловіка Герасима та його дружину-«кудлу». Далеко від рідного села коштовними самоцвітами висвічують ці перлини народної мудрості, які колись об'єднували і поєднували козацький рід.

Коли звучать їхні пісні-молитви попід зорями Козацького, то здається, ніби ти збираєш цілющі трави в луках-левадах над Супоем, й від серця журба відступає, квітне ромашками-чебрецями рідна земля, а край вікна пломеніє калина, щебече

піснями подвір'я і озивається в душі спів солов'я і клекотання ластівки під стріхою та потужний змах крил лелеки, і ніби чарівними крилами-оберегами жар-птиці на вишитих рушниках у Божниці обіймає й пригортає до себе батьківський край... Бо ж споконвіків мої односельці хлібом і піснями ниву засівали. Знали, що без хліба їм не прожить. А без пісні — теж сумно-сумно на світі. Ось і кували вони дзвінку пісню щастя. Святу, як хліб.

І як тут не погодитися зі словами поета, що пісня — це душа. З усіх потреб — потреба. Лиш пісня в серці ширить межі неба. Не цураймося ж пісні, яку чули від мами. Так і хочеться попрохати неньку: «Заспівай, як у дитинстві, мамо. Твоя пісня — мов молитва для мене. Як згадаю ті пісні, так і затріпоче серце. Заспівай, і я пригорнусь до тебе. Заспівай, мамо, в дитинство мене погукай. Бо та пісня, мамо, гойдала мою калинову колиску, прикріплену до сволока нашої хати. Я ту пісню слухатиму днями й ночами. Зігріватимуся у тих словах. Бо ця пісня завжди зі мною, мамо, у всіх краях. На всіх берегах життя». Пісні ці — вмиті сльозами і висушені вітрами. І як важливо не згубить їх, бо то мова прадідів наших. Українську пісню, що прийшла в наші серця ніжними рідними шляхами і живе в них сьогодні і, впевнений, житиме в серцях наших онуків-правнуків і через сотні літ, щоб вони пам'ятали й шанували свій козацький рід.

З прикрістю скажу, що в останні роки дехто, як і більше століття тому, знову бездушно ламає смичок української пісні, рве струни на бандурах. А наш дух яничари намагаються зіпсувати культурою чужою та заповзвальною попсою дурною, якій підспівують малі домашні раби. Мовляв, ми не ми. Вона навіть образи іржею вкрила. Робиться страшно, що модні попсові пісні бульдозером витісняють українські народні обрядові. А саме вони були упродовж віків головною і яскравою оздобою всілякого масового дійства. Чи то веснянок з гаївками, Русального тижня, купальських, петрівок, колядок з щедрівками, в яких величаво ушановували Творця неба та землі, жнивварських, коли з неба сиплеться справжнісінький гарячий жовтожар сонця, а жінці опускають свої серпи та коси у жито-пшеницю й тихим голосом розпочинають співати «Ой пора, мати, та жито жати — колос нахилився. Ой пора, мати, дочку віддавати — голос змінився...»

Саме пісні колись були основою весільного дійства. Цей супровід був дуже багатим, різнобарвним, сумним і жартівливим, ліричним і дотепним. Особливо під час переспівів чи передирок дружок зі світилками, бояр з косянинами. Важко визначити ціну отим задержуваним піснеспівам про бояр, що по вуха замочилися, чи старшу дружку косу, що наїлася проса, або ж дружка за ступою, що теліпає... кінчиком палички...» Вони з дитинства і юності й досі у моїй пам'яті. Пере-

конаний, не тільки в моїй. І сумніваюся, що ці весільні обряди зможе повернути до життя сучасна молодь...

Ось тому з душі й лине крик: прославляймо нашу українську пісню. Цей, за словами стародавніх греків, «божественний Омирос». Від неї і сонце ласкавіше світить, і небо приземлюється, і сам летиш на пісенних крилах у ту височінь. Прославляймо так, як це зробили нещодавно учасники співучого гурту «Go_A» на Євробаченні-2000, які проспівали рідною материнською мовою версію прадавньої української веснянки. Звеличуймо рідну пісню так, як у сивочолому козацькому Седневі на моїй рідній Чернігівщині. Саме там вдячні люди звели, мабуть, єдиний в державі пам'ятник

українській народній козацькій пісні, про що й написали на постаменті. Саме пісні, диву з див нашого народу. Честь їм за це і хвала. Бо це яскраве підтвердження того, що вони не зреклися пісень, що жили віками. Давайте ж і далі жити з піснею у серці... Хай підхоплюють її поля і гаї. А вечорами по всій Україні співають-звеселяють її разом з нами солов'ї. Припадемо до неї вустами і вберемо губами, мов спрагли нап'ємося джерельної води у нестерпну спеку. Бо без маминої пісні збідніє наша земля і наше життя назавжди.

На світлині: співає самодіяльний народний фольклорний колектив автентичного співу «Берегиня».

ЛЕТІЛА ЗОЗУЛЯ ТА Й СТАЛА КУВАТИ...

У хащах сливняку баби Уляни вже досить довго звучало тужливо-журливе «ку-ку». Стільки ж часу я лежав у густій траві і так само гірко-надривно ридав терпкими сльозами. Бабуся Марія, яка зачула і прибігла на той плач, тормошила за плечі і все допитувалася причину мого голосіння.

— Знову без грошей залишимося. Як Михайлику, знову мені скажуть, «кед не купимо. Довгопол сандалі пошіє ганяти м'яча...» — схлипував без зупинки і рука-

вом сорочки витирав з-під носа шмарклі, що лилися суцільним потоком. Цілий тиждень зав'язував в одезину монетки, щоб зозулю під час першого її кування задобрити, а вчора наслухався ввечері соловейка і забувся перев'язати їх у вузлик до цієї сорочки. А тут і зозуля вранці несподівано свій голос подала...

З раннього дитинства мене, як і багатьох сільських дітлахів, старші привчили кидати бодай копійчану монетку через

голову у той бік, звідки вперше весною почуєш голос зозулі. Так ми задобрювали цю пташку, аби вона нам посилала благополуччя та грошовий достаток. Аби не доводилося таємно тягати з-під квочки яйце і заробляти в сільмазі сім копійок на недільний дитячий кіносеанс в клубі. Та ще при цьому й зекономити дві копійки для наступного разу. Тієї ж весни я замахнувся попросити в зозулястої птахи грошей на кеди. Такі, у яких хлопці ганяли м'яч на вигоні. Не пощастило...

— Зате пощастить нам цього року з теплим літом, — посміхнулася бабуся. — Ти ж сказав, що вчора соловейка слухав. А це добра прикмета, коли він своїм радісним співом випередить жалібну пісню зозулиці. Та й з врожаєм добрим маємо бути. Бо закувала нам пророчиця-зозулька рано-ранесенько та ще й не на голе дерево. Подивися, які вже зелені листочки на вербі зачучерявилися...

...Важко нині сказати, повернення з вирию якого птаха чекав я найбільше в дитинстві. Радів разом з рідними та двоюрідними братами ластівці й лелеці, соловейку й зозулі. До зустрічі з ними готували примовки та прохання. І як тільки вперше весною чувся голос останньої, не тільки задобрювали її монеткою, а й майже всі просили пташку сказати, скільки років ще пощастить прожити чи через скільки літ-зим заміж дівка піде або ж парубок ожениться. І тоді вслухалися в оте туж-

ливе «ку-ку» і рахували-рахували... Хоч з дорослих всі знали, що то лише традиція така, а скільки людині ще залишилося жити, знає не зозуля чи інша птаха, а лише Господь Бог, який з народженням запалив твою свічку та поклав на спину хрест, який кожен має нести на свою Голгофу.

Хоча було й так, що вона ледь не відразу замовкала, як в жнива, коли ніби вдавлювалася мандриками з борошна, сиру і яєць, які здавна пекли їй люди, як тільки розпочинав колоситися на полях ячмінь. Начебто до того й не співала вона в берегах, вишняках, сливняках від самого Благовіщення з ранку до пізньої ночі. Бабуся теж готувала ті мандрики, а ми у дні петрівського посту символічно «годували» зозулю та ще й у змотаний зі шматка старої газети кульок клали їх, щоб сил вистачило у далекій дорозі, і долетіла птаха в той заморський рай...

— На цю пташку, — розповідала бабуся Марія, — Всевишній поклав велику відповідальність — бути ключницею від раю. Бо коли він роздавав після створення світу житло для птахів, орел вибрав собі гніздо високо в горах, жайворонок вирішив жити в полі, ластівки — під стріхою осель, лелека — на дахах хат. А зозуля ніяк не могла вибрати до вподоби місце для свого гнізда. Так і досі бездомна літає та шукає своє щастя. Люди навіть у пісні про це співають. Мовляв, прилетіла зозуля до схід сонця й почала шукати, де їй гніздечко звити. Хо-

тіла в лісі на ліщині, та побоялася людей, тоді вибрала місце над річкою, але знову охопив страх, що вода оселю її затопить. Ніби звила вона його в саду, щоб господаря щовечора своїм співом заколихувати та щоранку до праці кликати. Але хтось зруйнував гніздечко з маленькими пташенятами. Піднялася вона під самі небеса, щоб звідти побачити своїх малят. Голосно звідти затужила-закричала «ку-ку», думала, що озвуться. Ось з того часу й шукає вона щастя.

А тоді, — продовжувала бабуся, — вже петрівка наближалася, прийшов час припиняти свої співи і у вирій в теплі краї збиратися. З того часу й залишилася вона без свого гнізда і діток. Та й часу у неї після прильоту обмаль, і вона не встигає за літо своє гніздо звити та діток у ньому висидіти. Тому і змушена підкидати свої яєчка в гнізда інших пташок. А ще кажуть, що на зозулю дуже розсердилася Богородиця. Коли вона з новонародженим Ісусом прийшла до лісу, то всі птахи замовкли. Лише зозуля продовжувала кувати свою тужливу пісню, ніби пророкувала чужу долю.

Ото й переповідають люди, ніби здавна сам Бог чи Богиня в образі зозулі літають лісами, полями, луками, берегами і віщують людям роки й долю. А саму пташку наші пращури пов'язували з богинею Доли. Одні люди з нею ледь не в обнімку йдуть, інших — богиня Недоля супроводжує...

І коли уважно вслухатися в оте кування, то можна відчути, що її спів — жалібний

поклик, схожий на голосіння. Не випадково ж і про людину, яка оплакує померлого родича говорять, що вона плаче-кує, мов зозуля.

Не стверджуватиму, що в розказаному бабусею, правда, а що — вигадка. Бо багато з того часу води в нашому Супої у Дніпро збігло. Скажу лише, що з зозулею у нас ще пов'язано багато інших легенд. Якось поцікавився, чому соловейко в нашому саду аж заливається співом, ластівки теж щебечуть навперебій, навіть горобці цвірінькають із задоволенням. А ось у зозулі, так би мовити, духу вистачає на коротке й тужливо-печальне «ку-ку». З цього приводу переповім інші згадки-розповіді моєї бабусі.

— Було це давно, — розпочала вона свою оповідку. — Коли в нашому селі майже всі були козаками. Дуже кохали тоді один одного парубок з дівчиною, згодом і одружилися. З радістю чекали вони свого первістка, але покликали сурми молодого чоловіка в похід на ворога, і бідолаха десь склав свою буйну голову у битві. Лише вишитий дружиною рушник з двома зозулями передали додому. І заплакала-заквилала молода дружина. Та так затужила, що й дитинку втратила з горя. І ще дужче кликала свого милого. Не витерпіла того кування свекруха. Спересердя й крикнула на невістку, мовляв, щоб ти вже зозулею стала і не в хаті, а під небесами кувала зранку до ночі, а то й опівночі, з ранньої весни до холодної осені, та душу й серце не ятрила.

Ніби після тих прокльонів здригнулася невістка і злетіла вона пташкою в небо. Та звідти й гукає-співає свого «кукунчика», а саме так вона ласкаво звала свого милого. Та ще за втраченою дитинкою скиглить. Ніби розповідає, що її свекруха так гнівно проклинала, що вона до схід сонця зозулею стала. І затужила, закувала, на весь вік жалю набралася. Так і літає, щастя свого шукає, хоч і знає, що не знайде вона його вже ніколи.

Лише на святого Петра, коли був убитий її коханий, пам'ять до неї повертається, і розуміє вона, що не знайти їй уже свого милого. І тоді замовкає вдовиця аж до наступної весни, щоб з новою силою сповістити людям блага вість про свято Благовіщення та прихід тепла і сонечка. І знову з садів, берегів щодня лунає тужливе «ку-ку» провісниці весни, мов благальний заклик до чоловіка повернутися. Її крик чути здалеку, а от сіре вбрання дозволяє їй бути обережною і ховатися поміж густих крон дерев від людського ока.

Для повноти розповім ще одну оповідку про цю птаху, яку порівнюють з матір'ю, вдовицею, віщункою, пророчицею і вважають ключницею Вирію, бо доручив їй Всевишній першою серед птахів з рідних країв у вирій летіти і останньою звідси повертатися в сади Господньої любові. Так ось, ніби трапилася біда, що тяжко захворіла мати. І хоч мала вона трьох синів, та жодного з них не допросилася подати їй

в ліжку чашку води. З образи на дітей обернулася вона зозулею та й вилетіла у двері хати під самі небеса. І заплакала-затужила звідти до дітей «ку-ку, ку-ку». Як не просили діти повернутися додому, та зробити те було вже неможливо.

Вже давно вчені довели, що сумні звуки «ку-ку» подає самець — зозуль або ж кукуш. Так він зізнається своїй подрузі у пташиному коханні і підгукує її до себе. І все ж люди продовжують пов'язувати зозулю з жіночою долею. Все це знайшло своє відображення у звичаях, традиціях, прикметах і повір'ях. Вона — одна з найстародавніх персонажів української міфології. Живуть ці перекази та прикмети і в нашому селі та окрузі. Якщо, наприклад, зозуля кує на кущі калини поруч з хатою, то в цій оселі неодмінно варто чекати весілля. Донині люди остерігаються, аби зозуля не розпочала квилити над хатою. Тоді, говорять знавці прикмет, в тій хаті помре людина. Якщо ранньою весною крик зозулі в саду аж занадто довгий і пронизливий, — чекайте, кажуть, несприятливого на хвороби року. І людей, і худоби з птаством.

Образ зозулі часто зустрічається на вишитих рушниках. Якщо розкішні пави рукодільниці мережать на них з коронами, вінцем, віночками-сонечками над голівками, то зозуля неодмінно тримає в дзьобику грону калини — символ продовження роду людського. Такий орнамент може супроводжуватися на обох крилах рушника ще й

такими вишитими словами Тараса Шевченка: «Зозуля кувала, правдоньку казала — буду сто літ жити...» або ж «Там кувала зозуленька, там співала дівчинонька».

Доречно нагадати, що наші пращури образ матері-зозулі навіки закарбували в народному мелосі. Це й «летіла зозуля через нашу хату, ой, то ж не зозуля, то рідная мати...» «Ой, сива та й зозуленька усі сади та й облітала», «Ой, летіла зозуленька через круту гору», «Летять галочки у три рядочки, а зозуля попереду...» тощо. Раніше в селі жодне весілля не проходило, аби співучі дружки чи свахи не розпочали «Не куй, зозулько, на калині, ще накуєшся на камінні. Не плач, дівчино, у матері, ще наплачешся у свекрухи». Пройшло півстоліття з того часу, коли мене проводжали на службу в армію, а в моїй пам'яті навічно пустила корені рекрутська пісня «В суботу пізенько, в неділю раненько зозуля кувала в саду жалібненько. Ой, то ж не зозуля, то рідная мати, вона проводить синочка в солдати...»

Ранесенько-рано в весняну годину вбирала зозуля піснями долину, кажуть мої односельці. І це так. Тому, врешті, нагадаю

слова ще однієї пісні. У нас її співають або ж на коня, або ж на підкову, коли гості вже йдуть додому. Тоді на прощання господар кожному гостю підносить чарку горілки, а йому й співають:

*Летіла зозуля, сіла на помості,
Як вип'є хазяїн, так вип'ють і гості...*

... Летіла зозуля через нашу хату. Летіла з поля на долину. Та й сіла кувати коло нашого верболозового тину. Зізнайся, зозуле, зізнайся, рідненька, про що ти так рано співаєш, сивенька. Зозуля кувала, правдоньку людям казала. Зокрема, говорила й до мене, що моєї неньки на світі більше півсотні літ уже немає, що осиротіло родинне вогнище, що не стало кому сім'ю на крилах тримати. А ще співає ця пташка, що треба нам з добром у серці жити, і скільки літ написано прожити не у зозулі треба питати, бо всі проживеш, вони не дінуться ніде. Хай лише доброта нас по життю веде. Щоб ми ніколи не сумували-не квилили ображеною зозулею з небесної висоти.

ПРИЛЕТІЛА ЛАСТІВКА... ДО МОЄЇ ХАТИ, ДО СВОГО ГНІЗДА

Жив на нашій вулиці майже мій одноліток Григорій. Бешкетливий і шкідливий, мов кіт. Інколи навіть жорстоким був. Однієї весни він несподівано з'явився перед нами з обличчям, геть покритим муро-рябим ластовинням. Ті світло — й темно-руді плямки хтось досить щедро розсіяв йому по всьому лобу, носі, щоках і аж до підборіддя. Рябий, мов справжнє ластів'яче яечко у гнізді під стріхою. Розповідали, він, бідолашний, що тільки не робив, аби поз-

бутися того ряботиння: і свіжим молоком та ранковою росою з трав умивався і, мов дівчина, просив «Боже, забери мої веснянки, а дай мені білянки». Нічого не допомагало.

— То йому кара за те, що ластівок ображав, гнізда їхні під стріхою руйнував та маленьких ластів'ят ногами топтав, — бідалася його старенька бабуся. — Скільки просили отямитися — не слухав. Хай тепер рябим живе.

Звісно, його бабуся не всім говорила, але люди знали також, що ластівки зі зруйнованого гнізда помстилися не тільки неслухняному хлопчачу, а й господарству. Теревенили, що вони тричі пролетіли перед доїнням попід їхньою високоудійною короною, і у бідолашної Лиски геть пропало молоко. Його не вистачало навіть на прожиток, а про виконання плану поставок у державну молочарню вже годі було навіть мріяти.

...Кожної весни до нашого села прилітало з далеких теплих країв багато різних птахів. З особливим нетерпінням дїтлахи та й дорослі чекали лелек та ластівок.

— Де ластівка не літає — а перед Благовіщенням все одно додому прилітає. Несе нам блага вість: радійте, люди, зима з тріскучими морозами та лютою хурделицею завершилася. Вона ж людям весну на своїх крилах приносить, а з нею тепло і добрі сподівання. Бо ж зиму складніше людям пережити, — говорила нам бабуся Марія.

Тоді ж чи не вперше повідала вона нам те, що в дитинстві сама чула від бабусь. Ще в часи багатобожжя, коли шанували багатьох богів і богинь, осінньої пори був день богині Рожаниці — покровительки матерів, які народили діток або ж тільки готувалися стати мамами. Так ось, цього дня діти ліпили з глини і дарували мамі ластівку. Бо ж цю пташку вже тоді прирівнювали до доброї і лагідної матусі. Берегла вона ці подарунки весь рік, а наступної осені діти

знову радували її новими витворами своїх рук. Коли ж приходило горе і мама помирала, то клали ці глиняні ластівки їй у могилу. На вхідних до двору воротах ставили граблі, де також примощували одну з таких виліплених фігурок. І стояли вони сорок днів, доки душа мамина пташкою у небесний вирій не відлетить. А всі, хто проходив повз цей двір, знали, що звідси пішла в інший світ людина, на якій вся родина трималася...

Тоді ж бабуся просила нас, онучат, стежити, коли на нашому подвір'ї защебече найперша весняна ластівка. А ми, як чули цей спів, галопом мчалися умитися свіжою водицею з криниці, щоб веснянки наші обличчя не занапали. Звісно, говорили люди тоді, що одна ластівка весни не робить. Та все ж бабуся після першої весняної зустрічі з нею неодмінно брала в руки грудку землі і кидала її на город. Де та приземлилася, там грядку з кропом висівали. І він завжди родив високий, широколистий, з парасольками, мов брилі соняшника. Вистачало його і на салати, і на соління-квашення, а ще — на пучки, щоб розвішувати їх перед вхідними дверима та вікнами і злих духів не пускати до хати.

Тоді ж дідусь, як з'ясувалося, за прадавньою прикметою, брав у долоні з-під підошви свого чобота добрий кавалок землі, м'яв його та пропуслав поміж пальцями.

— Чи не коня зібрався купувати та в колгосп партейцам подарувати, бо там

нема чим і город виорати? — якось уїдли-во зауважила на такі дії бабуся. І розповіла нам про давню козацьку традицію, коли після першої зустрічі з ластівкою господарі брали ось так землю і дивилися, якого кольору волосина там трапиться, такої масті і коня купували. І був тоді огир не боязким, а швидким і прудким, мов ластівка в піднебесі. Адже не збоялася ця маленька пташка викрасти для людей вогонь із самого пекла. Хоч і стало після того її оперення димчастого кольору, а під шийкою, де пір'ячко обгоріло, навіки залишилася червоно-брунаста пляма. Дорогою лютий змії хотів її спіймати, але вона тонкими крилами швидко махала, робила запаморочливі акробатичні трюки, коли небезпека її чатувала, мчала і мчала попередити про небезпеку самого Олександра Македонського. Догнати пташку змієві не вдалося, лише частину довгого хвоста їй висмикнув. І залишився у ластівки хвіст назавжди роздвоєним, ніби з глибоким вирізом.

Ластівки споконвіків облюбовували собі місце для гніздування найчастіше під стріхою хати. І як тут не розповісти ще одну сільську легенду, почуту давно від своїх односельців. Ніби перші козаки, які ходили на своїх чайках у верхів'я Супою для полювання та пошуку нових земель для зимівників та слобідок з хутірцями, причалили одного дня на місцину з широкою галявиною та з великими запла-

вами поміж берестами й дубами. Кинули якорі і поставили за кілька сотень метрів від водного плеса шатра з наметами. Біля них склали свої списи, мушкети та штандарти і лягли спочивати після довгої дороги. Яким було здивування, коли наступного дня козаки побачили, як ластівки під козирками на їхніх шатрах розпочали гніздечка з глини майструвати. Знали, що це добра прикмета, бо з того часу, коли ці пташки розпочинають ліпити собі гніздо, настає справжня пора літнього тепла. А руйнувати їх — великий гріх.

Ось і вирішили хлопці з довгими оселедцями на бритих головах затриматися на лівому березі Супій-ріки. Розвідати, так би мовити, територію. І ті ранні ластівки зробили весь рік щасливим. Бо за літо й перші хатинки для нового зимівника встигли звести. І назвали його, мов Дніпрову заплаву коло Києва — Поділ. Чи не з нього розрослося все наше Козацьке? А біля нього й Нагулівка виросла, бо за довге літо козаки вдосталь не тільки натрудилися, а й нагулялися. Та ще й пташиних піснеспівів наслухалися на цих чудових землях, де ластівки день розпочинали, а соловейки на калині його завершували. І проводжали тієї осені ластівки козаків. Кількатисячною зграєю злетілися з усієї округи. Весело злітали стрілами в небо над вітрилами чайок, ніби дякували лицарям за добре виконану справу і бажали й надалі знаходити успіхи у мирній та ратній справі.

І чи не ці перші поселенці з Подолу чи Заглибівки залишили у спадок ще одну легенду про справжнє кохання... Вона розповідає, що в одній родині козаків не дав Бог діток, хоч і дуже кохалася і шанувалася ця пара між собою. І ніби одного разу козак порався з впольованою у заплавах Супою дичиною, руки в крові були. А дружина скучила і підійшла до нього за ласкою. Чоловік ніжно взяв її пальцями за підборіддя, жадібно поцілував і мовив: «Ластівко ти моя, кохана...» Як воно трапилося, але ж в ту мить вони закоханою парою ластівок піднялися високо в небесну блакить. І у обох птахів під голівкою з'явилися червоно-брунасті плями, мов кров запеклася... З того часу вони і літають над нашим Подолом і всією околицею.

І вже на тих перших козацьких мазанках масово селилися ці провісники весни. Двічі, а то й тричі за літо виводили і ставили на крило пташенят. По двоє-троє, а інколи й більше гніздечок ліпили неподалік одне від одного. І так оберігали не тільки свої оселі, а й все дворище щедрого господаря. Інколи вони під стріхами та дахами лагодили старі, схожі на чашу, гнізда. Інколи ж мурували нові. Глину та багнюку з левади чи вигону таскали і самка, і самець. Але «архітектором» гнізда завжди виступала самка. Вона забирала принесену в дзьобик глину, пробігала очима по верхньому ряду гнізда і вправно «пришпилювала» той кавалок у потрібне місце. Ще й соломинку чи травинку між багнюкою мостила, щоб

міцнішою оселя їхня була. І кружляли вони високо в голубому небі, віщували селу та його мешканцям щасливу долю.

Особливо ж намагалися порадувати тих, хто грав весілля. Всі учасники «свайби» виглядали над оселею зграю посланців Божої Матері, яка, як співається, «на Дунаєчку, на бережечку та ластівочка купається, та то ж не ластівка, а Божа Мати на весілля збирається...» Щоб дати своє благословення молодят на щасливе подружнє життя. І щоб воно дійсно було таким, вишивали цих пташок в парі на весільних рушниках. Ластівка на рушниках — то вірна супутниця людської оселі, яка не тільки несе родині добру звістку, а й оберігає її та сприяє здійсненню. Так і сьогодні говорять мої талановиті землячки-вишивальниці.

А ще славили цю пташку, якої й ваги усього ледь тридцять грамів набереться, у піснях. Ще до часів комуністичного атеїстичного мракобісся дружки зі світилками після вінчання в церкві співали на все село:

*Лети, лети, ластівко, попереду нас.
Та дай матері звістку про нас.
Нехай мати вийде з могоричем,
Бо звінчали її дочку з паничем.*

А вже за весільним столом продовжували:
*Ой сватове-панове, просимо Вас,
Прилетіла ластівка наша до Вас.
Не бийте її, не лайте,
хорошенько її приймайте.*

*Та нехай вона привикає
та додому не втікає...*

Люди знали, що ця тендітна пташка здавна уособлює собою не тільки невістку, а й сиву матір, яку теж порівнювали з ластівкою. А ще є провісницею щастя, родинного затишку, надії на заможне життя, домашнього тепла. Коли ж виникала потреба, то ця птаха, тендітна, яскраво-блискуча, з синьо-сталевим аж до фіолетового відтінку, що покритися димовим туманом, попереджувала людей про небезпеку чи люті стихії.

— Цьогорічне літо теплим буде, — якось мовив дідусь Микола, з яким спостерігали за талановитою і швидкою роботою ластівок, що майстрували гнізда під дахом хати.

— Це ви мову ластівок вивчили і вони так нащобетали? — з певною долею іронії та недовіри запитав його.

— Знай, хлопче, якщо ластівки будують нові гнізда на північному боці хати, то й літо жарким буде, а пташенятам та спека не допікатиме. Що ж до мови ластів'ячої, то сам прислухайся, коли вони сидітимуть і відпочиватимуть від постійної погоні в повітрі за комахами, про що вони щебетатимуть.

Чесно зізнаюся, нічого в дитячі роки я не міг второпати з того, хоч і дуже приємного та чарівного, співучого і переливчастого щебетання, що завершувалося лагідним свистінням. І вже значно пізні-

ше, коли знову вслухався, в оте ластів'яче співання, вчувся ритм молитви, яку не раз уже доводилося чути в церкві сусіднього села. Наступить літо, вслухайтесь і ви. Неодмінно оте щебетання сприйметься вашою душею словами піснеспіву *«Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас...»*

Коли така мелодія ластів'ячого співу долинула мого серця, я ще більше упевнився, що даремно наші пращури з давен-давен шанують і вважають ластівок, як, до слова, і лелек, Божими птахами. Ластівки, щоб відволікти Ісуса Христа від мученицької смерті, позбавити його від страждань і страстей, літали навколо Спасителя і щебетали «помер», «помер...» і витягали тернові шипи з Його смертного вінка на чолі та в дзьобиках носили йому воду й скроплювали нею змучені уста Всевишнього.

Стою в батьківській хаті. На стінах розкинули свої руки-крила вишиті рушники. Цілують їх сонячні, лагідні й теплі, промені. У шибки заглядає синьооке небо. І чути, як і мої думки, мов оті ластівки, що ласкаво щебечуть у гніздах під хатою свою молитву, аби Всевишній помилував їх і нас, стають такими ж крилатими. Як співається у відомій пісні, хай холодний вітер не тривожить мого села й серця, а ластівка не кидає мого двора. Щоб міг я упитись ласкою і нажитись казкою та не зазнати жодного літа без тепла...

ЧОРНІ ЛЕЛЕКИ ЛЕТЯТЬ
ІЗ ЧОРНОБИЛЯ.
ЧОРНІ ЛЕЛЕКИ...
З БІЛОЮ КРОВ'Ю...

Ми стояли на ганку коропської редакції районних «Нових горизонтів». Як завжди, натхненно «смоктав» цигарку і ретельно зотягувався димом редактор Василь Нікітін, я, на той час його заступник, рився у теці з паперами до наступного номеру — сторінки життя в засланні на «сто першому кілометрі» від Києва згадував і розповідав поет і дисидент Микола Холодний. У ті роки він досить часто забігав на посиденьки до нас в редакцію, бо ж сам родом

з придеснянської землі, яку любив і про яку не забував. Несподівано з-за оселі Іллі Борисовича Фрідмана, земельна ділянка якого сягала озера Карпівки, в голубому небі з'явився з гелготанням величний лелечий ключ.

Звісно, всі ми замилювалися цими граціозними птахами — провісниками тепла й сонячної погоди, яких любили з дитинства. Я відразу ж згадав дитячу примовку «Лелеки, лелеки, нехай завтра буде тепло...»

Микола Костьович якось несподівано зажурився, а за хвилину розпочав читати: «Чорні лелеки летять із Чорнобиля... Чорні лелеки... З білою кров'ю...» Філософська мудрість тих слів поета, якийсь незвичний опис цих «білих птахів з чорною ознакою» спершу викликали якесь несприйняття. Але за цим сум'яттям злинула страшна чорнобильська трагедія, яка ще свіжою раною кровоточила в наших серцях. Тоді ж у моїй пам'яті злинули також його поетичні слова: «Ой, була в лелеки хата яворова, та спіяли люди явора на дрова»...

Ми ще довго говорили і про трагедію Чорнобиля, і про людські біди, пов'язані з нею. Звісно, і про лелек. Зустрічі з талановитим поетом Миколою Холодним, наші розмови — то тема окремої розповіді. Хоч і згадалася та зустріч не випадково, а коли став писати цей нарис про тотемного птаха українців, ім'я якого наші пращури у часи багатобожжя пов'язували з богинею весняного відродження природи, дітонародження — Лелі. Навіть інша його споконвічна назва — гайстер, яка більше до вподоби як моїм односельцям, так і людям зі всієї навколишньої округи, давньогрецькою означає Зоря, і був він символом давньої богині Вечірньої та Вранішньої зірки.

Хоча до цих двох імен гордого і божественного птаха, гніздо якого є візитною карткою села чи подвір'я доброго господаря в Україні, варто додати й інші: бусол чи бусель, боцяк, боцян, бусиль, бузько,

бузьок, жабоїд, чорногуз, білий птах з чорною ознакою. І це ще не повний перелік імен цього птаха, який, за переказами, ще з доби трипільців приносить родині щастя і вбивство якого вони порівнювали з вбивством людини. А ще пращури наші вірили, що саме цей птах приніс на землю іскри небесного вогню. Чому? А ви поспостерігайте влітку за бусликами. Як тільки наближається гроза, вони, мов символи вогню та сонячного світла, прилітають до наших осель і довго-довго кружляють над ними. Ніби нагадують людям: зачиняйте вікна, двері, перевірте засувки у грубах та печах, щоб не було протягів, щоб блискавка оминула вашу домівку і не наробила біди.

З іншого боку, говорять, що лелекам, яким люди зруйнували гніздо, а вони раніше мостили свої гнізда на маківці очеретяних та солом'яних дахів, ці птахи можуть принести в своєму майже 20-сантиметровому дзьобі паличку з жаринною на кінці і спалити хату. Як би там не було, а всі стверджують, що лелека — дуже розумний птах. Вдумайтеся самі: які компаси, які орієнтири допомагають цим чудовим птахам долати величезні відстані, щоб знайти рідне гніздо? Він тонко відчуває доброзичливість людини і тому може вільно гуляти на подвір'ї чи в городі господаря, на обійсті якого він звив собі гніздо. І якби чорногузи вмели говорити, вони б багато розповіли про людей, у яких живуть і за якими постійно спостерігають з висоти гнізда. Але

він інколи тільки тріщить своїм дзьобом, ніби нагадує: я, посланець від Бога, паломник у теплі краї, тут все бачу і чую.

— Коли я був хлопчиськом, — згадую розповідь дідуся Миколи, — з наближенням празника сорока святих, це коли бабуся сорок вареників варить, виглядав з далеких країв цих провісників весни. Говорили, що до цього дня вони мають в своє гніздо сорок ломак покласти і в оновленому домі чекати лелечиху. А вже перед Благовіщенням, символом якого й були чорногузи, бо приносили блага вість, що весняне тепло перемогло зимовий холод. (Це подібно до того, коли я тобі розповідав, як небесний ангел повідомив Діві Марії про те, що вона стане матір'ю). Так ось, тоді вдома перед празником завжди пекли спеціальні коржики. Звали ми їх тоді галіюпами. І як тільки хтось із дітлахів побачив на обрії ключ лелек чи почув їхнє дзвінке гелґотання з-під хмар, біг додому, напихав кишені отими хлібцями, а тоді на вулиці піднімав їх над головою й закликав: «Лелеко-буслику, на тобі галіопу, а нам влітку дай пшениці копу...»

Пов'язували наші пращури з лелеками й інші прикмети. Згадаймо, як часто в дитинстві, коли бажали мати братика чи сестричку, наївно просили: «Буську, буську, принеси мені Маруську». А на надокучливе запитання, звідки взялася та Маруська, старші відповідали, що то лелека постарався і приніс у своєму дзьобику. Прино-

сити, зрозуміло, не приносять, та звістку про новонароджену крихітку доставляють вчасно. Адже неспроста говорять, що саме ці птахи приносять з вирію не тільки весну на крилах, а й душі дітей та вітання від прабатьків.

З десяток років тому моя односельчанка Євдокія Федорівна Синенко вже всі очі видивилася в очікуванні народження чергового внучати. Вже всі терміни, визначені лікарями, минули, а поповнення десь барилося. Та несподівано до воріт прилетів і став махати своїми двометровими крилами чорногуз, а потім приземлився та став дзьобом у хвіртку стукати. Сусід Микола Мележик побачив те диво і поспішив до сяберки вітати з поповненням родини. «Та нема, Григоровичу, ще з чим вітати», — заперечливо захитала сивою головою. «А ви ось зателефонуйте». Зі словами, що я ось говорила десять хвилин тому і не було ніяких повідомлень, все ж взялася за мобільний телефон. А через хвилину обличчя старенької та й всіх домашніх сяяло щасливою посмішкою: «Є радісна новина. Є поповнення!..» Ось і не вір після цього чорногузам.

Цілком можливо, що саме лелеки і стали рятівниками діток нашого села, коли на нього чорною хмарою налетіла орда татаро-монголів. Цю розповідь теж ще в дитинстві чув від рідних. Під час такого нападу, а був період, що ці бусурмани чорною тьмою стояли на сто верст від золотоголового Києва, знову горіло-палало наше

поселення над Супоєм. Старих і немічних повбивали на місці, молодших зв'язали арканами і погнали на ясир в неволю. А діток залишили на згарищах на поталу долі. Побачили це страшне видовище лелеки, заклекотали-затрубили своїми дзьобами. В одній з охоплених вогнем мазанок почули вони крики діток, кинулися у вікно і винесли з полум'я сестричку з братиком, що вже задихалися від диму. Обгоріли крила, ніби вогонь позначив цим їхню відважність і хоробрість, щоб у польотах ніхто їх не чіпав. Піднялися чорногузи хмарою з обгорілими у вогні та вимазаними сажею крилами над оповитим чорним димом селом до неба і давай там тріщати, аби повернути до себе увагу. Далеко розносився той крик і гам. Почули його козаки, що вчилися майстерності володіння шаблею та списом у фортеці за Биковом. Зрозуміли, птахи про якусь біду повідомляють, віщують горе. Скочили на коней та помчалися. Страшна картина перед очима постала, та ніколи було горювати. Швиденько зібрали всю малечу до гурту, залишили варту, а тоді на чолі з отаманом помчали доганяти ординців. Кривава січ відбулася аж під Згурівкою, вся земля почервоніла від крові. Чи не від того те поселення й Красним назвали. Відбили братів і сестер від ворога і відродили вони село на березі Супою.

Відтоді наші односельці — дорослі й малі — ще більше полюбили лелек, стали вони символами спокою і миру. Ще більше

встановлювали їм старих колес на високих деревах, прив'язували на верхівках берестів, тополь дерев'яні жердини, аби там птахи вже самі майстрували свої оселі, і ще більше в синім небі майоріло білих крил з чорною відміткою на краях. І ніби саме з того страшного часу в лелеках гармонійно поєдналися в єдине чорне і біле дві примхи життя: доля й недоля, горе полине і щастя солодке, шлях вороття з вирію до рідного дому і осіння стежка розлуки з батьківським краєм, де за літо на крило стало молоде поповнення пташиної зграї. І просили люди мудрих лелек навчити і їх поєднувати в житті чорне і біле, горе і радість, аби вистачало сили нести свій хрест до Голгофи.

А скільки розмов, легенд ми чули і читали про вірність лелек. Їх порівнюють навіть з лебедями, і в цьому є своя правда. Знову ж приклад з життя свого села. Було це років з сорок тому, хтось з сільчан чи зі злого умислу, чи випадково вбив лелеку. Її супутник життя, з яким тільки-но виростили і поставили на крило діток-лелеченят, довго-довго ширяв попід небесами над вигоном між дорогами на Бурзаківку та П'ятихатки. Зупинялися люди, спостерігали. Бачили, що в птаха нуртує душа, що лелека, який покликаний відводити лихо від людини і захищати її, сам бореться з бідою самотності. А він, високо злетівши в піднебесся, враз склав крила і каменем впав на тверду землю.

Згадую також, як бабуся залишила на городі сапу поміж рядками картоплі. Я притягнув її додому — думав, випадково забула. Звісно, одержав подяку. Але запам'ятав і мовлену нею мудрість: «Як побачиш в городі сліди лелечиних лапок, не треба забирати додому сапку...» Та й завтра теплий день буде, отже продовжу полоти картоплю.

— А як ви знаєте про тепло? — перепитав.

— А ти хіба не чув, як гайстер дуже активно тріпотів дзьобом, коли на виполотому городі збирав жучки-черв'ячки та жабки? Отже знай: на другий день тепла варто чекати. Коли ж птах на одній нозі стоїть в гнізді чи на городі, холод наближається.

А ще бабуся вчила: як тільки в болоті чи копанках закумкають жаби та в гнізді з'являться лелеки, можна сіяти-саджати цибулю, вона вже не піде в стрілки. Після появи бузьків розпочинали також сіяти ярину, городину та й картоплю масово садити. І осінь з зимою люди також передбачали за поведінкою лелек. Говорили, якщо вони відлітають у вирій повільно, то осінь варто чекати тепло і гарну. Коли ж ключ лелек попід хмарами летить з поспіхом — знай, чекай на люту зиму.

Прикро, але в часи мого дитинства, яке вже припало на роки після Другої світової війни, ні у нас вдома, ні у сусідів-односельців не пекли тих коржиків, про які розповідав дідусь Микола. Говорили, то забобони та пережитки минулого. Але стрибати на

одній нозі і прохати після затяжної холодної та снігової зими у лелек тепла на завтра — не боронили. Цей звичай, на щастя, підтримують нині і дорослі, і малі. І не тільки цей. Кілька років тому бачив і чув у рідному селі, коли при першій зустрічі з лелеками навесні дорослі й малі не тільки просили тепла та весь рік, бажали бути здоровими та щасливими, а й присідали, прикривали якимось рядниною ноги і замовляли: «буслику-веселику, здоров'я мені дай, а всі біди й нещастя від мене крилами відганяй...» Люди також вірили в прикмету: коли дівчині чи парубку весною вперше вдасться побачити пару лелек, то цього року вони неодмінно стануть на рушник сімейного життя. Коли ж вийде спочатку зустріти чорногузів у гнізді, то весілля цього року не буде.

До цих традицій не так давно додалася ще одна — 24 лютого в народі стали відзначати Лелечини, коли славлять і шанують тотемного і сакрального для українців птаха. Бо ж Україна — земля лелек. Кажуть, цей день є початком пташиних свят і вважають, що саме цього дня чорногузи розпочинають підготовку до масового виліту з теплих країв до рідних земель.

Щовесни до рідного краю з теплих країв вертаються лелеки. Щодня долають до п'ятисот важких кілометрів. Кличе їх сюди той вічний поклик рідної землі. Прилітають нас захищати і лихо відводити. Із затамованим подихом й донині спостерігаю,

як поважно й гордовито крокують буслики по вигону й левадах, у берегах і на городі, як неквапливо пролітають вони над сільськими оселями. І як не хочеться отієї хвилини розлуки з ними, коли доводиться в них питати: «Лелеко-лелеко, а до осені далеко?» А у відповідь наче почути: «Як замовкнуть в Супої жаби та мені їсти не стане, та замерзнуть на городі в куфайках баби, тоді й осені чекайте».

Так складається життя, говориться ще в одній народній легенді, що щастя і благополуччя в теплих далеких країнах шукають не тільки лелеки. Часто марять за морським благополуччям і люди. Подався шукати його за морями-океанами й один мій земляк. Ніби й натрапив на золоту жилу у діамантовій оболонці, вже їсть і п'є не тільки хліб з водою, але діймав сум за батьківщиною. Все більше і більше думав

про повернення в рідний край. Хоча б не назовсім, а як лелеки: зиму в теплих краях, а літо — у рідному гнізді. Все частіше думав, чому в нього крил немає, щоб до неба злетіти хоч раз на рік. Почув ті слова Господь і дав тій людині крила. Та такі, мов у добрих на вдачу і красивих на вроду лелек, білих птахів з чорною ознакою.

Та й полетів над морями, океанами. Хоч і знав, що за минулі вже тридцять п'ять років чорнобильська біда ще не відійшла від людей. Що не лише лелеки від тієї триклятої радіації стали, як писав Микола Холодний, чорними з білою кров'ю, а й людей обсіли такі болячки, від яких ніде не врятуватися й не вилікуватись. Та все ж прилітав, сідав у родинне гніздо, на спориш поруч з мальвами, бузком і ромашками у рідному дворі. І задумувався, чому ж так колись лелеки плакали, коли на водонапірній вежі в першотравневій бригаді колгоспу його села зруйнували їхнє гніздечко. А тепер і в самого рясно сльози закрапали. Бо те гніздо для нього, мов справжня планета, мов козацька папаха його пращурів, мов легендарна шапка мудрого й відважного київського князя Мономаха. Як гірка пам'ять, як свічка, полум'я якої бринить, сумує на семи вітрах, що рвуться звідусіль, щоб згасити той вогник.

Восени ж у синім піднебессі, коли лелеки точили крила для далекого польоту, бо минув Спас і треба було шукати рукавички про запас, та приніс святий Кипріян дощі

й перші морози, тягнуло його знову в теплі чужі краї. Примощувався у хвості лелечої зграї, разом з нею креслив прощальне коло над рідним селом, забираючи з собою рештки теплого літечка, долав далі в голубій імлі. І коли летів з того краю, де під грушою в саду його пуповина закопана, сумно промовляв, а інколи аж кричав, мов журавель: «укру, укру, укру... Ой, у чужій стороні умру...» Бо від тої розлуки вже й сил не мав вимовити «Україна». А навколо під крилами то літо, то зима, і в тому крикові і пташиному, і людському завжди відлунюється: «Від України кращої землі нема...»

Щасливої ж дороги, мої лелеки, споконвічні птиці-обереги рідного краю. Хай не зіб'ють вас з путі-дороги ні буревії, ні шторми, ні спрага з втомою. Повертайтеся у край, де всі стежини мною сходжені, де пахне чебрецем і м'ятою. Повертайтеся, коли весна знову оновить світ, а з ним і надії людей на краще життя в Україні.

СПІВАЮТЬ, ПЛАЧУТЬ СОЛОВ'І І Б'ЮТЬ ПІСНЯМИ В ГРУДИ...

Третьої весни сімдесятих років минулого століття мене призвали на службу в ряди тодішньої радянської армії. Всі двадцять п'ять місяців довелося служити в багатонаціональному підрозділі на території Білорусі. Розхваленої в ті часи дружби й братерства між солдатами — представниками різних народів тодішнього союзу — не було. Навпаки, махровим цвітом розквітали дідівщина, земляцтво,

ворожнеча між кавказцями, середньоазіатами, прибалтами, молдаванами, українцями й росіянами. Але мова не про це. А про те, що навіть в армійських умовах, де життя йшло за параграфами статутів, солдати примудрялися знаходити час для самоволок у білоруські села і для пошуку там точок продажу самогонки.

І ось у такі, хай і нечасті, години «розслабону» від солдафонства з помітною

ностальгією за рідним краєм я завжди розпочинав мугикати, а потім і співати «Ой, у вишневому садочку там соловейко щебетав...» Хочете вірте, хочете — ні, але ця пісня подобалася багатьом, і вже невзабарі вся підхмеліла компанія хором мені підспівувала «фіть-фіть, тьох-тьох, ой-йо-йох, там соловейко щебетав...» Ламаною українською навіть підспівував своїм тенором латиш Яніс, який, за його словами, ніколи не чув співу солов'я, але вже заочно полюбив цю пташку.

Звісно, я розумів, що спів цієї Божої пташки могли не чути хлопці з російської тайги, адже і я ведмедів тільки в зоопарку бачив. Але не міг повірити, як можна було прожити двадцять років і не чути соловейка, який мені та моїм одноліткам з України з раннього дитинства щороку витьохкував у саду та берегах свої пісні мовою сонця. З'ясувалося, що у країнах Балтії він і справді рідкий гість й чули про нього лише у школі. Тому Яніс та й інші хлопці просили розказати, чим соловей такий відомий, що його шанують і славлять українці. Довелося додати, що про цю мініатюрну руденьку та найголосистішу в пташиному царстві пташку у нашому краї не тільки пісень, а й легенд та повір'їв доволі. І слухав я їх з дитинства від бабусі Марії, дідуся Миколи та посивілих від прожитих років односельців.

Запам'яталося з їхніх розповідей-спогадів, як вони в дитинстві шанували зако-

ни предків і продовжували традиції своїх прабабусь-бабусь. Тоді малюки ранньою весною з випеченим спеціальним ритуальним печивом бігали й стрибали по вже висушеним теплим сонечком на левадах горбкам та купинам й закликали весну та просили богиню любові Ладу дати лад у їхньому дворі та родині і в цьому році. Печиво ж те було у вигляді соловейків, лелек, жайворонків та інших сорока пташок, які до празника сорока святих повертали-ся додому з теплих країв. Інколи ті пташки сиділи на бубликах або ж на круглих чи ромбовидних коржиках, мов на справжніх гніздечках. Крихти того печива розкладали навколо хати, на узвишсях вигону, аби пташки ласували. Бо вірили, що вони допомагатимуть батькам у господарстві, сприятимуть, щоб добре плодилися курчата з качатами та гусенята з індичатами. Адже Божа благодать птахів, що повернулися з вирію, неодмінно має перейти і на домашню птицю.

І звали те весняне свято Сорочинами, бо, говорили, і ця скрекотуха мала право на день своїх іменин. Та людям більш до вподоби припала інша назва — Солов'їний Великдень, так і донині це свято величають. Назване на честь цього голосистого птаха, що з ранньої весни, як тільки нап'ється росяної водички на березових листочках, до середини літа вдень і вночі, вранці і ввечері виспівує-витьохкує і для всіх богинь, і для своїх подруг, які висид-

жують в гніздечку потомство. Люди навіть помітили, що коли соловей співає, весь світ завмирає, бо ніби сам Бог усміхається і радіє в небесах. Тоді ж дітлахи та молодь у гаях понад Супоєм варили першу весняну, або ж Ярилову, кашу і виспівували веснянок. А в них знову ж таки згадували соловейків. Зокрема, запитували *«Чом же ти, соловейку, рано з вирію прилетів, іще ж сніженько лежить, іще по долинах криженьки стоять? Ой, я ті сніженьки крилами розжену, ой, я ті криженьки ніжками потопчу. І кубелечко зів'ю, і в гніздечку діточок наведу...»*

Шанували й славили соловейків і під час схожих хороводів навколо Купальського дерева. Тоді дівчата співали: *«В гаю зелененьким соловейко щибече, соловейко щибече, там дівчина мила віночок на воду пустила з барвіночку... пливи, пливи, віночку, за миленьким, за миленьким...»*

— А чому ж солов'ї так полюбили Україну, що вони у вас постійно співають? — перепитав мене Яніс.

І розповів я хлопцям легенду, яку сам чув у дитинстві. Ніби давним-давно і у нас не було соловейків. Хоч і літали по всьому світу і збирали пісні чи то для індійського царя, чи для золотоординського хана-султана. Та однієї весни з першими променями ранкового сонця білогруді маленькі сіренько-рудуваті пташки прилетіли і в наші краї. Зокрема, й до мого рідного Козацького, що білим вітрилом красувалося над чистим

плесом Супою. Пурхали вони тут годину-другу з садочка в садочок, з куща калини на вишеньку, але село майже мовчало. Лише дітлахи у купах пісочку гралися та старенькі дідусі з бабусями коло них вовтузилися. Засмутилися пташки: день минув, а жодної пісні за цей час не почули. З чим летіти у царські хорони?

Вже й сонце за берести та дуби над річкою ховатися стало, як несподівано з широких східних полів дзвінко зазвучали пісні. То козачки з козаками з поля поверталися. Хоч і натомилися дуже, та піснею серце звеселяли і втому з душі викидали. Заслухалися солов'ї тими чарівними мелодіями, вирішили затриматися ще в слобідці. А назавтра грали тут молоді пари весілля. Ото пісень там звучало! В жодній країні не чули таких мелодій і піснеспівів. Особливо сподобалося птахам, що співали не тільки про зозуль, лебідок, ластівок, а і їх, соловейків, люди не забували вшанувати. Раділи їхні сердечка, коли чули слова:

*На калині соловейко. На калині два.
Щебетали хорошенько обидва.
Ой, спасибі Богу за тебе,
Що хороші молоді обоє...*

За цими словами приємно зазвучало: *«на небі місяць ясний, на столі коровай красний. Убрався солов'ями, як небо зіроньками»*. За цією мелодією линула й інша. А в ній дружки від імені нареченої, яку віддають за

нелюба і яка страждає через своє кохання, просили і просили птахів «Ой, соловейку, не співай раненько, бо моєму серденьку щось не веселенько. Ой, соловейку, як же мені бути? Полюбила козаченька, не можу забути...» Ніби у примовці, що звучала за цим же весільним столом. Це коли соловей щебече, зозуля кує, а дівка плаче, бо заміж йде... Коли ж над полями, луками та водним плесом Супою полинуло:

*Соловейку маленький,
В тебе голос тоненький.
Дай свекрусі знати,
Що свати коло хати,*

то в пташок мимоволі прокинувся голос і вони защебетали-затюхкали свої милозвучні мелодії.

Правда, сороміцькі пісні, які розпочали співати захмелілі від медовухи козачки, на кшталт: «на весіллі була, наїлася туку. Мене хлопці волочили, як собаки суку», та про чоботи з бугая, які не бояться геть нічого, про свах, що притулялися спинами, а затим якась із них круторогого барана вкрала та поміж ноги сховала, а ще й про дружка волохатого, який бігає кругом хати, солов'ї вже до султана не понесли, а залишили тільки у нашому, козацькому володінні.

Хотів покарати птахів цар чи султан, що вони на кілька днів затрималися в Україні та й запізналися йому співати. Та навпере-

бій затюхкали-защебетали, мовляв, спершу послухайте нас — і заспівали володарю золотих та діамантових перстенів. День і ніч виводили вони найрізноманітніші пісні, що принесли з України. Заслухався правитель. Бо ніколи не чув таких веселих та жартівливих текстів і красивих мелодій. А тоді й велів солов'ям день і ніч людям їх співати. До того часу, доки не осиплються пелюстки з квітів садових дерев та ячмінь на полях не викине колос — саме тоді соловей втрачає свій голос. І відтоді щовесни солов'ї великими зграями прилітають в Україну. І моє село не забувають. Щоб наслухатися наших пісень, перекласти їх на свою пташину мову і нести за моря й гори.

І не в жаркій і далекій екваторіальній Африці, а саме в нашому краї вони виводять своє потомство, яке ще маленькими жовторотиками чує і запам'ятовує найкращі в світі пісні і такі ж неймовірно талановиті мелодії. Хоч і складно, та все ж спробуйте поспостерігати за співучими солов'ями. Кожному буде до вподоби нічний сольний концерт вокального акапельного співу — то батьки вчать співати діточок. Можливо, вам пощастить побачити не одного соліста чи дует крилатих співаків, а й кuartет чи квінтет у повному складі батьків і дітей, де кожен талановито веде свою неповторну партію. Спеціалісти говорять, що чорний дрізд відтворює до ста мелодій, у жайворонка виходить передати до 340, а в солов'я — аж до тисячі. Варто

сказати, що в природі нема двох таких солов'їв, у яких би голоси абсолютно повторювалися.

Вони інколи так захоплюються і віддаються своєму співу, що опускають крильця й голівку донизу та забувають про небезпеку, яка може чатувати на них в кущах. І своїм ідеальним слухом і голосом під час співу беруть такі високі ноти й октави, що навіть оперні солісти та віртуози-музиканти заздрять їхній неперевершеній божественності. І звеселяють провісники богині Весни, улюблениці Лади й Лелі і простих людей цими переспівами у багатьох куточках землі. Сприймають той спів щасливим і радісним Божим знаком. І коли чуєш безперервні їхні рулади, то мимоволі розквітає і підноситься душа, збагачується вона духовно й очищається від усілякої скверни, втішається неймовірно лагідними та трепетно-щемливими почуттями. І порівнюють люди той спів з символами співучості, красномовства, високого натхнення, неперевершеності таланту. Тому й стали про віртуозного виконавця пісень говорити: «співає, мов соловейко в лузі на калині».

Та й про калину тут люди не випадково сказали. Бо коли масово квітло в нашому краї рукодільництво вишивальниць, то майстрині голки й нитки на обох крилах рушників гаптували не тільки лебедів, голубів, божественних жар-птиць із коронами над голівочками, а й невтомних со-

ловейків. Тримали вони в своєму дзьобику квіт чи гроно калини або сиділи на її гілці. І якщо на дівочих рушниках із зозулею писали «До Петра зозулі кувати, до осені дівці гуляти», то орнамент із «солов'єм», як назвав цю пташку віщий співець Боян в «Слові о полку Ігоревім», супроводжували словами «соловей щебече, собі пару кличе». І слова ті — не людська видумка.

Бо наші пращури вже знали, що й справді соловейко зазвичай з вирію прилітає до старого гнізда. Коли ж воно за час його відсутності зруйнувалося, самець, як справжній господар, береться нове гніздечко над землею майструвати. І вже біля звитої оселі розпочинає своє тьохкання-ойкання. Так він протягом всього шлюбного сезону привертає до себе увагу і запрошує свою майбутню дружину. І співає та годує її весь час, доки вона висиджує четверко або ж інколи шестерко з блискучою шкаралупою яечок. І тоді вже почергово таскають батьки малятам комариків-жучків, аби через пару тижнів вони мали сили у перший політ випурхнути з гніздечка. Чим вам не символ продовження роду людського?

... Де б не був я, у яких би краях не мотався, у моєму серці завжди буде ніжний і гордий спів солов'я, що жив майже щоліта у кущах калини на межі двох городів. Не забуду я рідний батьківський поріг і знаю, що від лиха мене оборонить пташиний оберіг солов'я зі своїм ангельським співом, тьохканням, фітьканням і ойканням

у вишневому садочку. Бо співають, плачуть і піснями б'ють себе у груди ці милі пташки, линуть їхні трелі солов'їних серенад для мене, моїх діток і онуків, які достойно продовжують наш рід. Щебечи ж, соловей-

ку, золотко всенародне і вселюбиме, своєю калиноювою мовою, звеселяй нас. І Бергину мою, волошками уквітчану, Україну мою осяйну звеселяй!

ЗЕЛЕНЕНЬКИЙ БАРВІНОЧКУ,
 СТЕЛИСЯ НИЗЕНЬКО!
 А ТИ, МИЛИЙ, ЧОРНОБРИВИЙ,
 ПРИСУНЬСЯ БЛИЗЕНЬКО...

Під час мого навчання в Козацькій восьмирічній школі впродовж багатьох років дотримувалися доброї традиції, коли на свято Перемоги в Другій світовій війні до обеліска слави, на гранітних плитах якого викарбувані прізвища всіх односельців, що загинули на фронтах та в полум'ї цієї жахливої бійні, урочисто клали зелені гірлянди з вічнозеленої хвої. Вони густо були обплетені таким же малахітово-миртовим

барвінком. Глицю привозили з далеких від села лісів, а ось рвати барвінок ходили школярі середніх класів аж на кладовище поблизу околиці Старого Бикова, що майже за десяток кілометрів від нашого села.

У Козацькому теж є піщані землі, є кілька кладовищ, але чомусь барвінок там стелився досить слабенько. А ось у Старому Бикові він густою шевелюрою зелених килимів вкривав на всі боки величезні тери-

торії. До того ж мав він дуже довгі пагони, на яких на той час поруч з блискучими темними листочками на квітконосах уже піднімалися до сонця і буяли блакитні, сині, голубі, майже фіолетові з білявим відтінком п'ятипелюсткові квітки. Нарвати повен мішок чи плетену з верболозу корзину барвінку було справою кількох хвилин.

Одного травневого дня ми вже збиралися сідлувати наші велосипеди, аби вертатися додому, як з-за хащів кладовищенських кущів бузку несподівано вигулькнула старенька бабуся з костуром у правій руці.

— Добру справу робите, дітки, — раптом зашемотала вона майже беззубим ротом. — Могильник якраз дуже годиться, аби вшанувати ним не тільки маленьких діток у колісці, а й мерців.

— Бабусю, це не могильник, а барвінок, — заперечив хтось з нашого гурту, аби продемонструвати свої глибокі знання з ботаніки.

— Так-так, дітки, хрещатий барвінок звуть і могильником, і фіалкою для мерців, — не заперечувала, а доповнювала мовлене старенька. — А ви хоч знаєте, чому у нас називають цю рослину барвінком та чому у вашому селі він не до кожного порога стелиться, як у нас. Легенду вам про нього в школі розповідали?

Ми зніяковіло здвигнули своїми дитячими плечами. Мовляв, не знаємо, не чули.

— Сідайте ось тут, під кущем. Трішки спочинете перед далекою дорогою, а я вам

розповім давній переказ, в якому поєдналися правда з фантазією.

Ми поклали свої «лісапети» і вмостилися в затінку бузку прямо на зелений килим барвінку.

— Було це дуже й дуже давно. Моїй бабусі про це розповідала її прабабуся. В ті часи ось тут, на луках понад Супоєм, гетьман Запорозького козацтва Остафій Дашкевич гартував силу й волю наших козаків до перемоги над всілякими ординцями та бусурманами. В сім'ї одного козака вашого села Козацького жив дуже красивий парубок, звали його Бар. Дивне ім'я, очевидно, хтось із чумаків чи козаків привіз його з далекого походу. Покохав він таку ж вродливу синьооку дівчинку Вінку з нашого поселення, кажуть, ніби заснованого сивим козаком Биком.

Але ж так трапилося, — тихо розповідала далі бабуся, — що в цього лицаря шаблі й списа закохалася донька чаклунки (кобниці), були вони і в ті часи. Чули ж, мабуть, про село Кобижчу? Так ось, кажуть, що його такі коби заснували і були першими там поселенцями. Правда це чи ні — не знаю. Але тоді дізналася чаклунка про весілля Бара і Вінки. Образа взяла, що не її доньку бере козак за дружину. І ось у день весілля з'явилася ця чаклунка на їхньому шляху, коли вони верталися після вінчання з Божого дому. На перехресті доріг, що ведуть у вашому селі на Заглибівку, Фенюківку, Морозівку та Онисечківку, обсіяла,

обвіяла вона молодих всіляким чудодійним зіллям та польовим маком. Заплакали-заридали гіркими сльозами Бар і Вінка та їхні гості. А страшенний вітровій, ніби в казці, підхопив молодих і поніс аж ген за хмари. Лише сльози закоханих ще довго лилися на землю. А наступної весни проросли ці краплини зеленою травою, що розквітла з першим сонячним теплом у травні ніжними синіми та блакитними квіточками. Мов очі у Вінки. Люди й назвали цю рослину Барвінком — у такий спосіб навечно поєднали імена коханого і коханої. А оскільки над Козацьким цих сліз впало небагато, а у нас ціла злива лилася, то з того часу у вас й вічнозеленого барвінку менше росте, і ваші люди їдуть рвати його в Старий Биків.

Схвильований такою розповіддю, мчав я додому, аби переповісти дивну історію бабусі Марії. А вона й не здивувалася. Мовила, що в далекому дитинстві чула від дорослих такий переказ про закоханих парубка й дівчину. А ще додала, що і в їхній та сусідських родинх всі здавна шанували барвінок і вважали його Божою рослиною.

— Ще коли я була маленькою дівчиною, — згадую її розповідь, — у перший весняний віночок, а також на свято Івана Купала відразу вплітали барвінок. Він же був справжнім провісником весни, якої так чекали дорослі і малі. А вже поруч з ним клали руту-м'яту, материнку та інші польові трави і квіти. Ще й співали у хоро-

водах «Та вроди, Боже, та троє зіллячок. Перше зіллячко — та барвіночок. Друге зіллячко — та любисточок. Третє зіллячко — васильочок...» У іншому хороводі гаївок молодь запитувала весну, що вона їм принесла? У відповідь же чули, що прийшла красуня-весна з красним літечком, зеленим житечком та хрещатим барвіночком і запашним васильочком... У тих веснянках молодь не тільки раділа завершенню зими та приходу нової пори року, а й виливала тугу. Ще й нині у селі співають про дівчину, яка *«звела віночок вчора ізвечора з зеленого барвінку та й повісила на кілочку, а матуся вийшла та віночок зняла та й нелюбові віддала...»*

І ті віночки з барвінку, — говорила бабуся Марія, — ніколи не можна викидати на смітник. Навіть зів'ялий та засохлий віночок дівчатка несли до води в річку, на польові озера чи в копанки у берегах. І чи не звідси й понині ми чуємо у пісні слова, де дівчина просить барвіночок слатися, а вона буде його поливати, та просить милого повернутися і вона буде його шанувати?

Як бачимо, наші пращури на перше місце виносили саме вічнозелений хрещатий барвіночок, який навіть під снігом залишається зеленим і який не боїться ні морозу, ні спеки. Бо васильки були для запаху, любисток — для любощів. А барвінку відводилося багато ролей. Його вже тоді символізували з материнською любов'ю, працьовитістю, вдачею, оберегом вірного

кохання, міцного шлюбу і родової невмирущої пам'яті про покійних предків.

У нашому краї з барвінкових обрядів традиційно розпочиналося і весілля. Барвінок порівнювали з юнацькою силою, відвагою, вродою, статним парубком і ставилися до нього як до символу вічного життя, міцного кохання, щасливого шлюбу, подружньої вірності. А дівчата слухали настанови старших і вмивали своє личко у відварі з барвінку — щоб бути ще вродливішою і привабливішою. Навіть зафіксували цей звичай в словах пісні: «Десь ти мене, мамо, в барвінку купала...»

А вже перед весіллям дехто з дівчат використовував барвінок як приворотне зілля. Для цього їй треба було загадати бажання і вмовити парубка разом з нею з'їсти бодай по одному зеленому листочку барвінку. Тоді й спалахне між ними іскорка кохання. А якщо дівчина ще з'їсть всі п'ять пелюсток барвінкової квітки, то з тієї іскри може ціле полум'я розгорітися. Але для цього треба зірвати квітку в одинадцять ніч після повного місяця. І тоді вона матиме не тільки вроду, а й ніжність, незабутність, родинну злагоду, вірність. Саме таку символіку вклали наші пращури в кожен пелюсточку цієї тендітної і ніжної, а разом з тим волелюбної та гордої квітки, що тягнеться до тепла літнього сонечка. Щоб угомонити серцеві недуги, теж рекомендували використовувати ніколи не в'янучий барвінок. Бо він, як і розповідає нам давня легенда,

народився з двох молодих сердець, в яких палахкотіло справжнє кохання.

Оскільки барвінок також асоціювали з цнотливістю дівчини, її незайманістю (бо про зганьблену дівочу честь презирливо говорили, що вона дочасно свій барвіночок стоптала або ж витолочила), то напередодні дівич-вечора мама благословляла дружок збирати барвінок, материнку, інші квіти на плетіння вінків. Коли йшли брати квіти на вінок, примовляли «Стелися, барвіночку, до нашої хатиночки, ми будемо тебе рвати, а після весілля з молодої вінок знімати», а затим співали:

*Ой, на небі три зірочки,
А на землі — три сестрички.
Перша несе гостру голку.
Друга несе нитку шовку.
Третя несе барвіночок
Нашій молоденькій на віночок...*

Вже на дівич-вечорі весільна мама зі словами «барвіночок на віночок, а полин — на віник» розпочинала плести вінок з барвінку. Затим передавала цю справу дружкам, і вони для щасливого і незрадливого кохання плели барвінкові букетики, як символ молодого і вправного козака, для бояр. Також барвінковими вінками прикрашали вільце з хвойного дерева. Були там ці віночки символами усталеного, рівномірного життя, яке не має ні початку, ні кінця. Коли ж вінок був сплетений, дружки

з побажанням «*як барвінок ніколи не блідне, щоб і ваше життя ніколи не блякло*» передавали його нареченій. У цих сплетених барвінкових вінках на головах наречена зі старшою дружкою ходили запрошували гостей на весілля. Очевидно, тоді й народилася примовка: «*Дівку заміж віддавали, на голівку барвінковий вінок клали...*»

Як у дитинстві матуся клала у колыску своїй дитині оберегом віточку барвінку, так і тепер цю вічнозелену рослину поруч з калиною урочисто кладуть на весільний коровай наречених — щоб люблячі серця молодят одне до одного весь час тягнулися. Як колись у дитинстві мама обгортала барвінком свічку дитині під час хрещення, щоб життя було довгим і щасливим, так і під час шлюбу барвінок красувався навколо весільних свічок — щоб любов молодих ніколи не в'янула. І вже в день весілля знову величали в піснях барвінок:

*Не вінок то горить,
Полум'я палає —
На нашій Марічці
Із барвінку вінок сяє...*

Не встигла змовкати ця пісня, як з іншого боку столу дружки розпочинали співати:

*Я літом не гуляла,
Барвіночок поливала,
Барвіночок і руточку —
Боярам на квіточку.*

Або ще й таку:

*Ой, в лісі-лісі, під ожиною,
Знайшли барвіночок під дубиною.
На тім барвінку — синенькі квіти —
Петрик з Марією — злучені діти.*

Вище я говорив про магічну силу барвінку для закоханих сердець. Але цю рослину наші предки використовували і в інших приворотних справах. Сільські старожили згадували розповіді своїх прабабусь чи бабусь, коли вони або ж їхні давні родичі поруч з парками часнику, пучками полину та іншого диво-зілля вішали біля вікон та над дверима хат та сараїв барвінкові віночки. Твердили, що в такий спосіб відлякували відьом та всіляких демонів від хати, домочадців та худоби в оборі. А якщо вже й трапилося так, що молоко у вашої корови відьма зіпсувала, то його рекомендували тричі перецідити через освячений в церкві барвінковий віночок. А ще таких віночків боялися навіть пущені з небес блискавки, але для нього барвінок треба було брати між Успінням Пресвятої Богородиці і Різдом Богоматері. Щоб злі духи не шкодили коровам, а відьми не висмоктали з них молока, їх обкурювали димом з барвінку. Тобто, барвінок слугував людям своєрідною емблемою викривальних сил.

Пишу оці рядки, а в ефірі звучить незабутня і знайома кожному українцю пісня, де молоді люди збираються разом йти

в понеділок по барвінок. Хай же завжди стелиться цей талісман любові, ця Божа рослина низенько, хай милий чорнобрий сидає близенько коло нареченої на ве-

сільній лаві під образами. Рвіть же його, молоді і вродливі, але не толочіть, щоб не довелося зі сльозами співати «Як побачу барвіночок, сяду та й заплачу...»

КУЧЕРЯВАЯ БЕРЕЗА НА ЯР ПОХИЛИЛАСЯ...

На сільському кладовищі біля могил бабусі Марії та дідуся Миколи багато років росли білесенькі берізки. Їх посадив тут їхній син Михайло, і це не випадково. П'ятирічний Михайлик, а також на рік старша сестра Оля та дванадцятирічна Галя — моя мама — разом зі своїми батьками випили гірку чашу сталінських репресій і стали запеклими «ворогами народу». На межі двадцятих-тридцятих років минулого сто-

ліття молоду родину Плотників розкуркулили, бо вони не захотіли усупільнювати землю та все своє нажите трудовими мозолями господарство. І з хати виселили, незважаючи навіть на трійко малолітніх дітей.

— Не розумію владу, — намагався пояснити комісарам-активістам мій дідусь, — учора вона давала селянам землю і говорила господарюйте, а сьогодні цю ж землю

насильно відбирають і зганяють усіх до гурту. Ніби не розуміють, що гуртове — чортове.

Така норовливість обернулася для дідуса сімнадцятьма роками заслання, а для інших членів родини — десятиріччям. Упродовж цих років всім довелося дуже важко працювати на лісоповалах вологодської тайги — ледь не лобзиком пиляти там берези. У пам'ять про ті страшні роки й росли ці дерева біля їхніх могил. Ще три берези дідусь сам посадив за свого життя у дворі неподалік від воріт. Дуже вже за ті роки заслання прилучився він до березового соку з Богородичного дерева. А саме так ще в його дитинстві називали в Козацькому ці білорі красуні, які росли ледь не в кожному дворі чи на берегах і служили справжніми рослинними оберегами тендітності, краси, скромності та інших людських чеснот.

Ще їхні прадіди з прабабусями говорили, що в дрібному та густому березовому листі живе божество, яке забезпечує достаток родині. У них люди просили милості, шани, благополуччя та закликали відганяти від них, а також з їхніх осель та господарських споруд всяку нечисть, злих духів та відьом з русалками. Щоб вони не завітали в господу, над дверима хат, хлівів у переддень свята Івана Купала кріпили березові гілки.

На четвертому тижні після Великодня християни відзначають Праву середу, на цей день в сусідньому Старому Бикові

припадає храмове свято. Це про неї у веснянці співають: «Ой, на Праву середу пасла дівка череду...» Цього дня до схід сонця ламають чи ріжуть березові гілки. Їх зберігають упродовж року як могутній засіб від болей чи пошкоджень у кістках. Наші пращури вважали і передали нам настанови, що саме в Праву середу береза набирає небувалої і повної сили у боротьбі з болячками.

А ось на Троїцькому тижні до берез боялися підходити і старі, і малі. Бо переказувалося з покоління в покоління, що в ці дні русалки гойдаються на березових гілках. А в Русальних піснях молодь співала: «Ой, у лузі, в лузі, на білій березі. Ой, рано, ой, рано на білій березі. Русалка сиділа, та, як біль, біліла. Та, як біль, біліла, дівчаток просила: *«Дівки-сестрички, дайте мені спіднички, хоч не новенької, аби біленької...»* Русалка в цій же пісні також хлопців просила: *«хлопчики-браточки, дайте мені сорочиночки, хоч не новенької, аби біленької...»*

І росли берези понад Супоєм суцільними гаями поруч з берестами, дубами та іншими деревами. І були берези для пращурів-козаків культовим деревом, бо, за переказами, вона навіть не забажала, щоб христородавець Іуда на ній повісився — гілки обламалися. Але Бог прокляв це дерево, бо нібито прутами з неї шмагали самого Христа. Це вже пізніше у пісні ми стали співати, що біла доньку мати березовим пру-

том. Зауважте, не тополею чи ясенем з ліщиною, а саме гілкою з берези. А давайте згадаймо своє дитинство. Не знаю як кому, а мені інколи за непослух доводилося їсти «березової каші». Знаю, що і моїм друзям у дитинстві давали такої березової припарки за провини, що вони, мабуть, і правнукам заказали не бути шибайголовами. Хоч, з іншого боку, говорять, що в такий спосіб, коли по плечах «погуляє» березова гілка, з дитини виганяють всілякі хвороби, в тому числі лінь та непослух.

Не таємниця, що раніше пологи у сільських жінок приймала баба-повитуха або ж пупорізка. Розповідають, що в кожній з них було правило: біля постелі породіллі ставили березовий віник. Він захищав й оберегав від усіляких неприємностей та ускладнень і майбутню маму, і дитину. Люди знали про захисні сили берези, тому й робили з неї колиски для малечі та скрині для наречених. Згадую, як бабуся Марія рекомендувала сусідці виливати воду після купання хворої дитини під корінь берези. А щоб швидше хвороба відійшла, зав'язати березові «коси» у тугі вузли і пригрозити дере-

ву, що не розв'яжуть їх доти, доки хвороба не відступить. Ще щовесни травознаї збирають березові бруньки і настоєм з них лікують хворі нирки.

В тих березових галях над рікою перші поселенці чи то зимівника, чи хутірця влаштовували свої молільні капища та жертovníки, а до білявих красунь стави-

лися як до живих істот. І вже їхні потомки, перші дівчата-християнки, яким не пощастило у коханні, на Кузьму-Дем'яна плели з молодих гілок берези віночки, крізь них вдивлялися у глибінь Супій-ріки і прагнули побачити там відображення свого милого. А на Благовіщення сільські молодичі, бо береза, насамперед, вважається жіночим деревом, символом їхньої краси, ніжності, незайманості, рано-вранці йшли трясти березу та вмиватись кра-

плями роси з неї, аби мати біле личко. А потім збирали в долоні насіння з її сережок і змішували з насінням чи корінцями розсади капусти, аби на ній стільки листків зав'язалося, як на березі гілочок, і щоб вона не боялася вітру та іншої негоди, як їх не боїться і це деревце, що стійко переносить природні негаразди. Коли ж на капусту гу-

сінь нападала, то в міжряддях теж клали гілки берези поруч з розквітлим чорнобривцями та нагідками.

У переддень Івана Купала березові гілки встромляли в стріху хати та хліву. «Щоб не допустити туди відьом», — пояснювала бабуся. Та і без свята березові гілки можна було побачити на дахах хат. Говорили, захищають вони житло від блискавки, грози, градобою та іншої негоди. А яким подивом в дитинстві для мене стала зустріч з сусідською коровою, у якої на рогах мов у нареченої «красувався» вінок з молодих гілок берези. «Люди відчули, що відьма молоко у корови забирає, — пояснила бабуся. — Ось і рятують її від цієї напасти. Так колись і моя бабуся молоко корові повернула».

Надійний оберіг з білою корою, на якій колись навіть писали та використовували для берестейних грамот, став символом поклоніння у молитвах. Одну з них рекомендується впродовж семи днів читати до ранкової зорі. Для цього варто підійти до деревця, закрити очі, прихилити голову до стовбура, подякувати священному дереву і з благоволінням мовити: мила красуне-берізко, за допомогою до тебе звертаюся, сльози проливаючи і серце відкриваючи, молю послати мені любові заповітної і щастя беззавітного. Птахи гніздо на тобі в'ють, так і я хочу гніздо звити. Хочу з милим (милою) довге життя прожити і багато діток народити.

Невідомо, яким невігласом береза названа російським деревом, хоч її споконві-

ків українці славили в гаївках, веснянках, русальних, петрівських піснях. Віддавали їй заслужену і належну шану і славу в колядках та щедрівках, про які в Московії не мають уявлення, а також віншують у весільних співанках. Ще дошкільням бабуся Марія в зимову пору вчила мене щедрівки, де йшла мова про пана, у якого «в дворі біла береза — тонка та висока, по листу широка. А на тій березі золота кора. Десь узялися та Райські птиці тай пооббивали золоту кору. Десь взялася Дівка Марія тай позбирала ту золоту кору...»

Я вже не згадуватиму традиційну на весіллі пісню про березову скриню, яку повезли до свекра в комору. Скажу, що це дерево згадується ще й на дівич-вечорі, коли в'ють для молодої вільце. Тоді ж дружки й співають: «Берізонько красна, моя наречена ясна. У королі одягайся та з дівоцтвом розпрощайся...» Коли ж гості на весіллі нудьгували, то дружки чи світилки голо-систо співали:

*А в нашого свата
У дворі берези.
Не підемо додому,
Бо ми ще тверезі.*

Береза згадується неодноразово і в замовляннях народних цілителів, чаклунок та гадалок. В одній з них, коли мама готувала купіль з березою для дитини, мовиться: «Прошу, берізко, рушати в купіль,

щоб моє дитячко всім було любе. Прошу, берізко, в добру годину, щоб моє дитя не знало глуму. Прошу, берізко, у купіль-воду, щоб моє дитячко мало гарну вроду. Візьми з собою у воду березу й рутку, щоб моє дитячко не знало смутку...»

Як дуже щемливий спогад юності у пам'яті спливають мої проводи на службу в армію. Було це майже півстоліття тому. І ось тоді дзвінкоголоса молодь у майже дві сотні баритонів, альтів, дискантів, басів та тенорів на все село виводила: «У полі береза, у полі кудрява. А на тій березі зозуля кувала. Ой, то ж не зозуля, то рідная мати, вона виряджала синочка в солдати...» Я вже не згадую про іншу не менш давню пісню наших пращурів «Ой, у полі жито копитами збито, під білою березою козаченька вбито...» Дуже прикро, що сучасна молодь не знає цих давніх народних пісень.

Десяток років тому, коли в весняно-осінній період жив у рідній хаті родового гнізда, спеціально їздив до лісу і накопав з десяток молодих берізок. Висадив їх в берегах за городом та поблизу межі. Сказав, ростіть, берізки кучеряві, під сонечком. Не всі вони прижилися. Але окремі деревця і нині зустрічають мене взимку у білій аж

сріблястій шубці, весною — із сережками «у вухах», а в день сумний, час зневіри і дощів, коли осінь уже ночує в її гіллі і листочках, простягають мої красуні золоті коси. І шепочуть вони мені, хваляться, що їхне гілля вже з дубочками поріднилося, і все буде так, як у давній пісні, де дуб до берези гіллям похилився, а козак своїй матусеньці до ніг уклонився. Я теж схилию свою сиву голову. Не тільки перед берізками на дворіщі, а перед всім батьківським обійстям, де пролетіло босоноге дитинство й непомітно промайнула юність.

І дарма, що саме на березовій мітлі літає бісова відьма, я в будь-яку пору року лину з цими святими деревами у свої дитинство та юність. І тоді в пам'яті зринають веселі згадки й думки. Засміюсь і заплачу без спини і пригадаю свої найкращі роки. І скроплять мої сльози рідну землю. Впадуть під корінь берізок, розпустять вони коси. Як і я, теж заплачуть. І від журби і багаторічної розлуки застогнуть у них і у мене нерви. І мої губи мимоволі проситимуть цих красунь ще довго-довго не тільки милувати мої очі, а й захищати наше сімейне щастя, батьківську садибу від злих вітрів і недобрих духів.

ЦВІТЕ БУЗОК В ЗАКОХАНИХ САДАХ...

Під вікном нашої старої хати кущ бузку піднімався вище солом'яної стріхи. Кожна гілочка його була схожою на величезний букет, а бузкова хвиля від нього наповнювала всіх нас силою і жвавистю. Скільки років було тому кущу-букету, достеменно ніхто з домашніх не знав. Ще коли я був жовторотим дошколяриком, всі говорили — не менше п'ятдесяти.

— Коли хату після Другої світової війни розпочали зводити, кущ бузку вже сторожив нашу новобудову, — згадував тато.

Бузок під нашою хатою, як і в сусідів та й по всьому селу, хоч і не мав особливого догляду, щовесни буяв біло-лілово-рожевим квітом, а його запах без жодних екзотичних домішок — зворушливий і тендітний — і разом з тим сильний п'янив не

тільки наше велике дворище, а й линув далеко-далеко за його межі. І повсюдно пахло свіжістю, весною і ще чимось таким, від чого й справді в голові було хмільно-задурливо. І саме в ці дні над селом, над нашим городом, берегами, де до прибутної води опускали свої довгі коси верби із зеленими калачиками на гілочках, прилітали з вирію бузьки-лелеки з духмяним бузком та чудодійною бузиною в своїх дзьобиках... Правду ж говорять, що обереги роду людського та його обителі бузьокбусел і бузок з бузиною з одного кореня вирости. Здавалося, весь світ тоді підкорявся цій пахучій хвилі бузкової заметілі.

... Саме в таку пору буйноквіття травневого бузку у фіолетово-ліловій сорочці в школах лунали останні дзвоники для випускників. Дочекався і я тієї пори. Правда, ще не знав, радіти їй чи печалитися. Бо життя виводило мене і моїх ровесників-восьмикласників на невідомо-загадкові перехрестя долі. Мене воно несподівано виштовхнуло на іншу стежину, звалася вона першим коханням. З чим його «їдять», я ще не знав. Але пущені з кущів бузку стріли Амура вже вцілили у саме серце, і світ задурманився. І той медовий запах ставив тебе дибки, коли хотілося перевернути весь білий світ, розлити цей райський аромат і оп'янити собою все навколо. Особливо, коли бачив її, свою кохану, з довгою русою косою до поясу і цибатим носиком чи чув її дзвінкий, мов вес-

няний струмок з Шарамахи, голос. Тоді моє серце не вмещувалося в грудях, воно хотіло соловейком вилетіти на той квітучий кущ бузку і чи притаїтися в тих суцвіттях, чи витьохкувати так, щоб і в тієї маленької співучої пташечки зник голос. Як у ту пору, коли ячмінь викидає свій колос.

Не знаю, який біс чи диявол нашептав тоді мені підготувати до урочистої лінійки на шкільному подвір'ї два букети. Один — для найшанованішого вчителя, інший... Кому призначався інший прямо-таки шикарний букет бузку, допитувалися всі однокласники. Я ж героїчно мовчав і не зізнавався у своїх намірах. І ось після вдячного вітання вчителів, вручення подарунків першокласникам, ніби позичивши очей у Сірка, попрямував до шеренги семикласників. Туди, де стояла вона. Мало того, що я привселюдно тицьнув їй букет бузку, ще й встиг шепнути, щоб ввечері вийшла на колодки на леваді під двором.

Та стежка, що змієюю слалася від сільського клубу до її двору поміж вербами та осокорами, пахла весною і знову ж таки бузком. Не міг второпати, звідки тут, серед дерев, кружляв цей сильний аромат, бо й не помічав, що в спітнілих руках знову тримаю букет бузку... А на колодках — ні душі. Скільки там просидів самотиною — важко сказати. Знічев'я при місячному сяйві перебирав суцвіття. Боявся знайти трилисника. Чув, такі квіти приносять невдачу, а її цього вечора аж ніяк не хотілося. Напружував

зір і шукав щасливі квіточки — з п'ятьма чи сімома пелюстками. Із жадібністю кидав їх до рота. І чекав своє щастя, яке десь заблукало... Відірвав суцвіття. Стало цікаво, скільки ж квіточок в ньому. Нарахував в одному аж 120. Остання зірвана квіточка теж виявилася «щасливою». І тут справді щастя привалило — з хати вийшла вона...

У берегах заливалися співом солов'ї, їхній щебіт не вгавав ні на хвилину. Ми ж сиділи поруч майже всю ніч і говорили, говорили. Про що? Та хіба це важливо! Грандіозно, що її коси, її губи неймовірно пахли квітом рай-дерева — бузку. І ще чимось таким, від чого паморочилася голова, серце калатало. А ті перші геть несміливі і невмілі поцілунки були свіжі й солодкі, як сама ця рання весна. Наша перша весна. Була і друга, і третя... Були й інші букети квітів. Але бузок був царем, королем та імператором. Доки одного разу сусідка не зронила:

— Не даруй так багато дівчатам бузку...

— Чому ж, — несподівано вирвалось у мене. — Він же такий пахучий і п'янкий...

— Чула від людей прикмету, що несе він розставання закоханим. Чи це правда, не знаю...

Тієї весни я мав йти в армію. Посіяні сусідкою сумніви гризли мою душу. Де ж правда, а де вигадка?

— А ти загадай бажання, і ми перевіримо. Поки ще бузок квітне.

За порадою бабусі, на повний місяць під подушку поклав вісім квіток бузку. Ви-

брав найсвіжіші, найпружніші. До ранку майже всі квіточки змінили свій колір. Через два роки мої мрії і задумані бажання розбилися на дрібні скалки. Розвіявся бузковий туман в садах мого чарівного Едему. Навіть сполохи травневих гроз в бузкових гронах вже не так сяяли ліловим світлом. І на день народження на столі у мене довго стояла самотня гілка бузку. Хоч чистота моєї сльози залишалася такою ж кришталевою. Як і те перше кохання.

І я не перестав любити ці чарівні суцвіття. Щовесни біля нашої хати полум'яніла всіма кольорами веселки клумба квітів. Але з нетерпінням чекав, коли розкриє свої бутончики бузок з хрестиками квіток. І згадував слова мами:

— Напевно, неспроста цвітуть квіти бузку подобою священного хреста. Ці квіточки, мов блаженство і смирення перед Всевишнім.

Лірична квітка весни, квітка ніжності навіть після першого кохання, розтрощеного і розтоптаного або ж перекупленого за гаманець з дівчиною з блимаючими очима, привезений суперником з Угорщини, манила і продовжувала радувати своїм чарівним ароматом, кольорами і незвичними фіолетовими, біло-рожевими, білими суцвіттями. Самі собою тоді з серця знову линули слова: ой, який чудовий цей бузок, що під вікном моїм цвіте. А тоді вже важкі грона бузку передавали естафету жасмину, півонії, ірисам-півникам, конваліям, троян-

дам і крученим паничам та іншим оберегам двору й хати, які привільно себе почували під склепінним наповненого сонцем квітучого куща рай-дерев.

— Бузок недаремно здавна називають райським деревом, — розповідала онукам у дитинстві бабуся Марія. — Він може квітнути і приносити людям радість більше ста років. А ще так величають його за музикальність — із трубчатих гілок бузку умільці майструють чарівні сопілки та флейти. Має він і лікувальні властивості. А якщо, — переповідала бабуся легенду, — у відварах з квіток бузку купатимуться молодята, то вони житимуть мирно, дружно, без суперечок...

Щовесни бабуся просила нас нарвати бузкових квітів. Вона засипала їх в темну скляну пляшку і заливала перваком. Цією настойкою рятувала дідові хворі суглоби, застуджені ще в молодості на заслання у вологодській тайзі — вона натирала їх цілющим еліксіром і замотувала суконною хусткою. Чаєм з сушених квітів бузку напувала своїх застуджених онуків, а пом'яте свіже листя прикладала до наших чиряків...

Примітив і запам'ятав таке повір'я: тільки-но розпочинав квітнути бузок, всі сільські садівники не вилежувалися у затінку його кущів та не насолоджувалися чарівними ароматами, а поспішали до яблунь та груш і обробляли їх від надокучливої і небезпечної для майбутнього врожаю

парші, гусені та інших підступних ворогів плодкових дерев.

Паличкою-виручалочкою були квіти бузку для наших односельців у поповненні вкрай скупих тоді колгоспних заробітків. Старе сільське кладовище вщент було засаджене бузком на могилах померлих родичів, там буяв справжній бузковий вир. Пам'ятаю, бабуся Федора Задорожна ламала ті суцвіття у величезні плетені корзини і «кукушкою» везла їх до Кобижчі, а вже звідти діставалася до Києва. Там торгувала за них свіжу копійку, аби порадувати новою сорочечкою чи сандаліками онуків, що після смерті від фронтових болячок батька росли напівсиротами.

... Зо три десятиліття тому у селі поруч з традиційним фіолетово-ліловим бузком забуяли кущі з білими, мов туманної юності потяг, темно-бордовими, вишневіми, бежевими відтінками квітів. Спробуй-но всіх їх перелічити, коли книжки он пишуть, що в світі більше двох тисяч сортів бузку! Довго марив насадити таких і на батьківському дворі. Коли життєві дороги привели мене туди знову, кущі квітів перських князівен та східних цариць прикрасили обійстя. І сьогодні дякую за паростки однокласнику Колі Андруші, сестрі Олі Стурзі та іншим добрим людям. І ось уже котрий рік поруч зі старим, більш ніж столітнім кущем, під трелі солов'їних серенад казковий аромат розноситься на всю околицю і від нових насаджень. І ця пахуча

хвиля цілується з сусідськими у закоханих садах, і їй скоряється чи не все село.

Давно вже нема старої під солом'яною стріхою батьківської хати. Та стоїть вічним оберегом той посивілий від років кущ. Щовесни неповторно пахне бузок мого дитинства, а тепер і моєї старості. Нагадує про оті несміливі юнацькі почуття. Звучить, мов гімн першому коханню. Налаштує струни мого серця. Служить маяком у житейському морі. Розбуджує казкові сни мого дитинства. Під хвилями весняних вітрів пильно дивиться в обрамлені різьбленими наличниками обереги-вікна дому моєї юності. І щоразу святково салютує моєму поверненню. Щовесни намагаюся обцілувати ці росяні грона, ніжно до-

торкнутися до них і стати під дощ ніжних, аж оксамитових пелюсток, що хуртовиною летять за пазуху і на спину. Набираюся сил йти до нього за відродженням, бо без нього, без його поцілованого весняним вітром і скупаного травневими грозами запаху, який ностальгічно окутує душу й серце, мені ніяк.

Міцно пустили кущі бузку своє коріння в рідну землю. Це коріння мого роду, моєї великої любові до батьківського краю. І ніхто не посміє його обрубати, бо я захищатиму його до скону. Куди б не закинули-не занесли мене хвилі житейського моря, до якого б берега не прибили мене Богині Доля й Недоля.

ОЙ, У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ...

Через межу від нашого саду весною буяли, мабуть, сторічні яблуні та груші сусідки тітки Ольги. Та не вони бентежили мою дитячу душу. Під грушою-лимонкою та під антонівкою з настанням травневого тепла кипіли-шуміли пишним білим квітом два кущі калини, восени ж вони манили темно-бордовими кетягами ягід. Ось ці кущі й муляли моє серце. Ольга Андріївна щедро ділилася плодами, бо грон на них було так багато, що на

верхніх гілках навіть для синичок і снігурів на всю зиму вистачало. Мене брали завидки, що такі кущі не буяють на нашому подвір'ї. І ось одного разу прихопив заступ та й гайнув у сусідній сад відкопати кілька стебелець.

— А куди це ти намилився? — грізно перепинив дорогу татусь.

— Хочу відкопати у тітки калини і посадити в нашому саду чи біля криниці, — пролепетав у відповідь.

— Що хочеш дерево посадити, хвалю. А ось калину не дозволю, бо тобі цього ще не можна робити. Ось колись оженишся, тоді й посадиш.

До одруження мені ще треба було рости й рости. А заборона батька занозою застрягла в дитячому серці. Бо вже разом з братами садив яблуні, груші, вишні, навіть жовті сливи, які були в селі тоді рідкістю, відкопували у дідуса біля межі і садили гуртом на батьківському дворі. А скільки посаджених нами кущів смородини, порічок, агрусу он бувають попід одним і другим тинном. Там би і калині місцинка знайшлася. З цими думками понісся я до бабусі Марії, бо, здавалося, вона знає відповіді на всі питання. Адже навіть набагато старші від неї люди приходять за порадою чи допомогою.

Он недавно аж із Заглибівки приходила якась дівка і просила бабусю допомогти причарувати парубка. «Сохне моя душа за ним» — мов батющі в церкві сповідалася чиясь майбутня наречена. І порадила їй бабуся, доки квітне калина, зробити на неї щирі замовини, сплести вінок і походити з ним на голові тими стежками-доріжками, якими любить мандрувати її коханий, і просити Всевишнього, аби він її не покинув... Не відаю, чи дослухалася дівчина до тих порад, але наступного року кликала бабусю на весілля...

Йшов стежиною і думав, люди он з якими серйозними справами йдуть, а тут мені закортіло... Та все ж приплентався...

— Дитино, — як завжди лагідно мовила вона і жорсткою вузлуватою долонею скуйовдила на голові мою пшеничну чуприну. — Тато правий. Калину садять тільки дорослі хлопці, які завели сім'ю.

— А чому? — не здавався я.

— Не відаю, дитино. Так мені колись говорила моя бабуся, а їй це передалося від її бабусі. Знаю тільки одне: он Микола Чумаків, отієї тітки Марусі з Попелівки, не послухав цієї поради, посадив у саду калину і помер парубком через кілька років. Забрала його до себе дівчина Калина. Бо теж загинула незаміжною і їй там сумно одній. Ось і шукає вона собі постійну пару. Отож, калину й без тебе знайдеться кому в дворі посадити.

— Це ота тітка Калина, що на Морозівці живе? Каленушами їх звать? — уточнюю в бабусі.

— Ні. Це дуже давня історія. Я навіть боюся сказати, скільки їй років. — Та давай присядемо на призьбі. Я трохи перепочину від роботи та й розкажу те, про що сама такою ж малою чула.

Як ти знаєш, село наше Козацьким зветься, — розпочала оповідь бабуся. — Так нарекли свій зимівник-поселення на березі Супою лицарі-козаки. Це було років з п'ятсот тому, може й більше. Сподобалася їм ця місцина: і води вдосталь, і птаства з рибою, і земля навкруги родюча. Ще мій дідусь говорив мені, коли купив пару десятин поля, що встромив в неї суху голоблю,

то через пару років і вона кучерявою вербою стане. Та ще й ліси понад річкою. Отам, біля нинішнього Броду, що між нашим селом і Білоцерківцями, була пристань для кораблів-чайок, лодій та довбанок. І все було б добре, та край наш тривожили різні бусурмани — татари з турками. У ніч перед Івана Купала пішли наші сільські дівчата квіт папороті шукати в лісі над Супоем. І раптом до їхніх вух донеслось з-під Старого Бикова тихе іржання коней. Дівчата зрозуміли, що за верболозами чужинці притаїлися, аби напасти на село, пограбувати його та набрати у полон парубків та наречених. Тут уже не до пошуків квіту папороті. Кинулися дівчата додому, аби вчасно попередити дозорців. Та примітили їх вороги, погналися на конях. Не далися вони так просто в руки нелюдам, багатьох майбутніх наречених порубали нечестивці, кров дівоча берег річки оросила. Та Калина була найпрудкіша серед них. Уже й до Козацького недалечко, уже й крик її почули на заставі. Підпалили заготовлений на випадок тривоги стіжок сіна-соломи. Ударили набатом литаври. Може і врятувалася б дівчина, але намистом на шиї та туго заплетеною довгою русою косою зачепилася за верболозову гілку. Спіткнулася і упала, намисто розлетілося навсібіч. Тут і вороги налетіли, мов ото шуліка на наших беззахисних курчат. І ось весною на місці того побоїща білопінно розквітли кущі, а восени вкрилися вони червоними ягідками.

— Вони й справді мов краплини крові. А ще ягідки на крихітні сердечка схожі, — говорю бабусі.

— Бачу, ти уважний. Саме так. Ось тоді зібрав наш отаман на сільському майдані козаків і козачок на раду. Гуртом і вирішили назвати ті кущі Калиною. У пам'ять про безстрашну дівчину — рятівницю села. І вони тепер не тільки на лугах та берегах Супою квітнуть, а чи не в кожному сільському дворі. Та й у піснях, звичаях, традиціях живуть... Одна з них не рекомендує садити калину парубкам та хлопцям.

— І в колядках про калину теж співають.

— Правильно. Ще пам'ятаєш ту, якої я тебе вчила?

Ой, рясна в лузі калина,

А ще краща у хрещеного дочка... — розпочав мугикати колядку.

— Досить, зуби проти сонця погріли, час знову за роботу братися, — мовила бабуся і піднялася з призьби.

З роками, коли пішов до школи і подружився з «прочотками» з сільської бібліотеки, знання про калину розширилися. Дізнався, що калина є одним з найголовніших символів нашої України, дарований самим Царем Небесним. Чи не тому люди й стали звати її павою гожою в червоному намисті. Дізнався й про цілющі властивості цього дерева: свіжий калиновий сік, отой, що струмочком біжить від рота аж у пазуху, або ж морс із нього запросто відгонить від людини бронхіт, ангіну, глибокий кашель

та інші болячки. Якщо ж цим цілющим соком помазати лишай, то він з переляку втече за три, а то й чотири моря. Звісно, не виглядати там добру погоду, а щоб вам спокійно жилося без такої хворі. Ягоди калини з гіркувато-кисло-солодким присмаком, у яких неміряно різних вітамінів, врятують вас від високого тиску. Не циганка-ворожка з картами заспокоїть ваше серце, а втихомирить його від стресів знову ж таки сік або чай з панянки-калини. Якщо ж ви не полінуєтеся зробити відвар з калинової кори, зібраної весною під час сокоруху, то він не дасть оселитися у вашому організмі вірусам та глистам. Геть не зайві для організмів будь-якого віку будуть мармелад, джем, варення, компот з калини. Щоб не наганяти вам апетиту, я вже промовчу про вареники та пиріжки з калиною. Бо то така смакота, про яку ні пером описати, ні в казці розказати.

Ось за такі заслуги кожен справжній господар, ну, не такий, як наш північний сусід, у якого ні тину ні двору, намагався після вхідчин у нову хату посадити біля неї або ж поруч з криницею кущ калини. І якщо не сам, то хтось з дітей з молодого деревця змайструє чарівну калинову сопліку. Бо ж знають, що голос у неї такий мелодійний, що ті переспіви неодмінно викличуть сльозу не тільки у жалісливих бабусь, а й у кремезного, мов дуб, дядечка. І мимоволі під ті мелодії над селом пісня поллється. Зрозуміло, що й про калину. Бо

про неї стільки пісень склали українці, що й не перелічити. Не менше її оспівували у поезії. Досить сказати, що Тарас Шевченко у своєму «Кобзарі» слово «калина» вжив 385 разів. Взагалі ж, твердять дослідники його творчості, у творах Кобзаря воно зустрічається 965 разів.

Звісно, тоді відкрито і на весь голос не співали славень січових стрільців «Ой, у лузі червона калина похилилася, чоґо ж наша славна Україна зажурилася...», але радісно на серці, що її підхопило нове покоління українців і дало цій пісні міцні й широкі крила. Вичитав, що калина також є символом сонця, духовного життя, смутку, розлуки, невмирущості роду та його скорботи і пам'яті пращурів.

Ще пізніше, коли став парубчуком, допомагав дружкам чи світилкам обрамляти весільні коровайні вінком з барвінку та кетягів чи квітів калини. Схожі коровайні вінки плели під час «курей» для весільних батьків і водили їх у ньому по селу. Так весільна громада вшановувала і дякувала батькам за те, що дочка не заплямувала до шлюбу дівочу честь. При цьому ще й виспівували на всю горлянку:

*Прокрутив павук стелю
Та й впав у постелю,
Де Галинка спала,
Там калинонька стала.*

Інша група свах підхоплювала:

*Темного лугу калина,
Доброго батька дитина;
Ночами ніде не ходила,
Та при собі калину носила.
Купували купці — не продала,
Прохали хлопці — не дала.
Шовком ніженьки зв'язала,
Для свого Петрика держала...*

Чого гріха таїти, наші пращури в так званих сороміцьких весільних піснях знеславлювали й тих дівчат, які вели до шлюбу непутнє життя. І знову згадували калину.

Тоді теж з не меншим натхненням свахи від молодого лементували:

*Скавав горобчик на точку,
Насерем сватові за дочку.
За його не червону калину,
За його нечесну дитину.*

Не встигала замовкнути ця пісня, як з-за іншого кінця столу лунало:

*Ти, Васильку, калина-малина,
І на тебе дивитися мило.
Ти ж, Олечко, чорна халява,
Увесь рід обісрала... — гу-у!*

Звісно, що звучали такі пісні після, так би мовити, благопристойних. В одній з них, яка до цих пір у моїй пам'яті, звучало так:

*Прощай, прощай, Марійко, сестро наша,
Тепер же ми не твої, ти не наша.
Цвісти треба було б, калинонько,
із вітками,
Гулять треба було б, Марійко, із дівками,
А тепер же оставайся з жінками...*

...А батько згодом посадив калину у нашому дворі. Сказав, щоб рід наш не переводився, щоб плодилися діти, онуки-правнуки. Біля нової викопаної Анатолієм Комишним криниці. Міцнів з року в рік кущ, набирався сил. Пишно щовесни квіт-

ла калина, щедро родила ягодами. І вже ми ділилися червоними гронами ягід з односельцями та всіма бажаними мати такий делікатес до чаю чи на пиріжки. І стала вона справжнім деревом нашого роду.

Коли після багаторічної перерви я повернувся на батьківське дворище у свою, так би мовити, літню резиденцію, батькова калина коло хати щоліта була мені справжнім сьайвом під вікнами. Як рідна матуся гріла вона мене та моїх дітей-онуків своїм теплом, ніжністю, красою і цвітом. Дарувала цілющі ягоди, якими лікували всіляку застуду та інші болячки...

Посадив і я неподалік від цих кущів нові деревця, ще й сусідам наділив — хай і їм ра-

дість приносить. Швидко вони піднялися до сонця. А в мене душа раділа. Правду ж кажуть, посади калину коло серця, щоб цвіла вона в душі. Думаю, що колись, можливо, й до моїх деревець хтось пригорнеться серцем, як я пригортався до батьківського родинного дерева. Можливо, колись і мої онуки-правнуки, повернувшись з далеких мандрів до рідного порогу, цілуватимуть, як і я, кожне грона, напиватимуться з цієї калини снаги, мужності з мудрістю, любові і шани до землі, де пройшло босоноге дитинство. Посадив, щоб і надалі плодилися онуки-правнуки, щоб не переводився Гринівський рід... Щоб він не тільки підіймав калину, а й звеселяв і прославляв Україну.

НА ГОРОДІ КАЛИНОНЬКА, НА ОБНІЖКУ — БУЗИНА...

Бабуся Марія і дідусь Микола були глибоко віруючими православними християнами. Ще з часів церковно-приходської сільської школи, в якій вчилися, вони чітко знали, коли розпочинався той чи інший піст, м'ясниці, масниця, пилипівка, петрівка, заговини. Разом з тим вони дотримувалися традицій і звичаїв, що дійшли до нас ще з часів язичництва та раннього християнського періоду. Особливо шанобливо

ставилися до Русалчиного тижня та Великодня на ньому. Ворота та хвіртку у двір, перелаз через тин до сусідів, вікна, вхідні двері до хати та сараю, погребу, криничку в дворі того тижня вони неодмінно прикрашали гілками бузини.

— Королева двору тепер жодну відьму в наш двір не пропустить. Та й іншій нечисті напасти не дасть. Бо в тих гілках ангели-охоронці живуть, — сказала бабуся на

мій здивований погляд. Адже у схоже клечання, але без бузини, убиралося наше та сусідні дворища на зелені свята з Трійцею.

— Але ж Ви говорили, що ангели на небі живуть?

— Добре, що пам'ятаєш науку. Та вони не тільки звідти контролюють все, а й на землю навідуються. А бузина ще й має найбільш шановану небесну покровительку — Богородицю.

— Це ж Вона, бабусю, спасає й милує нас...

— Так. Разом з Сином Своїм...

... Скільки й пам'ятаю себе, поважні кущі бузини росли на дідусевому та нашому дворищах. Називали її не тільки королевою двору, а й царицею. Щовесни бабуся підходила до куща на причілку хати або ж на погрібнику, дивилася на ще не розквітлі біляво-кремові суцвіття-блюдця і говорила:

— Не сьогодні-завтра розпочне холодати. Зате ось Мадонна порадує нас кришталевими дзвониками квітів.

І дійсно, як тільки розпочинала квітнути бузина, як, до речі, й калина, так відразу ж дні ставали холоднішими, а вночі можна було чекати навіть весняних приморозків. Цю прикмету люди знали вже здавна, але вона не відбивалася негативно на ставленні до обох кущів, які радували не тільки пишним цвітом, а й не менш цілющими й лікувальними ягодами здоров'я. У бузини — з особливим чорно-фіолетовим відтінком кольору родючої землі-годувальниці. І червона калина, і чорна бузина, які

саджають біля домівок, оберігають їх від злого ока та всякого зла. З покоління в покоління передаються легенди та неймовірні розповіді про магічну силу бузини.

— А звідки та сила в тендітної бузини? — Вона ж не дуб і не берест, що он біля двору небо підпирають... — запитав одного разу бабусю.

— Давня легенда говорить, що її дали козак білочубий Буз і красуня чорнокоса та чорноока Настя. Саме від нього бузина взяла біле квітування, а від дівчини — колір своїх ягід.

— А розкажіть і мені цю легенду.

— Жив у нашому Козацькому, отам на Подолі коло Броду козак Буз. Хоробрий до безтями. Працьовитий. Та земля ж на тому кутку глиниста, бідна. Скільки спини не гни, а доброго врожаю не збереш. Та ще й весною Супій розливався і затоплював його ниву. І вподобав він на багатій Харланівці красуню Настю. Покохали одне одного. Були вони, як горнятка мальовані. Заможні батьки не хотіли віддавати Настю за бідаря. Й просили відуна передати парубку, аби не надумав він сватів засилати та гарбуз у відповідь одержати. Дійшли ці чутки й до козака. Скочив він на коня та луками, стежками й помчав через нинішню Кабельниківку до Харланового хутора. Аж тут і мандрівний кобник йому назустріч. Зупинив козак коня, став слухати чаклуна. І той уже розпочав говорити, що козак Буз — хоробрий і красивий воїн, але бідний, отож і не бувати Бузу і На...

Не домовив він цього імені, бо козак гострою шаблюкою відрубав голову цьому пророку, пришпорив коня і помчав понад Супоєм. А наступного року там, де з шаблі падали на землю чорні краплини крові, вирости кущі. Весною вони буяли пишним квітом, з якого соловейко літо зустрічав неймовірно красивим співом, а восени покривався той кущ китицям ягід, темного, мов згустки крові, кольору. Ось так і поєдналися навіки Буз і Настя і стали ті дерева бузиною звати...

— А що ж із Бузом і Настею?

— Один Бог святий знає про їхню долю. З того часу ніхто і ніде їх не бачив. Лише кущі бузини нагадують людям квітом та ягодами про таку красиву пару та їхнє нещасливе кохання. Та й просять у неї здоров'я та прихильності Богині Долі.

— А як треба просити?

— Хоча б і так: Бузино-рослино, візьми собі мою недугу. Або ж: земле рідна, будь зі мною, лукавою бузиною...

Незадовго до початку Другої світової війни наша бабуся Марія повернулася з вологодської тайги. Там вона відбувала заслання разом з розкуркуленою родиною. Жакливі умови утримання і життя в промерзлих дерев'яних бараках загартувало її характер і зміцнили знання травознавства та ворожіння. Бабуся в рідному селі не дуже розповсюджувалася про ці знання — за це тоді можна було знову одержати перспективу жити десятиліття поруч з ведмедями. Однак шила в мішку

не сховаєш, та й люди просили допомоги. Саме за нею одного дня на спітнілому коні з далекого степового села примчав вершник і благально став прохати врятувати йому батька. Як тільки він викорчував на межі кущ бузини і хотів з неї городити тин, так у нього руки корчом поставило. Ні пиляти, ні рубати, ні копати не може.

— Чи ж не знали ви, що кущ бузини на межі — священний? Не можна його корчувати, коли і кому заманеться... — бідкалася бабуся. А потім замуликала: «Бузина, бузина, на обніжку бузина... щоб ніхто не побачив, кум куму цілує в бузині...»

— А чому ж він не кинув у ямку, де росла бузина, хоча б пару копійок? — раптом мовила бабуся.

— Моя бабуся теж йому про це говорила. Мовляв, треба викупити кущ у бузинового царя. Але ж він у нас скупердяй, пошкодував грошей. Тепер маєм проблему.

Тоді бабуся засвітила всі свічки біля божниці і стала читати *«Помогай Біг, бузина... від пакості всілякої... щоб суд не засудив... дай сили і відваги... позбав раба Божого Федора від всякої біди...»* Їдь тепер, людино добра, додому і негайно розбирайте те, що вже встиг нагородити батько. Корені або ж на місце посадіть, або ж кілька мідяків у ту ямку закопайте... Та ось візьми висушену серцевину гілочок бузини. Дасте батьку, хай поковтає... Думаю, все буде добре.

Священний чагарник здавна очищав та лікував організм. Одної зими, коли ще й лід

як слід не схопився, я з двоюрідними братами Петриком та Михайликом шубовснули аж до самого поясу у крижану купіль Шарамахи. Мокрими курчатами прибігли ми до бабусі. Загнала вона нас на гарячу піч у просо, що там сушилося. Сама ж відразу кинулася до своїх вузликів на сволоку та на комині печі.

— Ось кинемо сушених квіточок та листочків бузини, додамо ягідок калини, а ще цвіту липового, — шамотіла сама собі бабуся, — та листочків м'яти, та залємо все це крутим кип'ятком. Так і виженемо з вас простуду, неслухи окаянні...

Вже через день ми знову ганяли по льоду замерзлої водойми. Ніби й не були у крижаній купелі.

Згадую, коли прихворів мій племінник, то воду, в якій його купали, виливали під кущ бузини, що буяв за кілька кроків від входу до хати на погрібнику. При цьому промовляли:

— Бузиновий дух, забори всі болячки від малого ангелочка. Бузиновий Царю, почуй нас і зроби так, як просимо.

Допомагала й допомагає понині людям рослина бузина... Але повір'я, що дійшли до нас із сивої давнини, застерігають людей, аби вони не били бузиною корів, телят, поросят та іншу малу та й велику худобу у своєму дворі. Бо ніби в пустотілих гілках дідько сидить. Ото вискочить він з тієї порожнечі і прилипне до господарства як Пилип до печі. Так чи не так це, не знаю. Але пастушком бузиною ніколи не користувався...

А ось бузиновий чи то цар, чи король допомагав нам і в іншому. Майже щоліта в батьковому саду щедро родили яблуні сорту золотий ранет. Зберігали їх взимку на горищі поруч з теплим димарем. До кожного загорнутого в газетний папір яблука клали висушену квіточку бузини. Вона додавала плодам особливого приємного запаху і смаку. А ще відлякувала від яблук гризунів. До речі, гілками бузини в дитинстві ми обв'язували в саду молоді деревця яблунь і груш. Коли набігали зайці з навколишніх полів, вони розпочинали гризти гіркуваті на смак гілки бузини і не добиралися до кори плодових дерев. Миші також не любили її запаху і обминали дерева. Весною ж ми ці гілки сушили, виймали і віддавали для бабусі серцевину, яка давала їй лад. З пустопорожніх стебел робили цівки, на які згодом намотували на прядці нитки для тканиня.

... І сьогодні на дідусевому дворіщі під хатою та над погрібником ростуть ті самі кущі бузини, поруч з якими пройшло моє дитинство. Їм щонайменше по сто років. Трохи молодші кущі цього родинного оберегу на батьківському дворіщі. Є й значно молодші — їх посадили біля криниці та неподалік веранди, коли збудували нову хату. І там, і там, і там квітне щовесни чорна бузина, проти сонця наливає соком ягоди. Восени ж під важкими кетягами плодів хилить вона своє гілля додолу і ніби аж плаче своїми чорними сльозами-ягодами... Нагадує про наше дитинство... І згадує прашурів роду нашого...

О, ВИШНЕ, МАТІНКО ВСЕВИШНЯ,
ВЕСЬ БІЛИЙ СВІТ —
ТО ВИШЕНЬ ЦВІТ

І навколо старої, і навколо нової хат батьківського дворища щовесни буяли білопінно-рожевим квітом яблучно-грушево-вишневі сади. Червонобокі бери, пресолодкі медянки, ароматні путівки з антонівками, запашні білий налив з малинівкою, чорняво-темні циганки з золотими ранетами та інші плодові дерева росли чемненько рядочками, а ось вишні виструнчилися попід межею з сусідським

городом. Справжній вишневий сад, аромат від квітування якого розливався в повітрі далеко від нашого двору і який ми жадібно пили, бушував попід парканом, що відділяв наш двір і центральний шлях. Цей вишняк щоліта щедро вкривався рубіново-червоними ягодами. Й сьогодні згадую ту дивину, коли ми, малеча, майже щоденно спостерігали за отим казковим перетворенням білосніжного цвіту спершу

в зелененькі, а потім в яскраво-червоні, скупані в сонці ягоди.

Тоді ж спершу перед моїми братами, а згодом і мною в літню пору стояло завдання ці стиглі ягоди зібрати. До високих стовбурів, крона яких, здавалося, підпирала небо, ставилися дерев'яні драбини. На дитячу шию вішалася чимала полотняна торба, її з роками замінив емальований бідончик, дерев'яну ручку якого міцно стискував зубами. І зі словами пісні «Ой, ти, вишенько, ти, черешенько, не шуми на мене» щаблями та по гілочках добиралися до самих маківок дерева. Там, найближче до сонця, були найсмачніші і найсоковитіші ягоди. Крім збирання вишень, які рубіновими намистинками обліпили гілочки дерева і переливалися барвами проти сонця, мав й іншу мету — видертися на оту незвідану височінь, щоб звідти, думалося, доторкнутися до неба.

Коли наповнену ягодами торбу вже не втримувала дитяча шия, обережно намацували щаблі або ж по гілках дерева опускалися на землю, аби висипати вишні у велике відро. За день ними наповнювали кілька цеберок. Про консервування ягід та інших плодів з саду та городу під металевими кришками в скляних банках тоді в селі ще не мали уявлення. Не було ще ні кришок, ні бутельків. А про таку технологію зберігання урожаю лише інколи прохоплювався у розмовах наш тато. Він бачив все це під час Другої світової війни

в країнах Європи, яку обколесив «тридцятичетвіркою» вздовж і впоперек.

Зібраний нами урожай сушився на призьбі хати проти сонця у металічних жаровнях, засланих стеблами очерету, засовувався у челюсті гарячої печі, засипався з цукром-піском у величезні сулії. Щоб взимку ласувати компотами, узварами, пиріжками та варениками з вишнями. Бо ж не любити останніх пухких, мов перший сніг, виробів та ще й вмочених ріжком у домашню сметану, це справжній гріх. Не знаю як кому, а мені вареники з вишнями, але без сметани, це що батюшка без сутани. Ніби й святий отець, але без Божої благодаті. І коли ви своїх гостей заманите за стіл калачем, тобто, варениками, то звідти ви їх уже не виженете й бичем.

Кілька відер стиглих вишень ми завжди відносили дідусю та бабусі. Вони теж сушили, в'ялили, робили смачненну вишневу наливку, якою бабуся пригощала нас взимку. На відміну від батьківського дворища, у дідуся не було саду. В кінці городу росло лише дві груші та яблунька, а біля межі з бабою Уляною — жовті сливи. Неподалік обніжка виднілися тільки недогрозні пеньки, об які спотикалися під час оранки городу і коні, і плугатар.

Якось я запитав, а чому це дідусь не може насадити на своєму городі вишень. Від мого несподіваного питання бабуся аж горнятко зі звареною в печі пшоняною кашею впустила, і воно розлетілося на друзки,

а у дідуся не тільки руки, а й все тіло заколотилося-затрусилось. Покрученими ще на лісоповалі в вологодській тайзі, куди заслали його за непокірність новій владі більшовики-комісари, бо, бачте, сказав про колгосп «гуртове — чортове» і ногою не пішов туди та ще й родичів підмовив не вступати в той «соз», від хвороб та болячок пальцями він кинувся витирати сльози і, знервований, пішов геть.

Те несподіване запитання висіло в повітрі добрий десяток років. Я про нього більше не насмілювався нагадувати. Та й вишень щороку вистачало всім, навіть горобцям та шпакам. А ще боявся, щоби знову не завдати дідусю й бабусі так і незрозумілого для мене болю. І ось одного зимового вечора після частування вишневою наливкою дідусь несподівано сказав:

— Була колись і у нас з бабусею наливка з власних вишень. І пиріжки з них пекли, і вареники варили... — неспішно і геть не очікувано розпочав говорити дідусь Микола. — Все прахом пішло. Одні пеньки від них коло межі залишились...

— Як у Чехова у «Вишневому саду», — хотів я показати свою начитаність, бо щотижня таскав додому «прочотні» книги не тільки зі шкільної, а й з сільської бібліотеки.

— Не знаю, що там у Чехова, — відповів дідусь. — Знаю, що у Шевченка. Про садок вишневий коло хати, над яким хрущі гудуть. Думаю, ти теж про це читав. У вишневому садочку стояла й наша хатинка. Що-

весни ніби в білому полоні була. Дарували нам соковиті, м'ясисті, мов дівочі губи, й запашні плоди. Сідали й ми родиною вечеряти під тими деревами. Довго плекали наш сад з вишнями, бо ж це дерево нам дароване дуже й дуже давно Самим Всевишнім Богом. Раділи ми тим врожаям...

Я бачив, що дідусю непросто давалися спогади. Відчував, що вони важким каменем осіли в його душі. Тому не напосідав, аби він скоріше розказав. Принишк коло нього, як миша під віником у сінях хати. А далі дідусь повідав, як у післявоєнну пору, коли люди ледь оговталися від страшної війни і лютої голодовки, в кожную оселю з сільради принесли «бомагу». Там чорним по білому було записано, що люди за кожную яблуньку, грушу та вишню мають платити податок. Як за одне деревце ніби й небагато, а ось у кого садочок, як райочок, то солідна сума набігала. Люди масово кинулися знищувати виплекані ними сади. Дідусь довго противився, ніби на початку тридцятих років, коли затявся не йти в колгосп. Навіть після того, як геть розорили господарство і всю родину з трьома малолітніми дітьми викинули з власної хати на вулицю.

— Та ж навіть фашисти садів не чіпали і податками не обкладали, — знервовано говорив дідусь і з сумом дивився на виплеканий сад. — Може вони ще оброзумляться...

— Ти в тридцятому все чекав, що в них минеться головокружіння. Якщо хочеш

знову на сімнадцять років у тайгу берези пиляти, то чекай нової ласки від «батька». Тільки ж бачиш, що з цією дурнуватою владою жартувати не можна. Я з дітьми тієї баланди по горло насъорбалася, — і бабуся взялася за сокиру та опустила її під корінь вишні.

«Господи Вишній, хто ж тут лишній: ми чи вишні?» — шептали вуста. Гарячі сльози, що невпинним потоком лилися з її очей, обпікали руки, зрошували землю... Обламаними крилами затріпотіло Божественне деревце. Одне, друге, третє... «Пробач мене, бідна деревинко, — крізь сльози шептала бабуся. — Пробач, вишенько, сонячна кровинко... Довго б ще тобі рости й квітнути, дітей та онуків весняним квітом та стиглими ягодами радувати... Прости мої гріхи, Всевишній, що рубаю душу Твою — святу Вишню... Власними руками оберіг наш нищу...» — не крапали, а лились сльози... Лише зовсім молодюсінських двох яблуньок та грушку не вистачило сил зрубати. Згодом вирости, забуяли вони в кінці городу. Постали німим пам'ятником всьому саду, кривавим нагадуванням про ту дику комуністично-сталінську епоху.

... У тій безмовній молитві бабусі не випадково звучало слово «оберіг». Бо саме вишня, яка асоціюється з Богом, за твердженнями дослідників, є найстарішим деревом нашого краю. Саме вишні поклонялися наші прапращури, і тому сади з цим символом світового дерева по цей день опоясу-

ють в усій окрузі сільські оселі. «Як я любив у хмарах вишняку твої білесенькі, немов хустини, хати», — ці слова відомий драматург Михайло Старицький говорив більше століття тому, а звучать вони й понині свіжо і привітно. А це божественне правічне дерево України продовжує бути символом родючості, достатку, квітучої дівочої молодості. Давайте згадаємо, як про це в народній пісні мовиться: «Ой, як вишня, як черешня, ягідками рясна. Молоденька дівчинонька на личенько красна...» Вишня продовжує бути символом, який поєднує в собі сили минулого, сьогодення і майбутнього. А з допомогою шматочків кори вишні, листочків, тоненьких гілочок продовжують закликати всевишні сили і просять у них милосердя, благодаті, оберігати себе та родину від злих і темних сил. Та і в замовляннях, ворожіннях про чудодійну силу вишні не забували.

Згадую, як бабуся Марія радила людині, у якої хворіла дитина, розколоти вишневу гілку, зв'язати її кільцем-обручем і через цей отвір передати дитину. Щоб знати, чи відступить хвороба від дитини, також розколювали вишневу гілочку, а тоді її зв'язували. Зростеться — то й хвороба відступить. Відваром молодих вишневих гілочок поїли породіль після пологів, аби вони відновилися і набралися сил. При головних болях народні медики обкладали її свіжим листям. Компреси із зім'ятого свіжого листа разом з подорожником прикладали до ран та гнійників.

Певен, не помилюся, коли скажу, що й дотепер наші красуні-дівчата в свято дівочої долі, яке припадає на празник святої Катерини, ворожать і закликають бути прихильною до них Богиню Долю (бо є й Недоля). Для цього вони ввечері з горщиком каші залазять на ворота і тричі закликають: «Доле моя, доле. Йди до мене вечеряти...» Якщо в цей час десь заспіває півень, значить обі-

звалася її доля. Ні — треба чекати наступного року.

А якщо хто з дівчат бажав знати, чи довго ще їй чекати старостів від нареченого, то у цей же вечір святої Катерини відрізав гілочку вишні і ставив її у склянку з водою. Зацвіте до Маланки — то й доля квітнучиме того року. Як і інші рослинні обереги, — дуб, калина, береза, барвінок — у родинно-обрядових та весільних піснях наші предки не забули й про вишню. І в серйозних, і в жартівливих, коли вислів «завести у вишеньки» означає звабити дівчину чи молодицю. Ось як у цій пісні:

*Взяв кум за тіло,
Аж їсти схотілось.
Завів куму у вишеньки,
Відпочинем трішечки...*

Звісно, після того, як кума з кумом «поїли» у вишняку, доводилося співати:

*Наша кумонька, наша голубонька.
У вишняку була.
Наша кумонька, наша голубонька —
Сина від кума привела...*

Під час весільного святодійства, коли приходив час розплітати косу нареченій і одягати білу хустку, їй співали:

*Ой, ходила Марічка у вишневий сад,
Там на її голову білий цвіт упав.*

*А вже його не звихнути, не струсити —
Треба його довіку носити...*

... Щовесни батьківське дворище в рідному селі вкривається океаном білопінного квіткування вишень, яким я отут проспівав ледь не херувимську пісню. Не приховаю, саме це і мав на меті. Ще й тому, що в дитинстві я наївся отих ягід, як мовиться, од пуза. Отож вони й тримають мене, як сказав би дідусь Микола, мов воша за кожуха, до старості не дають забути, що мав дитинство. Матінка-вишня заслуговує осанни. Та й реноме для цього дерева і його плодів таке ж важливе, як чиста сорочка для людини. І не тільки у свята, а й у будні. Скажете, сорочку можна випрати, а підмочену репутацію — навіть у сучасній пральній машині не відмиєш. На щастя, вишня ніколи її не втрачала. Ні свіжою, ні сушеними ягодами, ні в узварах, джемах з повидлом разом і поодиноці взятих. Та й керувався я тут почутою колись від бабусі народною мудрістю: якщо господар свою хату не вихваляє, то вона може впасти і привалити його. Але ж не такі в Україні

хазяї, щоб це допустити. Не іванушки ж ми якісь дурачки, які сидять на холодній печі і лише мріють про гарячі пиріжки.

А щоб такі пиріжки та вареники з вишнями, джеми, повидло, компоти-узвари та інші смаколики з цією Божою ягодою їсти-пити, поруч зі старими, ще посадженими батьком, тягнуться в батьківському дворищі у небесну височінь і намагаються підперти своєю кроною хмари вишні й черешні, посаджені мною та вже батьковими онуками й правнуками. Живе й житиме ще сотню літ священне родинне дерево. Щовесни, мов наречена у фаті, стоїть старенька хата. Лагідно обнімає її вишневий вітер. Не поріс бур'янами вишневий садок. Як і сотні літ тому, сонце поволі опускається в наш сад, щоб приголубити оті намистини рубінові, додати до них терпкого соку і собі скупатися в ароматі стиглих вишень та інших плодів. І губи мої мимоволі молитовно шепчуть задушевний псалом: «О, Вишне — Матінко Всевишня — весь білий світ — то вишні цвіт!..» Хай квітне він вічно!

НЕ Я Б'Ю, ВЕРБА Б'Є.
ЗА ТИЖДЕНЬ —ВЕЛИКДЕНЬ...

На подвір'ї неподалік новозбудованої хати вирішили викопати криницю. Копач Анатолій Комишний з великої глибини вже подав не одну тонну аж синього глею, аби дістатися до справжньої водоносної жили. Невзабарі мутний потік став наповнювати найнижче загане в землю бетонне кільце.

— Миколо Петровичу, — звернувся він до мого батька, — ану пошукайте мені пару вербових колодок.

Принесені два окоренки розрубали на кілька частин і кожну з них криничник кинув у колодязь.

— А тепер хай священне дерево очищає та облагороджує вашу водичку, — мовив майстер. — А ми тим часом й могорич зап'ємо.

Про звичай кидати в криницю вербові колодки я тоді чув вперше. Хоч уже чув неодноразово про чудодійну силу цього дерева, яке своїми пишними кронами

в нашому селі понад дорогами, в берегах, попід греблею над Супоєм між Козацьким і Білоцерківцями, здавалося, підпирало небо з його Чумацьким шляхом. Хоч і бачив, що в відрі біля колодязя у дідуса Миколи завжди купалася вербова дощечка, а на ній «плавала» алюмінієва коновка для пиття води. Тепер же зрозумів, що вона очищала воду, а випита вода з того цеберка очищала душу людини.

Пізніше також побачив, що дерев'яні бочки, якими водовози возили джерелицю на поле для полільниць буряків та трактористів, теж були вербові. І в них навіть на сонці вода не пропадала. Та й відро на журавлі польової кринички теж було з верби. А саму криницю оберігали високі верби. Пізніше й ми біля нової криниці посадили верби, щоб вони своїм корінням і божим духом очищали водицю. Бо де срібліє вербиця, там здорова водиця.

— У вербовому гіллі, — говорили старші, — живуть добрі духи вод. А ще — опікуни людського роду. Вони ретельно пильнують, щоби в криницю чи річку не проникли лихі й злі духи. До цього додавали, що вони активізуються, коли мають закричати на все село треті півні у йорданську, юр'ївську, купальську та спасівську ночі. Скільки я не намагався в дитинстві побачити й піймати тих злих духів, нічого не виходило.

В дитинстві, щоб прогнати свою злість, за порадою бабусі, брав до рук замашний

вербовий віник і обмітав ним стіни хати, сараю. «Ось і добре, що все недобре повимітав геть», — підхвалявала бабуся. З радості від похвальби після юр'ївської ночі попросив бабусю пустити скупатися в Шарамасі.

— Купатися до святого Миколи не можна, — суворо мовила бабуся. — Хочеш, щоб з тебе верба виросла?

Звісно, такого бажання не мав. Та вже й знав, що бабуся не відступить. Он попросили ж були перед Паскою вареників з сиром, а у відповідь почули, що на такі вареники була масниця. Тепер же вони на вербу повтікали, бо піст.

Символічний образ верби є багатозначним у народній творчості і в авторських текстах. Поруч з тополею це міфологічне уподібнення дівчини до світового дерева — символу світобудови, який сільські рукодільниці завжди вишивали на рушниках. Так склалося, що в різних культурах верба має суперечливе і часто зовсім протилежне символічне значення. У стародавній Європі її називали деревом поетів та співаків. Китайці пов'язували її з поняттям краси, жіночності, м'якості. У Японії верба є деревом смутку, слабкості й ніжності. Стародавні греки присвячували її богиням Гекаті і Персефоні, які пов'язувалися з ідеєю загибелі. Окремі народи вважають вербу символом довговічності, повноти життя. Та не будемо шукати прихистку для цього дерева біля чужого берега, а повернемося до свого, рідного. У нас же верба

символізує Україну, рідну батьківщину, отчий дім, материнський край. Наведу лише одне підтвердження цієї думки: без верби і калини нема України.

Ще пізніше мої знання про вербу доповнилися інформацією, що саме з цього дерева мої земляки робили човни, ночви. Широко використовувалась вона і в будівництві. Ще до того як навчилися її розколювати на пластини, з лози та довгих гілок плели стіни хат, хлівів, які обмазували глиною. Майже кожне обійстя в селі було огорожене тином з лози. Вона росла в берегах чи не у кожного господаря. Ясла для худоби, в які клали зелену масу чи інший корм, теж робили з вербових пластин. Говорили, що в них не забереться жодна нечиста сила.

Кору верби ми, хлопчачки, щовесни обдирали з молодих гілок і крутили з них довгі дудки. Найбільш майстровиті однолітки вирізали сопілки та різні свищики. Таку музикальність верби люди помітили здавна і розпочали з неї виготовляти бандури, кобзи та інші музичні інструменти. А ще верба, мабуть, як ніяке інше дерево, опоетизована та оспівана. Багато років живуть і співають мої односельці про «верби в кінці греблі» та «на городі верба рясна, під якою стоїть дівка красна», про «кучеряву вербу, яка на яр похилилася», та про «вербу в полі, а під нею вода, яку брала дівчина — чорноброва молода»... В обрядових весільних піснях закликають вербу

не стояти, а розвиватися і «розвити собі сімсот квіток, сімсот квіток і чотири. Всім боярам по квіточці та всім дружкам по квіточці...»

До речі, згадую, як до нашої бабусі прийшла родичка і стала плакати, мовляв, і радію, що дочка заміж виходить та разом з тим і ридаю, бо жених з далеких країв. Як там їй, бідній, буде?

— Ой, Наталко, та дівчина ж, як верба, де посадиш, там і приживеться. Тож не треба ридати.

Наш дідусь Микола теж мав майстровиті руки і стругав з верби та й з іншого дерева ковганки та товкачики, кружки для води, дерев'яні тарелі та ложки.

— Раніше кожен козак мав за честь користуватися ложкою з верби, — говорив дідусь, оглядаючи свій новий витвір.

Чи не вперше про чудодійну силу верби дізнався ще в дитинстві, коли за тиждень до Великодня у Вербну неділю з нетерпінням чекав освячення вербових гілочок у церкві сусіднього Нового Бикова. Лець на ті віточки з ніжними і пухнастими жовтуватобілими, мов одноденні курчатка з-під квочки, котиками, падали краплі святої води, кожен розпочинав зривати ті котики чи маленькі зелені листочки, кидати їх до рота і повільно жувати та ковтати.

— Щоб горло не боліло, — говорив дідусь. Після цього всі парафіяни брали до рук освячені гілки і зі словами «Не я б'ю, верба б'є. Через тиждень — Великдень. Недалечко

червонеяєчко» розпочинали шмагатиними один одного по плечах, спині і нижче неї. А до тієї примовки додавали й іншу: «Будь здоровий, як вода. Рости, як верба. І будь багатий, як земля...» Цей обряд продовжувався і вдома після повернення з церкви. Свяченими гілками верби шмагали всіх домашніх — вірили, коли свяченою вербою доторкнутися до людини, вона в такий спосіб поєднується з космічними силами Всесвіту — і знову традиційно бажали та просили у верби міцного здоров'я, сил, захисту і затишку в оселі. Одну гілку обов'язково несли на город і встромлювали посеред земельної ділянки — «щоб град чи мороз урожай не нівечили». Решту ж освяченого гілля, як оберіг від злих духів, клали поруч з іконами та свічками на божнику. Пучок свячених гілочок вішали під стелею і в коморі. Вони там зберігалися протягом року. І не просто зберігалися, а час від часу використовувалися.

І бабуся Марія, і мама торішніми вже сухими гілочками розпалювали в печі вогонь, коли мали садовити туди пектися великодні паски. Решту ж гілочок, обережно, аби не згубити жодної, (бо по святому топтатися ногами — гріх) клали в жар печі, коли вже треба було загнічувати паски. Одна вербова освячена гілочка щороку традиційно використовувалася, коли після зими весною вперше виганяли на зелену пашу корівку-годувальницю. Після обсипання Маньки свяченими сіллю та

маком її тихенько хвиськали тією гілочкою по голові, спині, боках, ногах, вимені — «щоб ніхто її не зурочив і відьми молока з неї не випивали» та «в болоті чи якійсь водоймі не втонула». А їх на наших левадах та в заплаві Супою було вдосталь.

Освячені гілочки верби використовували й для лікування та профілактики хвороб. Бабуся неодноразово клала їх у купіль, коли мила нас, малечу. Часом заварювала їх для полоскання горла та для теплого пиття, аби вигнати з організму застуду чи позбутися ангіни. А одного разу, коли ловив рибу в Шарамасі, коло місточка я глибоко порізав битим склом ногу. Добре, що від водойми до бабусиної хати було кілька десятків метрів. Бабуся промила глибоку рану, протерла полотнинкою і мовила:

— Ось зараз ми козацьким методом полікуємося, — і послала дідуся на вулицю надерти з верби свіжої кори. Сама ж дістала з-за ікон гілочку верби, подрібнила її в порошок. До нього додала подрібнену свіжу кору, закип'ятила і теплим розчином «склеїла» мою рану.

— Не переживай, хлопче, — мовила. — Ще моя бабуся розповідала, що наші козаки таким клеєм кілька століть тому свої рубані шаблями рани гоїли... Тільки рубці залишалися після такого лікування.

Вербу одвічно шанували в Україні. І їй присвячувався не тільки Вербний тиждень, під час якого з давніх-давен дійшла рекомендація господарям не садити городину,

не сіяти коноплі, льон та інші культури. Наші пращури вважали, що вона навіть сильніша за грізне божество Зими, а за біблійними переказами після всесвітнього потопу на берегах річок та водойм найпершою виросла верба. Напровесні ще сніг не всюди розтавав, а верби вже поспішали привітати всіх навколо з весною — на їхніх галузках розпускалися зелені листочки та веселилися проти весняного сонечка пухнасті котики та калачики, над якими літали і робили перший медозбір бджоли. І ті ж котики з розквітлої верби до цього часу є першим весняним букетом у вазі на столі наших осель.

— Коли я була молодою, то ми дотримувалися звичаю наших бабусь і вшановували вербу з самої весни, — розповідала бабуся Марія. Ці спогади доповнювала й ненька.

Молодь весною збиралася на вигоні біля сільської церкви і гуртом співали, танцювали, водили хороводи. На тому святі найголовнішою фігурою було колесо — символ Сонця. Йому вклонялися, до нього молилися. Навколо нього танцювали «кривий танець», мов би відображали рух світила на небі, зміну пір року, дня і ночі. Неодмінно звучала гаївка «Вербова дощечка». Вона служила символом своєрідного місточка, який з'єднує молоду дівчину з майбутнім щастям у новій родині нареченого. Тоді над селом лунали веснянки та гаївки. *«Ой, вербо, вербо, вербице! Час тобі, вербице, та й розвирися, пора, хлопчино, тобі жениться...»* Ця пісня змінюва-

лася хороводом навколо високої і вродливої дівчини, яку прикрашали вербовими гілочками з котиками та листочками. Парубки й дівчата робили «мости», «ворота», інші фігури. Так і доходила черга до «Подольночки» та гаївки «А ми просо сіяли». Пройшли сотні літ, а їх і сьогодні співають в хороводах хлопці й дівчата.

Але це було не єдине вшанування справжнього природного оберегу родинного вогнища, яким визнали вербу. У Русалчин Великдень, який раніше наші предки відзначали у четвер перед Трійцею, дівчата ходили до лісу або ж в гай понад Супоєм. Там на вербах завивали з молодих галузок віночки — з гілля плели «коси» і зав'язували їх луговою травою. А вже в неділю йшли перевіряти: якщо вінок не зав'язував, дівчина має чекати щастя. Невдачу та інші негаразди віщував дівчині зів'ялий вінок.

З не меншим нетерпінням влітку чекала молодь і свята Івана Купала. Тоді знову на лузі чи на леваді поблизу водойми стрічками, віночками, квітами прикрашали молоду вербу. І знову веселилися, співали. Тільки цього разу не гаївки, а купальські пісні. «Наше Купайло із верби, із верби. А ти, Миколко, прийди, прийди...»

Знали наші пращури й про магічну силу верби. Саме це дерево вони обрали символом богині чародійства, яка опікувалася дітонародженням, і вірили, що дітей тоді знаходили не в капусті, а на вербі. Бо саме під густими гілками верби ховалися від

стороннього ока закохані. А вербові котики рекомендували їсти жінкам, які не могли завагітніти. Бездітні жінки молились і благали вербу дати їм можливість мати дітей. Це тому, що верба дуже легко і швидко розмножується. І тому це дерево набуло в людей ще й символу запліднення. А щоб зняти з себе пристрїт чи порчу від лихого ока і зцілитися, наші пращури знімали з себе пояс і обперїзували ним вербу — все погане з людини перейде на дерево.

— Але тут, — розповідала бабуся, — дерево підстерїгала біда. Навіть гнучка та тонкостанна верба з роками ставала дуплистою. І в нїй знаходили прихисток лісові та польові Мавки та різна нечисть, особливо взимку. Недаремно ж люди про нахабних та злих людей говорять: «причепився, як чорт до старої й сухої верби...»

... У юні роки вдома в берегах посадив я не один десяток верб. Доклали до цього

рук і старші брати Толя та Петя. Виростали наші верби високими, крислатими. Окремі з них спиляли і використали на будівництві хати і літньої кухні та інші господарські потреби. Переконалися, що в народній мудрості «Верба — як лугова трава, ти її коси, а вона знову рости буде» нема ні слова фальші. І поруч зі старими посивілими вербами, які і втрюх руками не обіймеш, росте в кінці городу молода поросль. Всі разом вони відвертають від ріллі всяку шкоду. Справжній тобі вербовий рай, в якому диво-дерево ясним променем освітлює життя у моєму вербовому краю. І щовесни, коли дивишся на перші зелені листочки та пухнасті жовто-білі калачики на цьому священному дереві, так хочеться згадати і заспівати ще моїх пращурів сиву гаївку: *«А в нас верби груші родять, а в нас дівки в золоті ходять...»*

ОЙ, ДУБ ДО БЕРЕЗИ
ГІЛЛЯМ ПОХИЛИВСЯ,
КОЗАК СВОЇЙ МАТУСЕНЬЦІ
ДО НІГ УКЛОНИВСЯ...

Так було угоднo Всевишньому, що на білий світ я з'явився в зеніті літа. А вже в першій осінній місяць мій найстарший брат Толя продовжив дуже давню українську традицію і в кількох місцях батьківського дворища висадив більше десятка жолудів. Не всі вони дали росточки. Окремі, якщо навіть й пробилися крізь шар землі, то з роками зачали або ж росли кволими. Та один молодий дубочок зовсім поруч з хатою з кожним роком все впевне-

ніше і настирливіше пнувся в далеку голубинь неба.

Вже віджила свій вік стара батьківська хата, вже й так звана нова почала сивіти. А дуб, майже сімдесятирічний, зі стовбуром, який одному не охопити двома руками, і сьогодні гордо й поважно росте таким же струнким і вправним козаком-парубком. Якщо стати під тим дубом і закинути голову у безкінечну височінь, то, здається, вітки його густої й широкої

крони тримають на собі весь небесний купол. Навіть не віриться, що колись під цим дубком я та мої старші брати стрибали на одній нозі з порожнім мішком на голові замість плаща та на весь двір лементували: «Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику. На дубі поставлю. Дуб похитнеться, горщик розіб'ється, а дощик поллеться...»

Скільки й пам'ятаю та згадую розповіді старших, стільки й знаю, що в нашій родині завжди з повагою й шаною ставилися до священного дерева, яким споконвіку вважали дуб. Бо він оберігав людей від усякої напасті, символізував силу, міцність, красу, довголіття. Про його священність я тут сказав не для красного слівця. У дуже сиву давнину стосилих і трудівливих приміряли хіба що до вікових дубів-велетів. Кажуть, такі росли на берегах тоді судноплавного Супою, де буяли справжні густі ліси та гаї. Від них залишилися у спадок нинішнім поколінням лише назви — Кирзовський ліс, Берести та Гайок. Були там і дубові діброви.

Згідно з переказами, в них особливо любили збиратися тогочасні боги. А ще твердили, що в кронах патріарха лісів живуть душі хоробрих воїнів. Зокрема, хоробрих русичів й козаків, представники яких і заснували наше село. Саме мудрі козаки з часу їхньої появи в нашому житті обрали дуб своїм оберегом. Бо знали, що він розпочав рости на землі ще до створення світу і що саме від нього пішло все живе на землі. Що ще їхні предки-трипільці з дубових

жолудів робили борошно і пекли хліб. З часів козацтва дійшов до наших днів звичай майбутнім солдатам, які йдуть служити, класти в кишеню шматочок дубової кори. Це додає воїну мужності, хоробрості, відваги. Бо дуб переливає в хлопця свою силу. Не випадково ж існувала традиція хоробрих воїнів нагороджувати вінком із дубових гілок. А ще відчули, що під цим деревом ховаються від божого гніву біси та відьми, і тому Перун-громовержець, а за ним і святий Ілля найчастіше пускають з небес свої вогненні стріли саме в дуб. Ось й заповіли нам ніколи не ховатися від грози під кроною цього дерева. (До слова скажу, що вже сучасні вчені вивчили цю стихію і зробили висновок, що з кожної сотні блискавок більше п'ятдесяти влучає в дуб).

Під одним з таких могутніх дерев, вражених блискавицею-перуницею, наші пращури мали капище та жертovníк, де поклонялися своїм древнім богам. Бо вірили, що саме дуб, якого вважали деревом бога блискавки та грому Перуна, володіє наймогутнішою владою над злими та нечистими силами. Бо саме в корінні цього дерева сховане потойбіччя, у підніжжі стовбура — світ людей, а в гілках крони оселився світ богів. Хоча, переповідають, в останній день Мавчиного тижня крону найбільших дубів заповоняють русалки і влаштовують там свій бал — із піснями, хороводами.

Не одне століття тому в нашому краї зародився обряд, коли на Зелені свята молодь

влаштувала «гральний» або ж «сухий» дуб. Дідусь з бабусею зі своєї молодості згадували, що того дня на лузі, леваді або ж на вигоні у землю вкопували високу жердину, але перед цим її наряджали зеленими гілками дубу та інших дерев, квітами, паперовими кольоровими стрічками. На вершині кріпили старе колесо від возу. Жердину обкопували неглибокою канавкою і на цій території водили хоровод, співали, танцювали. Обряд символізував відродження і буяння природи. Бо в цей час якраз розпочинав квітнути дуб. Значить, наступило справжнє літо.

Традиція ставити на Трійцю уквітчану високу ворину, яку тепер називають у нас «виха», живе й у наші дні. Ось тільки замість колеса верхівку жердини прикрашає велика лялька у дубовому гіллі. Також дубове гілля — символ багатства і міцності роду — як і кілька століть тому, ставлять на воротах, ним прикрашають двері, вікна хати та господарських приміщень. А за святковим столом звучить давня пісня зі словами «ой, дуб дуба перехитує, ой, дуб дуба та вихитує...» або ж про двох дубків, що на горі сплелися до купки... Не менш популярними були пісні про сухий дуб, який у полі розвився, яку й донині співає самодіяльний ансамбль автентичного співу нашого будинку фольклору та народної творчості «Берегиня», та «як ми, серце, кохалися, сухі дуби розвивалися, а як же перестали, зелені повсихали», записана теж у моєму Козацькому.

Це ж саме до дубу, який називають деревом життя, споконвіків йшли та й нині крокують безплідні жінки і просять у лісового духа дітей. З давнини люди йшли і йдуть до світового дерева, цього патріарха царства дерев, також за тілесним здоров'ям. Стають спиною до стовбура, охоплюють його руками і так застигають на хвилин п'ять-десять. При цьому не зайвим промовити ще й давнє замовляння: «Гой, дубе, дубе! Наш діду любий. Ходи в господу до мого роду. Дай свої сили, щоб злі духи його не косили. Дай моїм дітям свої м'язи, щоб злі духи не рвали в'язи. Мені й моїм дітям дай моці, щоб був Дажбог з ними у кожному кроці...»

— З дитинства пам'ятаю розповідь старших, — згадувала бабуся Марія, — що в тому Гайку на Заглибівці ледь не з одного кореня росли дуб та білокора берізка, а їхнє гілля між собою переплелось. Ніби обнімалися. Так ось після вінчання в церкві весь весільний поїзд прямував до цього місця, де молодята тричі обходили ці деревця. Просили благополуччя та удачі в сімейному житті. Давно нема там ні берез, ні дубів. Та залишилися слова пісні, в якій мовиться, що дуб до берези гіллям похилився, козак своїй матусеньці до ніг уклонився... Співають її і донині.

З тих дубів робили човни, лодії, вітрильники, чайки. Плоти дубів течією Супою сплавливали вниз до самого Дніпра. Підтвердженням цьому були морені дуби, витягнуті з заболоченого трясовиною русла ріки. У середині шістдесятих років минулого

століття у багатьох мешканців Заглибівки ці багатовікові товстенні чорні колоди слугували місцем відпочинку та перекурів.

Звісно ж, образ дубу неодноразово згадується в прислів'ях, приказках, різних примовках та замовляннях. Зауважу, говорять про нього в жартівливому, інколи іронічному стилі. Як ось тут: «Ой, на горі дуб колихався, а на бабу чорт заглядався...» Але жодного разу дуб ніколи й ніде не зображувався у негативному, зловісному світлі. Згадували й шанували дуб не тільки від пристріту, зурочення та лихого ока, від яких наші пращури рекомендували завжди носити у кишені жолудь. «Великий, мов дуб, та дурний, як пень», «великий дуб, та дуплистий», «як великого дуба не нахилиш, так і здорового сина на добро вже не навчиш» — це лише кілька прикладів зі скарбниці народної мудрості пращурів. Варто нагадати й про звичай «годувати дубовим салом». В одній з пісень чуємо:

*Та пішов милий від хати до хати,
Своїй милій лікарство шукати.
Та приніс милій дубового сала,
Як помазав спину, аж шкура одстала...*

Тобто, добре відлущював ледачу дубовою палкою. На весіллях, коли обдаровували молодих, бажали «дарую два дубочки, щоб жили в парі, як голубочки», «Дарую дуби, що в діброві, будьте завжди дужі й здорові». Оспівується дуб і в багатьох піснях. Яскравим діамантом репертуару нашого сільського

фольклорного самодіяльного народного ансамблю автентичного співу «Берегиня», що ось уже чотири десятиліття чарує своїми золотими голосами не тільки українців, а й слухачів далекого зарубіжжя, є пісня «Ой, у полі, полі сухий дуб розвився, любив брат сестрицю, поки не женився...»

... З тобою, дубе на батьківському дворіщі, ми майже ровесники. Багато вже весен і літ пролетіло над твоєю пишною кроною і над моєю колись кучерявою головою. Як ото тісто в діжі, так і ми росли разом з тобою, мов диво на тих хлібах. Мов білі лебідки, кружляють-літають над нами роки і тануть, мов дим. Знаю, твою крону неодноразово шарпали рвучкі холодні вітри. Вони ламали твої гілки, твоє тіло обпікало гаряче сонце. За цей час ти пережив немало радості і витримав разом з родиною цього двору тонни смутку, коли теж стогнав і ридав. Але не плач, не журися, мій дубе сивенький. Хоч ти й вимахав до тридцяти метрів у височінь, хоч і не можу тебе взяти в свої обійми, нам ще ж і сімдесяти нема. Кажуть, що твоя, дубе, зрілість настає лише в 150 років. Не ображайся, але б і я хотів дожити разом з тобою, однолітку, до цієї поважної дати. Хоч і розумію, що це з галузі фантастики... Та все ж вірю, що не всохне ні твоє коріння, мій патріарше батьківського двору, ні моє, яке продовжиться в дітях, онуках та правнуках, які з честю та гідністю пронесуть пам'ять про рід наш козацький і про його обереги. І чільне місце серед них належатиме тобі, мій дубе!

ПОСАДИЛА МАМА МАЛЬВИ КОЛО ХАТИ

З нашого двору до бабусиною я та мої брати і всі члени родини завжди ходили добре втоптаними стежками поміж людськими городами. Одна з них розпочиналася від нашого саду і пролягала не тільки через Левченкову леваду, а й через двір діда Федора Левченка. Він славився в селі як майстер з виготовлення дерев'яних діжок, хлібних діж, цеберок та інших виробів. Дошколяриком я любив ходити тією стежиною не тільки тому, що не треба

було боятися на центральному шляху машин, мотоциклістів чи запряжених кіньми підвід. Подобалося чимчикувати тут ще й тому, що в Левченковому дворі з ранньої весни до глибокої осені всіма барвами веселки грала-переливалася велика клумба з квітами. Вона брала початок біля ошатної криниці й тягнулася попід призьбою ледь не до самої левади.

З цього зільника до моєї клумби біля нової батьківської хати вже «переселилися»

білі й різнобарвні турецькі зірки, баранці, півники, калачики, дідова борода, вербена, ромашки, різноманітних кольорів і відтінків айстри та жоржини. Баба Маруся і тітка Параска знали мою захопленість квітами і ніколи не відмовляли поділитися то корінцем, то бульбами чи насінням або ж і розсадою. Однієї весни у мої очі впали високі і товсті стебла з серцевидними темно-зеленими листками. Вони стояли густою стіною попід хатою і, здавалося, що своїми верхівками підпирають не тільки дах оселі, а й все небо. Однак, того літа ті «дерева» так і не завітчалися. Тому наступної весни я на них особливої уваги уже й не звертав. І так трапилося, що тією стежкою мені певний час не доводилося пробігати. Аж десь через тиждень я був змушений несподівано зупинитися біля тої клумби, мов вкопаний. Кожне високе стебло майже від самої землі було густо обсіпане неймовірної краси чи то парасольками, чи дзвониками, від яких вся округа наповнювалася розкішним терпким ароматом. На одному стеблі схожі на сердечка квіти, пелюстки яких ніжно тулилися один до одного, були темно-рожеві, на інших — фіолетові, бордові, червоні, жовто-оранжеві, голубі, білі. І не просто нейтрально білі, а яскраво-спокійного кольору — дуже осяйно-соковитого, але й геть не кричущого. Дивився-милувався тим буйноквіттям і розумів: куди тій веселці на післядощовому небі!

— Тітонько Параско, а що це у вас за солдати так вишикувалися та ще й неймовірно розквітли? — не втримався запитати.

— Можливо, й солдати, а, може, й козаки наші — мовби з усього світу вернулися з неволі душі наших предків до рідної оселі і поселилися в цих квітах. Ось тепер і самі радіють батьківському порогу, і нас звеселяють та оберігають оці мальви.

Чесно зізнаюся, тоді, малий, я геть нічого не зрозумів у поясненні тітки Параски. Хіба що назву квітів «мальви» запам'ятав. Вже значно пізніше, коли в школі організували загін так званих «червоних слідопитів», дізнався, що в роки Другої світової тоді ще молоду й красиву, як мальва, Параску Левченко, а з нею не менш вродливу її двоюрідну сестру Ганну та ще не один десяток сільських красунь та парубків уже не турецькі бусурмани, а новоявлені завоєвники заарканили й відправили на багаторічні каторжні роботи в фашистську Німеччину. І не було меж радості в тих хлопців й дівчат та їхніх батьків, коли вони живими повернулися додому. Веселилися так, як колись поверталися й молоді козаки та козачки, яких османи в давні часи хотіли зробити яничарами.

А люди стали твердити, що кому не пощастило в усі часи самому після вимушеної розлуки припасти до отчого порогу, той повернувся в рідні краї ніжними та барвистими мальвами. Багато мальв насіяли на нашій землі війни. З тих сердець і в наші

дні проростають мальви та зацвітають червоною кров'ю. Люди ж стали ці мрійливі, заціловані сонцем та вітрами, вмиті росами й дощами квіти справедливо вважати одвічними берегинями рідної оселі та її мешканців, символами козацької доблесті, нескореності, віри, надії, любові та волелюбності. А мудрі японці навіть свято в своїй країні заснували і назвали його — День Мальви.

Звісно, я тоді не втерпів, аби не попросити в тітки Параски цих квітів на свою клумбу. І вже наприкінці літа вони рядочком вишикувалися поблизу призьби хати. А восени добрі сусіди ще й нагородили мене насінням мальв, які висіяв наступної весни попід парканом. Мені ж захотілося щонайбільше дізнатися про ці диво-квіти, які, став помічати, буяли різнобарв'ям на багатьох квіткових клумбах односельців. Так і вичитав, що давним-давно кожен козак з нашої сільської громади, який вирушав у похід на бусурманів чи московитів, пускав на Супої або ж на іншій водоймі стебло мальви. Аби не загубитись на чужині, аби додому повернутися живим і неушкодженим. Також спостерігали: попливе рівно стебло за хвилину — удача буде. Зачепиться за берег чи якусь корягу — ліпше на завтра перенести свій похід.

Брали з собою мальву в горщику і наші сільські чумаки, коли їхали в Крим по сіль. Щоб розбійники, які і в ту пору шастали польовими та степовими дорогами, не

вбили та не пограбували. Бо квіти з ніжною назвою мають силу лева, тому й брали їх не тільки оберегами в далеку дорогу, а й здавна саджали біля хати. Щоб ці квіти, мов леви, стояли зі своєю силою біля оселі, хватали всіляке зло і відкидали його від хати та родини далеко-далеко. Мовляв, не наближайся, враже, бо тут тебе лев розтерзає й пожере. Ось так і стали мальви вартовими не тільки хати, а й всього села та рідної України. Зуміли наші мудрі пращури поєднати невидимі сили міфічного лева і видимі береги — мальви. Звісно, побіг до тітки Параски, аби сказати, що вони теж з мальвою родичі, бо ж і прізвище в них споріднене з цим звіром — Левченко. Не пам'ятаю, як відреагували на мою звістку сусіди. Я ж продовжував розпитувати й дізнаватися про мальву.

Так і почув легенду про трьох сестер — Мальву, схожу на троянду Ружу і Півонію. Лікували вони добрих людей та діточок. Одного разу прийшла до них зла відьма. Ще жахливіша й ненаситніша, ніж у казці про Івасика-Телесика. Хотіла, аби вони почаклували для неї та завдали людям горя з бідною. Сестри, звісно, відмовилися. Тоді стара мегера заморозила серця сестер і вони зледеніли. Розтанули лише теплою весною і проросли під призьбою хати, а з початком жнивної пори забуяли різнокольоровими розкішними дзвіночками-капельюшками, пелюстками-сердечками, які майже в обнімку тулилися один до одного, тому става-

ли схожі на ніжну чи то бальну, чи весільну сукню. Так з того часу їхнє місце й залишилося біля призьби та порогу хати — своєрідними берегами родинного вогнища, духовним корінням людини, берегинями спадщини своїх пращурів.

А щоб пам'ятали й наступні покоління людей добрі справи сестер, рукодільниці вишивали ніжні, легкі, особливі, мов літні капелюшки, квіти на сорочках, рушниках, скатертинах. І вони з цих узорів ніби промовляли до людей: «там земля мила, де тебе мама народила й зростила...» Мальвам присвячували пісні. Бабуся Марія згадувала розповіді своїх рідних про те, що ще в дохристиянські часи під час веснянок та гаївок дівчата окреслювали криву лінію і водили по ній хороводи з піснями: «кривого танцю йдемо, кінця ми не знайдемо, то вгору, то в долину, то в ружу, то в калину». Згадували мальву-ружу й під час древнього свята Купайла, де також співали, що стороною дощик іде та й на мою ружу... Живуть ці традиції та звичаї і нині.

Рванням та щипанням ружі наші пращури виражали заручення дівчини та видавання її заміж. «Чи ружу рвати, чи калину ламати? Чи заміж іти, ой, чи ще дівувати?» — співали-питалися в батьків майбутні наречені. «Ламайте руженьку, стеліте доріженьку, молодій й молодому до Божого дому», — звучало з вуст дружок та світилок, коли вели наречених до вінчання.

Помітили люди й цілющі властивості мальв, про які з повагою та шаную говорили, що ця квітка і в терні та шипшині гожа. Настояєм квітів лікували кашель. Сільські знахарі та травознаї з її допомогою боролися з захворюванням легень та бронхів. Мальва має і протизапальні властивості, її широким листям покривали опіки шкіри. Як зауважувала бабуся, яка розумілася на цілющих властивостях трав та квітів, з використанням мальви не одну хворобу можна вигнати з тіла, як чужого собаку з двору. До слова скажу, що цілющі властивості мальви згадуються і в Біблії. Є там розповідь про те, як Мойсей лікував відваром цієї чарівної квітки лихоманку.

До слова, повідаю ще одну притчу, пов'язану зі святими отцями. Ніби ще в сиву давнину два монахи вирощували прихильні небесним силам квіти. Серед них були й мальви. Один з ченців поринав у споглядання краси цього квіткового раю та задовольнявся його пахощами з ароматами. Інший — зривав найкращі квіти і дарував їх людям, щоб і вони насолоджувалися Божим даром. Перший став картати другого за те, що той псує таку красу і позбавляє себе радості вдихати аромат вирощених мальв. «Квіти мені найбільше пахнуть у руках того, хто дарує їх іншим», — почувалася відповідь. Звичайно, тут кожен має зробити висновок сам для себе. Я ж стою на позиції другого, який ратував за дарування квітів, коли хочемо, щоб вони і нас чарували своєю красою і пахощами.

Ці квіти та солодкуваті зелені стебла вживали і в їжу — в супи, салати. Односельці розповідали, що змішували мальву з кропивою, калачиками, листям липи у роки голодоморного геноциду тридцятих років минулого століття.

З покоління в покоління передається й повір'я про доцільність висаджування мальв поблизу могил на кладовищах, бо покійники теж можуть ними харчуватися. Не знаю, як в інших селах, а на кладовищі мого села невибагливі до ґрунту красуні-мальви квітнуть щоліта й створюють у цьому жалібно-траурному місці з липня до перших приморозків приємність для ока.

... Щоліта різнобарвно квітнуть мальви на клумбі біля батьківської хати. Високі й стрункі, з тендітними дівочими таліями вони не тільки вартують оселю й дворище, а й заглядають у вікна хати, мов би вигукують господарів вийти й помилуватися їхньою ніжністю та красою. До великої колекції цих красунь сільського двору додалася й повна мальва, квітка якої схожа на її сестру-півонію. Дехто говорить, що мальви не мають пишності жоржин, тендітності й ніжності троянд, гордої постави ірисів. Не сперечатимусь. Та мені й сьогодні

ні здається: не було б мальви на сільському дворі, не кучерявилися би вони з обох боків тинів та біля перелазів, не віталися-дзвеніли б ніжними звуками трембіти з членами родини та сусідами, то й село не мало б такої краси і привабливості.

Бо саме вони, на мій погляд, уособлюють ледь не в кожному сільському дворі духовне коріння нашого славного народу і кожної родини, свідчать про незнищенність і вірність духовній спадщині пращурів-козаків, є символами віри, надії й любові до отчого краю, до батьківської хати, біля вікон якої щоліта квітнуть мальви. Все життя зі мною мальви мого дитинства. Квітнуть у серці до забуття. Я часто в них задивляюсь, мов у душі своїх батьків, і ніжно до них притуляюсь.

І вони живлять енергією спогади, зв'язують до купи всю родину, хто б де не жив і не мандрував. Мальви мої рідненькі, як же я вас люблю! З вами шепчусь тихесенько, з вами за Україну Бога молю. Тому й повторюю вслід за поетом: «О, мальво, мальво! Ти, як сонце-диво!..» Буяйте ж, тендітні мальви, своїм різнобарв'ям завжди біля моєї хати. А також у моєму серці та в серцях моїх дітей та онуків!

МАКОМ ХАТУ ПОСИПАЮ, ЗЛІ СИЛИ З НЕЇ ВИГАНЯЮ...

Звістка про те, що тітку Ганну заарештували і хочуть в чорному воронку відправити в райцентрівський слідчий ізолятор миттю облетіла все село. Людському обуренню не було меж, бо провина колишньої колгоспної доярки полягала в тому, що міліціонери знайшли на грядці в її городі з десяток рослин маку і їй враз приклеїли ярлик розповсюджувачки наркоманії. Чоловік тітки Ганни, який мав за плечами диплом вченого агронома та десятки років

стажу, виніс з хати енциклопедії, посібники і намагався переконати людей у картузах з кокардами, що цей мак не належить до опійних та наркотичних рослин. Що зернятка такого маку навіть знаходили в горщиках на стоянках первісних людей. Та все було марним: в державі набирал обертів запущений дурнями маховик боротьби з наркоманами, він безрезультатно крутиться і донині. Маку на людських городах ось уже кілька десятиліть вдень

зі свічкою не знайдете, але наркоманів, як і п'яниць після масового нищення виноградників, не поменшало.

А мак для пиріжків, вареників, бубликів масово везуть нам з сусідніх країн, і ділки-торгаші з явною насмішкою тичуть всім українцям комбінацію з трьох пальців — дулю з маком — і задоволено потирають руки, коли підраховують свої астрономічні бариші. Але мовлю тут не тільки про гроші. Як бачимо, ще в давнину оцю комбінацію тикали не з калиною-малиною, а саме з маком. Так цим оберегом люди підсилювали дію дулі і засвідчували, що людина не одержувала від цього нічого. Тобто, дірку від бублика. Знову ж таки, посипаного маком.

Звісно, в сучасних умовах безлічі нерозумних заборон сіяти мак, важко говорити справедливе слово на захист культури, яка з сивої давнини була в пошані у українців. Хоч казав мак: *«Що ж ти за жито, що рік не вродило і голоду наробило. А я сім років не родив і голоду — ніт»*. Звісно, без маку голоду не буде, але мова тут мова йде про інший бік умовної медалі. Не можна миритися з тим, що ці непродумані циркуляри влади негативно позначилися на суттєвій ролі традицій українського народу, оскільки мак розпочав втрачати свою споконвічну символіку і оберегові функції родини й роду. Тому й намагатимусь показати те почесне місце, на яке вознесли його ще в сиву давнину наші прапращури. Мак до

недавнього часу справедливо вважався однією з найшанованіших квіток-оберегів, яку споконвіків використовували від всякої нечисті, вампірів, відьом, перевертнів, упирів, заздрісників і злочестивців.

Ті односельці, кому за шістдесят, ще пам'ятають, як красиві червоні та білі квітки маку завжди привертали увагу людей і квітнули на грядці або ж по картоплі чи не в кожному сільському саду та городі. Згадую, як бабуся Марія та й мама раділи самосійному маку на грядці, мов якомусь диву.

— Це на щастя, — говорили вони. І ніхто й ніколи не нищив, не топтав самосійні рослини, бо знали, що це найсильніший оберіг для родини. Вважалося непростимим гріхом чавити або ж толочити своє щастя й благополуччя, цьому вчили і дітей.

З дитинства запам'яталось, з яким благоволінням сіяли мак вдома на грядці, як його ретельно доглядали. І боялися, щоб перші дозрілі проти сонця маківки не вкрали відьма. Саме їх святити в церкві на Маковія і зберігали у божниці, бо вважали, що в цій, найпершій голівці зернятка мають найбільшу чудодійну силу. І категорично забороняли глумитись над маківками. Бо то богиня достатку, мати врожаю Макоша так розпорядилася. Аби мали в родині здобутки у ткацтві, прядиві та інших жіночих роботах, які вона покровительствувала.

Заперечите і скажете: мовляв, то були дикі й невчені язичники. Але ж і в добу християнства всі ці звичаї й традиції не зни-

кли, а ще більше розширилися і вкоренилися в житті людей. Навіть куполи в церкві стали звати маківками. Торба з висушеними проти сонця зернятками маку в кожній хаті — це теж звідти, з сивої давнини. Їх вистачало на весь рік. З маком перед Великоднем та Маковієм пекли пиріжки, з ним варили вареники, його додавали до Різдвяної куті, і там він символізував множину зірок Всесвіту. У Святий вечір дідусь Микола зі свяченим маком обходив усю господу і посипав ним кожную стежку, кожен поріг. «Так проганяв нечисті сили ще мій дідусь. А тепер і я так роблю, — пояснював нам своє обрядодійство. — Виростете, то й ви так робіть...»

Майже кожна родина мала тоді ступу. Ніколи не вивітриться з пам'яті, як і я товк у ній зерна маку. Їх товкли досить довго, аж доки зернятка з сизого кольору не стануть чорними-пречорними та ще й такими масними, що хоч на скибку хліба намазуй. І примовляв у такт руху ногами: «Товчу, товчу мак, мак. За ступою дяк, дяк. Чого, дяку, плачеш? — Мачуха била, їсти не давала, геть з хати проганяла...» Чому у тій примовці згадували дяка, не можу сказати, бо ні в кого не розпитав. Мабуть тому, що цей представник церкви чи не в кожному селі був одним з найграмотніших. Їх брали за свідків під час купівлі-продажу землі, лісів тощо. І у купчих кріпостях вони ставили не хрестик, як неграмотні на той час посполиті, а справжній підпис.

Розповідала бабуся, коли ще вона дівувала і дівчата буяли, як маків цвіт, то у перший тиждень Великого посту перед Великоднем збиралися вони і варили пшоняну кашу з маком. Той горщик закопували у землю. Неподалік цього місця розпочинали водити хороводи і співали: «*Що на нашій вулиці дівки-чарівниці, закопали горщик каші посеред вулиці...*» Так, говорила вона, дівчата принаджували на свій куток парубків з інших вулиць. Як би там не було, а мій дідусь Микола тоді прибився до бабусі, яка жила в Башлику, з іншої сотні села і прожили вони в горі і radoщах не один десяток літ.

Згадаймо свято Маковія, коли вшановуємо не тільки Господа Бога, а й святих мучеників Макавеїв, які з благословення ньеньки Соломії загинули за рідну віру. Не злічити, скільки літ минуло, скільки наш Супій відніс води у сивий Дніпро, як зародилася традиція цього дня обов'язково святити разом з квітками-оберегами маківки. Освяченими зернятками з них осипали всю оселю — від вхідного порогу до кожного закутку і промовляли: «Маком хату посипаю, злих духів з неї виганяю». Від людей чув й інші замовляння: «Відстаньте, вороги та злі духи, від мене, як мак від маківки відстає. Тоді мене будете згадувати та лаяти, коли визбираєте оцей мак...» Також люди промовляли: «Посипаю ці пороги, щоб не ступали на них злі ноги, погана та сердита людина не блукала, на

мою оселю зла не посилала, а вороги від мене як мак відлітали...» Якби й кинулася яка відьма зайти до вашої оселі чи господарського приміщення, їй треба було визбирати все до зернинки. Ніякої ночі не вистачить для цього. А коли вдосвіта півні заспівають, то й вся нечисть зникне.

Освячені зернятка або ж головки маку кидали в спеку у криниці, аби задобрити небесних покровителів, і вони послали дощу на спраглу землю. Іноді навіть з горохом, щоб краплі дощу були такими ж великими. Маком обсівали корову, коли вперше весною виганяли її на пасовище. І це далеко не повний перелік звичаїв і традицій наших пращурів з використання оберегового маку.

Наші бабусі перейняли від своїх бабусь звичай освячені головки маку разом з квітами весь рік зберігати поруч з іконами в божнику хати, ця звичка стала донині непорушним правилом. Ось тільки з кожним роком все менше і менше ви побачите в таких макавейських букетах справжню головку маку — символу заспокоєння, неосаяжності життя, безмежності світу, родючості й плодючості. Бо, вдумайтеся, кожна головка маку вміщує 30 тисяч, а то й більше зернин. Чим вам не символ надзвичайної родючості, щедрого відтворення життя та життєвої сили. Та люди все частіше приносять святити зернята маку, зав'язані у полотнинку чи хустинку. І то не рідний український мак, а отой, згаданий вище,

польський чи китайський, на якому нагріли руки торгаші.

Чи служить він оберегом для нас, українців? Мене тут беруть сумніви. Як розповідала бабуся, у її часи та й значно раніше ніхто, ніколи й нікому не дарував красивих квітів маку. Бо то вважалося бажанням скорої смерті, недовголіття. Недаремно ж люди про померлу молоду людину сумно говорили «Пройшло життя, як маків цвіт». Та й інша примовка «Гарна дівка, як маківка» свідчить не про що інше, як недовговічність і короткоминучість дівочої краси, якою б привабливою та спокусливою вона у цей час не була.

Як на мене, не можуть бути оберегами для українських дівчат і вишиті китайцями сорочки-вишиванки, на яких буяють макові квіти. Тут знову геть знехтувані і спалюжені традиції українців, бо такі сорочки вишивали і носили лише ті наші дівчата, наречені чи брати яких загинули на полі брані. Бо, за переказами, мак проростає з пролітої на тих полях молодої крові. А ще в християнській літературі поширений мотив, що мак росте на крові розп'ятого Ісуса Христа. Саме тому цю рослину ще й вважають символом безвинно пролітої крові.

Так само можна сказати й про китайські віночки, у яких буяють квітки маку. До слова скажу, що італійці з червоних пелюсток маку виготовляли одяг своєму богові пекла, бог смерті Танатас теж носив вінок

з макових квітів. Самі ж китайці вважають квітку маку символом повій, дівчат легкої поведінки, блуду, бажання таємної інтимної близькості і асоціюють її з емблемами публічних будинків розпусти.

В дитячих віночках українок мак ніколи не використовувався. Там були м'ята, ромашки, калина, полин, барвінок, волошки, чорнобривці, але не мак. Чому? Насамперед тому, що його ламке і крихке стебло туди практично не можна вплести. Та й сама квітка маку враз осипає пелюстки. По-друге, мак знову ж таки символізував печаль, смуток, багряну кров на полях і луках, де склали голови наші пращури у боротьбі з різними ординцями. І знову ж таки — лише ті дівчата, які втратили наречених, мали право носити вінок, у який вплетені сім квіток маку. Так вони ніби присягали зберегти, продовжити і примножити свій рід. І знову зринають у пам'яті слова бабусі Марії. Їхали ми «кукушкою» на Кобижчу. Вздовж чугунки у житніх та пшеничних полях масово квітнули маки. Я, малий, радів та дивувався такій красі. А бабуся зажурливо мовила:

— Кожна квіточка — то краплина крові наших хлопців. — Он, бачиш, скільки їх загинуло... Скільки страждань та горя прийшло в родини.

А одного вечора й легенду про мак разом з братами почув. Ніби зійшов з небес Господь Бог на землю подивитися, як живуть і чим займаються люди. Тоді богиня

Земля попрохала у Нього створити таку квітку, щоб вона водночас звеселяла душу й серце і захищала від нечистої сили, злого духу і поганого ока. Важке то було прохання. Та Всевишній дістав зі своїх запасів дрібненьке чорне насіннячко та й розсіяв на полонинах гір, по садах, полях з хлібними нивами, вздовж доріг, якими ходили люди. І влітку забуяли повсюдно червоні, рожеві, білі з синіми прожилками на пелюстках квіти. Недовго радували вони людське око, швидко обпали ті пелюстки, а з них вигулькнули коробочки з таким же дрібним насінням. Розніс їх вітер ще далі й далі. І наступного року ще більш яскравим килимом забуяла земля. Йшли вранці люди по росі, рвали квітки маку для краси. А згодом побачили й відчули магичні властивості цієї рослини та стали використовувати її.

Відомо, що в народній медицині висушеними і потертими в порошок листочками маку лікували болі в животі, а свіжий сік використовують від укусів комарів та мошок.

Поруч з барвінком, ромашкою, калиною, іншими рослинами-оберегами мак широко згадується в обрядах. Зокрема, у весільному. З давен-давен в черевики нареченому та нареченій насипають зерняток маку. Щоб ніхто їх не зурочив, щоб життя було щасливим, а на весіллі тоді ще й примовляли, щоб було стільки діточок, як у маківці зерняток. Звісно, це було перебільшенням, але що діток ще в роки до так

званої жовтневої революції у кожній родині було чималенько, то правда. Не ходитиму далеко за прикладами. У моєї бабусі Марії було одинадцять братиків і сестричок. І таких багатодітних родин у той час було немало. І ніхто не вводив звання матері-героїні.

Під час весілля мак згадували і у піснях. Наприклад, співали: «Та у мене дочка, як маків цвіт, бери її за рученьку, живи з нею вік...» Або ж такої:

*Сорока рака носила,
Теща зятя просила:
На тобі мірочку маку,
Зроби дочці признаку.
На тобі мірку перцю,
Пригорни дочку до серця.*

А вже перед «коморою», в яку відправляли молодих на першу шлюбну ніч, дружки жалібно виводили:

*Завезли мене за гірку крутую,
Завели мене в стороньку чужую.
Кажуть мені червоний мак сіяти.
Ой, посію я червоний мак по полю
Та увесь свій рід звеселю...*

Згадую призьбу бабусиної хати. На застеленому рядні гори макових головок. Отже, даремно бабуся примовляла до

зернятк, коли сіяла їх в землю, аби проростали вони такими великими, як людська голова, а зернятк в коробочці було, мов зірок на небі. І ось вони зрізані досушуються проти серпневого сонця. Ще кілька днів і розпочнемо макові жнива. Тоді всі всідаємося навколо тієї ряднини і ножиком розрізаємо кожну маківку і ретельно витрушуємо в оцинковані ночви зернятка. Дідусь проти вітру їх провіє — і в полотняну торбу. А перед Маковієм я знову обіпруся об поручні ступи і довго-довго товктиму мак. На пиріжки і вареники... Смакота, яку передати словами неможливо. Хоч нішняя ця смакота й має гіркий присмак. Це я знову про оті щорічні недолугі циркуляри та розпорядження князьків зі столярного Києва, які змушують сліпо виконувати поліцію, сільських депутатів та активістів — йти до кожного двору і під розписку попереджувати селян про категоричну заборону сіяти мак. Хто не послухається, тому під самий двір підгонять чорного воронка, аби відвезти колишню доярку чи свинарку в каталажку. У цей же час чиновники включають зелене світло на всіх митницях для завезення маку з-за кордону і нахабно продовжують показувати українцям дулю з маком...

... Прикро й від того, що наш вік, як маків квіт. Удень ще цвіте, а вночі — опаде. Хай же довго триває наш день!

НА УКРАЇНСЬКИМ ПОЛІ,
ДЕ ВІТЕР ГУЛЯЄ,
СИНІ ВОЛОШКИ ЦВІТУТЬ...

З глибокої задуми і споглядання за синьо-голубими голівками волошок у житі, які танцювали від подихів лагідного вітру, мене геть несподівано відволік потужний тупіт кінських копит та гострий свист батога над вухом.

— Стовбичиш і не бачиш, яку шкоду корови наробили! Он скільки кукурудзи витолочили, — лементував на все поле колгоспний об'їждчик, гарцював навколо

мене на баскому огирі та все хвиськав поруч зі мною батогом.

— Ой, дядечку, пробачте, — залепетав з переляку і побіг виганяти зі шкоди корів. — Задивився на он ту красу в житі, — і показав на росю вмиті ніжні голівки синіх квіточок. — Погляньте, як волошкують волошки.

— Та за ту красу вчора на зборах голова колгоспу з агронома три шкури здирав,

— не підтримав мого захоплення небо-
саяйними квітами охоронець колгоспних
полів. — Не місце цьому бур'яну в житі. То
справжній ворог хлібороба. Бо де ростуть
волошки, там хліба трошки...

У моїй дитячій душі глибоко затаїлась
образна на цього злого дядечка, який по-
смів назвати такі звабливі і ніжні квіти
«бур'яном» та «ворогом». Так і ладен був
би кинутися на нього з кулаками... Та бо-
явся, що його батіг може опуститися на
мою голу спину. Але глузування над воло-
шками не давало мені спокою. Все чекав,
аби на уроці природознавства дізнатися
про презирливе нахабство об'їждчика.

Як не прикро було чути, але й вчитель-
ка розповіла, що волошки, хоч і шануються
нашими людьми і є давніми оберегами, все
ж їм не місце в житі-пшениці. Бо там вони
справді забур'янюють посіви і зменшують
врожайність. І вже в старших класах, коли
вивчали творчість великого знавця і лю-
бителя природи Максима Рильського, про-
читав його «Лист до волошки», сповнений
жалю за гарною квіткою з дикою натурою,
красу якої чомусь не бачить звичайне око.
З конфліктом між красою і шкідливістю
волошки, квітки «любої у вінку, що обви-
ває голівку палку»... «Бідна Волошко! —
писав він. — Чому ти у житі, а не на клумбі
волієш рости? Чом не схвильовано слуха-
єш ти, як хлібороби кленуть працьовиті
квіти, що вміють так гарно цвісти?.. Бідна!
Для вчених людей і в селян ти непотріб-

ний, шкідливий бур'ян, і зрозуміло, що є
у них подум рушить на тебе нещадним по-
ходом...»

Попри такі слова про «квітку нещасну»,
«житу шкідливу», яка разом з тим «ласка-
ва така і красива», у мене поруч з тихою
жалобою у серці волошка будила радість
і жаль та не зникла любов і захоплення
цими дітьми неба, які сміються та пахнуть
літньою надзірковою сферою в житі-пше-
ниці або ж у льоновій плантації. І не хочуть
оселятися на луках, долинах чи лісових
галявинах. Навіть на клумбах у дворі не
завжди подобається їм. Бо ж, кажуть зна-
ючі люди, що й завезена волошка у наші
краї разом з зерном. Згадаймо давню піс-
ню, в якій волошин сіно косить, а волошка
їсти носить.

Чарівна, синя, мов літнє небо, ця кві-
точка і дотепер вказує мені на постійний
зв'язок землі з небом. Хоча заради справед-
ливості треба сказати, що квіти волошки
мають й інші кольори. В ще одній укра-
їнській народній пісні нас навіть можуть
здивувати слова «Ой, волошки, волошки,
— сині, червоні й білі, ви у моєму житті спо-
мин сумний залишили...» Та чому дивува-
тися, коли спеціалісти нарахували їх біль-
ше 150 видів. Все ж для нас найзвичнішими
і найближчими до серця є блакитно-голубі
та сині. І коли вони квітнуть серед розбу-
рханого моря колосків, то, переконаний,
що своїми пелюстками провіщають людям
багатство небес і символізують спокій, вір-

ність, затишок і сталість. Та хіба лише цими рисами наділяють цю чарівну квітку? Якщо ми хочемо щось приємне та лагідне мовити про душевну красу й чистоту, праведність і святість, скромність і привітність, молодість та закоханість, то все це асоціюємо з ніжною квіткою волошки.

А ще в піснях, особливо весільних, вони є символами дівочої ніжності й честі. З сивої давнини дійшов до нас вислів: «пора тобі, дівчинонько, з волошок-васильків вінок вити». Адресувався він тим юнкам, які засиділися в дівках і яким не усміхалося щастя створити сім'ю. Поруч з цим вважають, що волошки мають значну магічну силу як оберіг від злих духів, лихої долі та всіляких напастей і витівок лукавого. Саме тому вони були обов'язковими в букетиках при освяченні цілющих та магічних трав на Трійцю, Маковея та на Спаса. Освячені на Зелені свята віночки з волошок, в яких застигли краплинки лагідного літнього неба, зберігали за іконами в божниці протягом року. А пучок освячених квіток з терпким і гострим приємним запахом, що нагадує аромат гвоздики, вішали поруч з часником над входними дверима хати.

Наші пращури знали, що освячені волошки мали велику силу у допоміг молодим. І плели дівчата віночки відданості нареченому, а в ньому — волошки з вплетеним поміж ними любистком. Дарували його коханим під час розлуки. І возив його у поході козак з собою у шовковій хустці, біля

серця тримав і знав, що чекає його вдома наречена. Пам'ятає і кохає. Якщо у віночок поруч з волошками дівчина вплітала польовий мак, то одягала його на голову несміливому парубкові. Вважалося, після цього він зверне на неї увагу і покохає.

Отже, недаремно волошки-васильки здавна вважають священним зіллячком, яке займало третє місце в ієрархії магічних трав. І на вишиванках поруч з мальвами, барвінком, дубовим листям, житніми колосками, дзвониками й ромашками неодмінно синіли волошки. І були вони символами душевного спокою, вірності, пам'яті. А ще символом завершення тяжкої праці на хлібній ниві. Бо із залишеної на полі «дідової борода» хвацькі молодиці робили сніп, обперізували його перевеслом і завітчували блакитними волошками. І лише тоді несли цей своєрідний дідух у село.

Щеврокимоеїюностінавесілляхспівали-просили у Всевишнього:

*Та вроди, Боже, трое зіллячок.
Перше зіллячко — барвіночок.
Друге зіллячко — любисточок.
Третє зіллячко — васильочок.*

Бо ці небесні ясноокі ангели, у голівках яких поселилося неба трошки, а в душах їхніх зовсім немає суму, протягом літа п'ють із сонця сили й соки. Тому такими насиченими квітами кропили наречених на весіллі, аби зло не пхалося поміж них.

Бажали, аби лагідними волошками квітли їхні прекрасні сімейні літа. Настоями волошки окроплювали галявини, де збиралися на гульки парубки й дівчата. Особливо в купальську ніч, коли всіляка нечисть там намагалася товктися і нахабніти. Таким же настоєм умивались дівчата, і їхня краса ставала недосяжною злим чарам.

До слова мовлю, що освячення волошок пов'язане з давніми легендами. У далекому дитинстві чув їх від бабусі з дідусем, а вони — від своїх пращурів. Так ось, ніби на місці, де сховали Хрест, на якому був розп'ятий Ісус Христос, вирости запашні цілющі трави. В Україні їх назвали волошками. У інших народів зазвучали незвичні для нас назви — блавати, синець, синтюх, синячник, синьоцвіт, блакитнянка, чичинчик, волошек, васильки і навіть французька гвоздика, як звать їх у Північній Америці.

За іншою легендою, рослина одержала назву від імені святого Василя Великого, який, начебто, за життя дуже любив зелень і квіти і завжди ними прикрашав свою оселю. А третя легенда оповідає про парубка Василя з пшеничною чуприною на голові та голубими очима-озерцями. Ніби він ослухався батька-матері і пішов у купальську ніч гуляти-милуватися полями, де зрів урожай жита-пшениці. Там, на польових стежках здибався він з русалками, які залоскотали до смерті парубка. З того часу й поселилися в полях названі його ім'ям васильки-волошки — своєрідні

посланці неба на землі, які стали справжнім оберегом від злих і сил.

Кілька років тому в одній з книг домашньої бібліотеки випадково здибав засушену квітку польової волошки. Не пам'ятаю, коли і як вона туди потрапила, скільки літ і зим вона там пролежала. Але ця засушена квіточка повернула із забуття дороги образи. І не тільки бабусі-дідуся, неньки й тата. Волошка з книги принесла справжню лавину приємних спогадів спілкування з природою рідного краю. У пам'яті постали шепіт голубою води у тихому Супої, що не менше тисячі літ несе свої води поруч з моїм рідним Козацьким. Зринули горді кетяги червоної калини поруч з криницею на рідному дворіщі. Зашуміли верби, липи і тополі в берегах у кінці городу. Полинув радісний щебіт ластівок під солом'яною стріхою, жалібне кування зозулі й дзвінко-голосий спів пташок у густому вишняку по-під батьківською хатою та в кущах межової ліщини, яка щороку радувала нашу і сусідську родину щедрим урожаєм горіхів.

Звісно, в повітрі понеслися приємні запахи чорнобривців і нагідок, ромашок, мальв та інших квітів-оберегів, які з весни до пізньої осені буяли на клумбах у дворі та поміж овочевими грядками на городі. Лагідною, щемкою музикою зазвучав і отой почутий в дитинстві шепіт «нешасних квіток» «ласкавої і красивої» волошки в хлібному морі на колгоспному полі, коли мої плечі ледь не скуштували ударів батога...

НЕКОШЕНЕ СІНО, НЕГРЕБЕНА М'ЯТА, СКАЖІТЬ, ДОБРІ ЛЮДИ, ДЕ СВАТОВА ХАТА?

— Миколко, крутнись дзигою, збігай-но на город й вирви пару стебелець м'яти, — попрохав мене дідусь Микола, який збирався в чергову поїздку на київський базар. Як завжди, він для удачі поставив рогожову корзинку на краєчок припічка у «хатьонку», де пахло смаженим соняшниковим насінням.

— А я вже нарвав. Думав, що ви про неї забулись, — та й подав йому пахучу травичку.

— Про таке гріх забувати, — мовив дідусь і став натирати листочками всередині свого гаманця, а тоді ще й поклав поверх мідяків кілька листочків.

У дідуся отой гаманець вже й так пропах м'ятою, бо щоразу як їхав базарувати в столицю, натирав його отим диво-зіллям з приємним запахом. Говорив, що ще його дідусь розповідав, ніби м'ята гроші притягує. Не знаю, наскільки це було серйозне пояснення, але гроші у дідуся завжди

водилися. Встигав не тільки бичків, мов линків, у відгодівельнику ростити, а й столичні базари відвідувати кілька разів на місяць. В основному торгував смаженим насінням соняшнику. Міряв його невеличким скляним стаканчиком, по три копійки за один.

Але мова не про насіння, а про м'яту. Ця культура, як і часник, мак, інші городні рослини, здавна шанувалася в нашій родині і справедливо вважалася справжнім надійним оберегом, наділеним приворотною силою. Згадую розповіді старших своєї родини про те, що козаки завжди в нагрудній ладанці носили з собою листочки м'яти, а наші перші далекобійники-чумаки, які з берегів Супою їхали в Крим по сіль, мали вдачу від комерції, бо, як і козаки, брали в дорогу м'яту разом з іншими оберегами. І клали її до своїх торбочок з грішми. Твердили, що сильний аромат рослини відлякував злих духів, притягував у будинок щастя, багатство. Говорили, вона особливо наvertsала гроші працьовитим людям.

М'ята додавала тілесного й морально-го здоров'я і служила живим оберегом від ворогів. Не випадково ж її клали в колиску чи ліжечко малим дітям. Клала мама м'яту й любисток дитині у колиску та й просила Господа щирими словами, аби благословив Він її на долю щасливу. І сьогодні в пам'яті слова коліскової «Соломки в голову, м'ятки — під п'ятки, щоб моєму хлопчику було добре спатки...» А ще купали малечу в м'яті-любистку та інших травах.

Сприяла вона міцному сну й дорослим. А в макавічиковому букеті м'ята поруч з полином, любистком, чорнобривцями та іншим зелом забезпечувала родині мир, спокій, злагоду. Бо захищала людину та її оселю від злих духів. Тому її завжди додавали до букету живих квітів, якими прикрашали хату з будь-якої нагоди. Особливу магічну дію мала м'ята, як, до речі, й інші трави, зірвані на Трійцю. Рутою-м'ятою стелили долівку в хаті, клали на підвіконня.

Багато з цих традицій, говорила бабуся Марія, дійшли до нас з дуже далекої давнини, коли ще наші предки молилися багатьом богам. Так ось на Русальчин Великдень під час зустрічі з мавками слово «м'ята» не можна було промовляти вголос, бо ця рослина могла їх приваблювати. Дівчину, яка проігнорувала таку заборону, русалки могли залоскотати. А найкращим подарунком для богині Берегині також був букет оберегових ароматних квітів та рослин з полину, любистку та, звісно ж, м'яти. Знаю, що й сьогодні рутою-м'ятою захищаються від злого начальника або ж відлякують від себе людей з негативною енергією. Для цього в букет квітів на робочому столі поставте кілька гілочок запашної м'яти. Ніхто й не здогадається, що ви собі створили оберіг.

Символ дівочої краси — м'ята — у фольклорі майже завжди згадується поруч з рутою. Ми так звикли до цього, що виходить, ніби говоримо-співаємо про одну рослину. В одній з весільних пісень, яку довелося

чути кілька десятиліть тому у нашому Ко-
зацькому, співається:

*Пусти коня на отаву та в залізнім путі,
Прошу тебе: хай не ходять по моєї руті.
Бо на руті жовтий цвіт —
сама зелененька,
Прошу тебе, не зрадь мене,
бо я ж молоденька!*

Популярною ще не в такі далекі часи на
весіллі була й пісня про наречену з невеликим
посагом. Злостиві свахи кпинили
молодій такими словами:

Ой, хто буде спати, будемо тому та й по-
стіль слати.

*Соломки в голову, січня — під колінка,
А м'яти — під п'яти, щоб було м'яко
спати...*

Сіяння руті-м'яти у народному мело-
сі прирівнюється до кохання. Наведу для
підтвердження й такі слова із пісні:

*Я милого та із роду полюбила.
Я милого булочкою накормила.
Я милого медом-вином напоїла.
По його слідочку руту-м'яту садила.
По тій м'яті та перстеньок котила —
Свого милого приворожила.*

Це ще раз підтверджує перекази, що
м'ята належить до приворотного чаклун-

ського зілля. Ми пам'ятаємо слова пісні,
що милий має поставити хату бодай з ло-
боди, аби не вести дружину в чужу оселю.
Але мало хто знає, що там є продовження.
У ньому наречена благає коханого: «По-
став хату з кудрявої м'яти, щоб у чужій
лиха не зазнати...» Врешті, на другий день
весілля, коли молодій несли снідати в све-
крову хату, дружки на все село співали про
некошене сіно й негребену м'яту та про-
сили добрих людей вказати, де сватова
хата... А вже там співали:

*Ой, у нашому селі
Росте м'ята рясна.
Та в нашого молодого
родина прекрасна.
Ой, у нашому селі
Росте м'ята темна,
А в нашої молоді —
родина приємна...*

Якщо про використання квіток маку
у дівочих віночках існують різні й проти-
лежні версії, то всі поєднуються в думці,
що серед дванадцяти квітів віночку, який
принесе щастя дівчині, має обов'язково
бути рута-м'ята. Бо кожна квітка у вінку
є лікарем, носієм удачі та здоров'я. І якщо
вас прямо-таки душитиме кашель, не по-
спішайте в аптеку за різними хімікаліями.
Та й де раніше в тих селах аптеки були? Ап-
тека здоров'я в кожній родині зберігалася
в полотняній торбинці на сволоку або ж

на жердці над черінню печі. Отож хутко мчіть туди та заварюйте чай з сумішшю магічних трав. І тут згадуються слова поетки з Чернігова Валентини Громової:

*Причаюся в саду стебельцем м'яти,
Частуватиме вечір чаєм м'ятним.
І росою розбавить духмяні меди,
Почаюємо, літечко, ще не йди!*

Коли ж не забудете до улюбленої рослини богині кохання Афродіти — м'яти — додати запашну мелісу, то точно не нудитимете світом і не будете схожі на безсилу циганську шкапу, що від вітру хилиться. Навіть тоді, коли з гори кибитка сама ко-тється.

Додам, що всі разом ці трави служать потужним оберегом від злих очей, бо в них є якась незвідана надприродна сила. І цю міць підсилює аромат м'яти, який таїть

в собі велику енергетику. Хоча заради справедливості варто згадати, що дехто м'яту заносить до переліку тих трав, які символізують самотність. Адже про жінку, яка саджає цю траву, в одній з пісень мовиться, що від неї родинонька відреклась. Хоч поруч з уособленням смутку та горя м'ята символізує цнотливість дівчини, її дошлюбну непорочність, дівочість, створює життєрадісний настрій і навіть активізує роботу мозку. А ще в народі говорять, що м'ята холодить у роті, але розігріває кишківник. Що стосується народної медицини, то прикладів її застосування для лікування різних хвороб можна наводити багато.

... Знову на клумбі чорнобривці зацвіли. Знову запахла на всю округу чарівна м'ята і п'янить повітря. Знову диво-рослини оберегають батьківську хату і родинне дворисьце. Уклін же тобі доземний, руто-м'ято, чарівнице наша.

У САДУ ЛЮБИСТОК ПОСАДИЛА МАМА НА ЛЮБОВ І ЩАСТЯ ДІТОЧКАМ СВОЇМ

Коли в армію випроводжали старшого брата Петю, на це торжество зі столиці у село з'їхалося чимало його співкурсників по навчанню. Був серед них і симпатюга Дмитро, у якого з першого погляду «втріскалася» сусідська дівчина Катруся.

— Чи він у любистку купався, що мені відразу сподобався? — не приховувала вона перед подругами свого захоплення парубком.

А Дмитро й не робив таємниці з розповідей мами, яка і справді малюком часто клала його в купіль з любистком та іншими травами. Ще й при цьому примовляла сину: «У любистку та іншому зіллі хочу тебе, хлопчику, купати, щоб дівчата хотіли кохати...»

Не знаю причини, але згодом поміж ними пробігла чорна кішка-розлучниця. Розповідали, що крутійко Дмитро не дуже

горював, а ось дівчина, за порадою старших, майже щовечора рвала на клумбі свіжі листочки любистку, прикладала їх до губ, очей, грудей, рук і щиро просила: «Як любисток люди люблять, як до нього всі летять, прошу, щоб до мене Дмитрик прилетів. Як любисток шанують, щоб так і мене він кохав та шанував...»

У цих примовках-замовляннях справедливим і достовірним є те, що ця рослина з широкими та розкішними аж темно-зеленими листками, трубчастим сивувато-голубим стеблом до двох метрів висотою, увінчаним в осінній порі китицями дрібних золотавих квіточок, здавна має у людей незаперечний авторитет оберегу родини та дому з дворищем і сильного помічника у багатьох добрих справах. Зокрема і таких, де крилаті Амури ціляться стрілою зі свого лука у молоді серця.

Нині, як і кілька століть тому, ви не знайдете в селі жодного подвір'я, на якому поруч з вхідною хвірткою, під хатою чи поблизу криниці, у клумбі або ж біля стодоли не буяли кущі любистку — справжнього оберегу садиби. Щоб людина, яка проходить повз них, позбулася на шляху до хати заздросців і злих намірів, а кущ притягував до оселі удачу та благополуччя. Він за цей час став справжнім улюбленцем і діток, і людей з сивиною на скронях. Люди вірили, що ця рослина з приємним терпким запахом є справжнім оберегом і захисником, символом любові та злагоди в сімействі,

улюбленою рослиною народу. Тому й назв йому дали немало: любчик, любець, приворотне зілля, любовний корінь, щаслива травичка, люби мене і не покинь, купальна трава, ведмедиця, любовне стебло, зоря лікарська, зілля кохання. І це, мабуть, не повний перелік.

Ось тому наші пращури листочки любистку клали в колиску чи ліжечко дівчинки — щоб вона щастя своє чекала й не проспала та щоб воно було з нею завжди. Малечу й справді купали у любистку. Після такої купелі, а особливо після пострижин дитини, воду старалися вилити під одноіменний кущ, аби люди любили дитину, а вона любила людей. А ще — щоб у малечі була біла і ніжна шкіра, щоб привернути увагу до неї добрих сил, щоб волосся у дівчаток було не тільки пахучим, а й густим та пишним. Всі ж, мабуть, чули сучасну пісню про чорні коси, скупані в любистку, які не дають спокою парубку. Її першоджере-ла б'ють з сивої давнини. Про звичай купати в любистку йде мова і в словах: «*Чи ти мене, моя мамо, в любистку не купала, чи ти мені, моя мамо, долі не вгадала?*» Але це вже з іншої пісні.

З того ж далекого часу дійшов і звичай у дівочий віночок поруч з м'ятою, полином, волошками обов'язково вплітати листя любистку. Щоб любою бути, хлопців причаровувати. Бо він зосереджує увагу парубка на чарівній звабливості і привабливості дівчини, яка з допомогою цих

символів натякає на свою відданість та вірність. А якщо вона ще й під пахвою чи в кишені носитиме пахучу галузку чарівного зілля, тоді самі боги опікуватимуться нею.

З роками наші прабабусі помітили, що розім'яті пальцями листочки любистку, прикладені до скроней, гамують головний біль. А його запах відлякує гадюк та вужів, тому й клали ці гілочки до взуття, коли їхали в ліс. Люди з'ясували, що любисток, як і багато інших цілющих та магичних трав, має особливу оберегову здатність, якщо зібрати його у Купальську ніч. Любисток влітають у вінки, які пускають на воду, та й носять із собою — як запоруку уваги з боку парубків. Заміжні ж жінки у Купальську ніч у чоловікову подушку клали любисток з м'ятою, аби сильнішою була їхня пристрасть, міцнішим кохання. Не таємниця, що інколи людській заздрості немає меж. Тоді під покровом ночі такі люди намагаються у родини, яка живе щасливо, вкрасти куц любистку на клумбі і перенести чуже щастя й благополуччя в свою родину. Вкрасти вдається, а ось Бог не кожного в маківку цілує.

Не забути теплий дитячий спогад, коли в Зелену неділю глиняна долівка хати була густо всипана татарським зіллям, полином, м'ятою та любистком. У повітрі оселі тоді стояв неймовірний аромат цих дивотрав, а я ступав по них босими ногами і наповнювався тією неймовірною енергією,

яка йшла від них. Того дня бабуся Марія брала до рук освячений у церкві букетик зелені, перебирала по стеблинці і розповідала про кожну рослинку-травинку-квіточку. Про їхні таємниці й дивні властивості, про неймовірну оберегову силу, міфи і легенди, які чула сама колись в дитинстві. Так і дотепер знаю, що освячений на Маковія чи Трійцю любисток неодмінно треба зберігати весь рік за іконами на божниці. Що любисток наші предки використовували не лише в кулінарії, коли козаки та чумаки брали його як спеції та приправи до багатьох страв, а сільські господині клали любисток до квашених огірків та помідорів, а й з лікувальною метою — робили відвар і поїли ним хворих. Таким відваром також знезаражували рани, тамували біль та умивали ним діток, намагалися позбутися ластовиння і отримати білосніжну шкіру.

— А ще, — згадувала бабуся Марія, — коли я або мої ровесниці заміж ішли, то освячені листочки любистку зашивали у поділ весільної сорочки. Був також звичай: перед далекою і тривалою поїздкою чоловіка в похід чи на торги, йому дружина галузочку любистку зашивала у поділ чи в комір сорочки. Щоб про дім і родину згадував, щоб додавалося наснаги та сили та до чужих молодичь не спокушався.

У вечори таких спогадів бабуся розповіла й давню легенду про Любисток та його брата Василька. Ніби в Кирзовському

лісі, що ріс понад нашим Супоєм, невідомо звідки з'явилася зграя птахів з дуже красивим яскравим оперенням. У погоні за тими пір'ям, яким стало модно прикрашати солом'яні брилі та дівочі вінки, люди вибили тих птахів. Лише дві пташки врятувалися і стали жити в величезній гущавині на островках поміж трясовиною. І чомусь люди назвали їх Любистком та Васильком. Мабуть, на честь цих оберегів кохання та сімейного благополуччя. Не кожен мисливець мав сміливість дістатися в ті хащі. Люди бачили ту подружню вірність й коли благословляли власних дітей на спільне родинне життя, завжди просили Бога дати їм такого кохання, злагоди та взаємощанування, як у тих красивих птахів. Але одного разу пташки втратили пильність і вилетіли на Карпову леваду, залиту сонячними променями. Ось тут і спіткала їх смерть. А наступної весни на цьому місці виростили дві яскраві рослини. Одна — широколиста з приємним терпким запахом, інша — з барвистою блакитною квіткою. І мали вони властивість принаджувати молодих людей один до одного. А ще розпочали згадувати їх у Купальській пісні: *«Зелененький барвіночок — на віночок для дівочок, голубенький васильочок — для запаху, а зелений любисточок — для любощів...»* Ось так любисток, васильок та барвінок стали

отим чарівним трій-зіллям з магичною силою привороту для закоханих молодих.

... Щороку поблизу криниці на дворіщі у дідуса Миколи та поблизу вікон батьківської хати оживає і проростає в росах під зорями нічного неба любисток. Тягнуться до сонця молоді стебла. Світяться вони кришталем, як прожиті мною літа. Не зростає бур'янами чи рутою-м'ятою та стежина, де вперше розцвіло моє кохання. Ні в саду, ні в моєму серці. Як і в далекому дитинстві, у вікна рідної хати заглядають зорі, ніби хочуть підглядіти, як мене малим купає в любистку та м'яті рідна ненька. Трьох синів та четверту доньку вона мала, ночі не спала, всіх доглядала, всіх у чистім любистку та інших диво-травах купала.

Давно немає на цім світі матусі, яка навчила нас землю рідну шанувати, яка своїми руками садовила біля хати любисток на любов і щастя діточкам своїм. Як і в ті благословенні роки, під рідною білою хатою пахнуть і бувають любисток і м'ята, мальви цвітуть край вікна. Все так, як і в улюбленій і щемливій для багатьох пісні. Так само не виводиться любов до рідних, близьких, знайомих, всіх земляків-односельців — справжніх продовжувачів козацького роду. Бо бережемо ми у своєму дворі споконвічний оберіг пращурів — любисток. Бережіть і ви його!

Я НЕСУ У ХАТУ КРІП, КИНЕ МАМА КРІП В ОКРІП...

Коли ще був дошколяриком, бабуся Марія щовесни мене просила:

— Гратимешся на вулиці, не прогав мені першу ластівку.

Бабуся й сама, ледь сонце вище піднімалося над все більш зеленіючими щодня в берегах вербами та березами, поглядала, чи не з'явилися в гнізді справжні провісники весни. Як тільки ж чула на вулиці їхній щебіт, брала до рук чималу грудку

землі і ледь не від самої призьби кидала її на город і промовляла:

— Сію, сію кріп. Виростай запашний і високий кріп.

Затим брала сапку і неподалік від погрібника чи поблизу малинника робила в скопаній заздалегідь грядці кілька борозенок і негусто клала в них з полотняної торбинки насіння кропу. Я ногами загрибав землю і притупував ті рядочки. «Скоро

зі свіжою зеленню будемо», — підсумувала вона нашу працю.

Я з дитинства обожаю запах і смак кропу та його зелень. І не тільки в супах-борщах, салатах, а й так залюбки соковиті стебла жую. Можливо ще й тому, що кріп — одна з найперших весняних рослин, яка виростала на сільському городі і запах від якої нісся на всю округу, а пізніше він вже радував насінням у білих, жовтих та коричневих парасольках. Звичайно, якщо не враховувати самосійної лободи з ніжними оксамитовими листочками та кропиви, що пробивалася до сонця під кущами калини, бузини та ліщини. Саме з них найперших варили зелений борщ. Коли ж його чи суп пізніше приправляли щойно зірваним з грядки соковитим кропом, то від тих страв за вуха ніхто не міг відтягнути.

Ні на бабусиному, ні на нашому городі, крім зовсім ранніх кількох рядочків, кріп ніколи не займав окрему грядку. Його сіяли з руки під час садіння картоплі, згодом — разом з першим прополюванням бараболі, а втретє зерна кропу розкидали по городу, коли її підгортали. Триразова сівба по посівах картоплі забезпечувала нас свіжою зеленню кропу з весни до пізньої осені. Він ріс високий, з товстими стеблами і широкими аж кучерявими листками. Таким, як і просила бабуся, коли вперше весною бачилася з ластівкою.

А ще ним обсівали грядки огірків, помідорів, капусти, а ось від моркви подалі від-

носили. «У них хвороби однакові», — говорила-повчала бабуся. І вже на Прокопа, коли літо опускалося з сонячного зеніту, зі словами «Сіяв кріп сам Прокіп» його знову сіяли і по картоплі, і на тих латочках землі, де вже вибрали молоду бараболку для їжі. Тоді ж, на Прокопа, коли він уже нав'язав сім кіп жита-пшениці, а дідусь говорив, що треба всім готувати плечі носити ті снопи в копи складати, бабуся до схід сонця йшла ламати чи різати кріп. Вона його в'язала в снопики і вшала поруч з парками часнику над вхідними до хати дверима, у сінях та над вікнами попід дахом.

— Щоб ніякі демони в хату не перлися та щоб ці пучечки негативну енергію недоброзичливців зупиняли — відповідала вона на наші німі запитання. — Купатися в ньому будете і животики ваші від болі рятуватимемо. Дідусю під голову кластимемо, коли вона в нього знову дуже болітиме.

— А ще кроликам даватимемо їсти, щоб теж не хворіли, — вставляв і я свої п'ять копійок, бо знав, що цю городню траву разом з полином і кропивою дідусь завжди клав їсти вухатим тваринкам.

З цією дивною городньою рослиною знайомий чи не кожен з нас ще з раннього дитинства. Багатьом немовлятам, аби у них був спокійний сон, пучок свіжого чи сухого кропу клали в колиску чи візок. Та й до старших онуків бабуся не раз примовляла: «кріп звичайний пий і ніколи не хво-

рій» і заварювала чай з зернами та сухими стебельцями кропу. А запитайте-но у своїх бабусь та матусь, чим вони рятували діток від болей в животику. Неодмінно почувете відповідь, що всіх виручала від метеоризму «кропна водичка». Це тепер її в кожній аптеці продають, а півсотні років тому її вдома самі колотили — рецепт її виготовлення знала кожна бабуся. І не тільки цей. Я не випадково згадав, коли від головних болей дідуся рятували жмутиком кропу, який клали під подушку. Бабуся, а згодом і мама робили настоянку з насіння кропу і лікували нею кашель, бронхіт, полоскали горло.

Можливо, декому видасться й дивним, але звичайний кріп широко використовували у багатьох випадках ще в Древній Греції, Стародавньому Римі та інших країнах. І не тільки як приправу до різних страв. Бо й риба, і баранина зі свининою, яловичина з курятиною з кропом стають не звичайною, а богемною їжею. Переповідають, що торговці трояндами в Греції один період були дуже нажахані популярністю кропу. Бо закохані вручали своїм милим не букет чарівних троянд, а пучечок запашного кропу — як знак відданості та любові. А чи замислювався хто, чому чоловікам з Кавказу приписують, можливо, аж занадто перебільшені уявлення про їхню сексуальну могутність. Та тому, що там з дитинства хлопчачки любляють їсти кріп з петрушкою. Саме тому і я рекомендую нікому не

гладити ці городні рослини, так би мовити, проти шерсті. Особливо, парубкам та тим чоловікам, кому при першій сивині на голові біс у ребро стукає.

Культ кропу та шани до нього став темою для тогочасних поетів, які присвячували цій рослині вірші та оди. Оспівували кріп і наші, українські, веснянки та гаївки. В одній з них співали *«Ой, не рости, кропе, високо та й у городі. Ой, не ходи, старий, коло моїх та ворітечок...»* Коли ж зверталися до парубка, то, навпаки, в хоріводі дівчата просили: *«Ой, прорости, кропе, високо та й у городі. Ой, походи, молоденький, коло мого двору...»* Майстерні на жарти українці за столом на гулянках інколи заводили й такої: *«Ой, кріп та ромен та петрушечка, кучерявий в мене Йван — моя душечка...»* або ж: *«Сію кріп, сію кріп, сію рожечку, випила б я чарочку на доріженьку...»* Додам, що мелодія згадуваної вище веснянки *«Ой, не рости, кропе...»* включена і в балет «Лісова пісня».

Не забувають про кріп і сучасні поети та прозаїки. Один з них згадує, як ніс у руках на кухню кріп, і той кріп мама кине в окріп. Інший поет ласкаво припрошує *«купіте кріп, зелений кріп, салату і морквицю...»* А яку заслужену осанну «заспівав» цій рослині талановитий Євген Гуцало в оповіданні «Запах кропу». Там в кожному рядку вас зачарують аромати цієї пряної рослини-оберега. Цей ліричний шедевр можна справедливо назвати колекцією запахів

і грою кольорів, музичним твором у слові тощо.

Історичні книги пишуть, що вінок кропу для переможців спортивних та військових змагань вручали значно раніше лаврового. Сушеним потертим кропом кадили замість ладану в храмах та оселях, і з цим димом виганяли звідти всяку нечисть і оберігалися від чорної магії. Врешті, спершу й святою водою кропили, вибачте за тавтологію, кропилом з кропу.

Рядки про кріп поруч з рутою-м'ятою та іншими городніми культурами можна знайти не тільки в священному для окремих народів Талмуді, де записали, що десятина має сплачуватися з насіння, листя і стебел кропу, а й в Біблії. Там Ісус дорікає фарисеям за сплату десятини з трав, якими приправляли їжу, при відсутності у них співчуття до людей.

Ті ж греки і римляни, які дуже поважали богиню Деметру, що покровительствувала землеробам та давала силу родючості землі, розпочали використовувати кріп і для соління, маринування та квашення овочів. Ця рослина, крім неповторного аромату й запаху, охороняла соління від плісняви і псування.

Щемним і приємним спогадом з дитинства залишається донині картина, коли мама у білій батистовій хустині в дрібних квіточках йде з городу і у приполі спідниці несе для соління в дубовій діжці щойно вибрані огірки. Я ж підтюпцем за нею несучу в руках здоровенний букет кропу з парасольками та листя хрону, впереміжку з гілочками вишні та смородини. Все це пахуче зелене багатство з неньчиних рук ляже поміж огірками, аби було нам взимку чим хрумкати-ласувати.

Минули тисячоліття, а цей спосіб зберігання огірків, помідорів, солодкого перцю широко використовується й нині господинями та кулінарами. Так само щовесни чекаємо першої зустрічі з ластівкою, аби кинути грудку землі на грядку і попросити Всевишнього посприяти в сіянні кропу. Впевнений, що житимуть ці традиції зустрічі ластівки, соління та квашення ще не одне століття. Як ніколи не зникне з нашого столу й сам кріп — славний природній оберіг роду людського, захисту людини від злих сил і помічник у багатьох хворобах. То ж і надалі високо проростає, славний наш кропе, в українському городі.

ЗАНЕСУ ПОЛИН У СВОЮ ХАТУ, БУДЕМО ЗЛИХ ДУХІВ З НЕЇ ВИГАНЯТИ...

Мабуть, вже більше години промайнуло, як я сидів біля відра з водою і полоскав нею рот, але прикра гіркота ніяк не залишала мене. Від гірко-пекучого соку полину мені весь світ став таким же стражденним, як та стеблинка чорнобилю і, думалося, як несолодко мені жити в цьому гіркому світі. А ще не розумів, як кролики з такою жадібністю можуть ласувати травною травою — саме так називала бабуся Марія полин і наказувала, щоб його найбільше рвав для

вуханів, бо й на зиму треба насушити їм такої смакоти.

— Що, гіркий полин? Геж, краще скибку з цукром жувати? — уїдливо запитала бабуся. — Отож, онучок, знай, так і в житті буде. Бо на віку, як на довгій ниві — доведеться і гіркого з'їсти, і солодкого ковтнути. А ще запам'ятай: будеш солодкий людям — проковтнуть і не встигнеш отямитися, а будеш гіркий — то виплюнуть, як оце нині ти плюєшся на всі боки... Ще й розтопчуть ногами...

— А яким же тоді бути, бабусю?

— Добрим і справедливим. Щоб люди тебе, мов оцей полин, до болячок прикладали і лікувались ним. Він хоч і гіркий, та дуже помічний, від багатьох хвороб цілющим бальзамом на душу лягає. Це тепер всіляких пілюль та мазей в сільському медпункті розвелось, а глисти дітям все одно цвинтарним насінням та зіллям виганяємо. Наші ж дружинники-русичі та козаки за допомогою трав лікувалися. І жовтяницю, і пропасницю перемагали. Тяжкохворих у відварі чорнобилю купали-парили, євшан-зіллям обкурювали. Коли вирушали в далекий похід, то у взуття листя полину клали — так сили додавалося і ноги не хворіли. Мені розповідали, що наші князі перед походом дальнім, щоб побачити віщій сон, спали на подушках, наповнених полином. Всі свої рубані шаблями рани відважні русичі та козаки поливали густим настоєм ось цього зілля, він знезаражував їх, гамував кров, а через кілька днів і рана затягувалася, лише рубець на тілі лишався...

— А ти думаєш, чому ми у клечальну суботу перед Трійцею так щедро полин на підвіконня кладемо, долівку в хаті ним разом з татарським зіллям та любистком посипаємо, в усі щілини його гілочку з сивими листочками ставимо? — продовжувала бабуся. — Бо полин серед зеленого різнотрав'я виділяється. Він хоч і сивий від горя та з гірким присмаком дівочих сліз, але всю нечисть в хату не пускає, демонів

ще на порозі зупиняє, негатив всякий пожирає... Полин після звіробою найдужче протидемонічне зілля. Це ще з давніх-предавніх часів до нас прийшло. Коли я малою була, то й мені про цілющі властивості полину розповідали, і я в дитинстві ось так плювалася, бо теж пробувала цю божу траву на смак. Теж дивувалася, чому кролики так апетитно хрумкають чорнобиль, а корова на лузі оминає.

Запам'яталися й інші розповіді бабусі. Зокрема про те, як на Трійцю дівчата вплітали у вінок поруч з любистком, молодим часником та іншими рослинами-оберегами й полин. Так захищалися від мавок та упирів. При цьому ще й замовляли: «На тобі, мавко, полин, тільки мене покинь...» Віночок з полину в ніч проти Івана Купала вішали на воротах та над порогом. Особливо був бажаний такий оберіг, коли в оселі були малі діти та немічні старі. Говорили, аби до них зненацька смерть не припхалася... Вважали недоброю прикметою, якщо цей вінок розривався і падав на землю.

А вже після Трійці на Русальний Великдень, що припадав на перший четвер після Зеленої Неділі, дівчата носили з собою гілочку свяченого полину. Клади його за пазуху, під пахви, вплітали у намисто на шії, прикріплювали до нагрудного хрестика. Щоб русалки не залоскотали. При цьому не забували й примовляти «хрін та полин ти, русалко, плюнь та мене покинь...» Вірили, що так вони вберігалися від русалок

та мавок. Бо не тільки русалки, а вся нечиста сила боїться гіркого запаху полину. Якщо ж, не доведи Господи, й зустрічалися ці лісові та болотяні мешканки і запитували у дівчини «полин чи петрушка», обов'язково мали відповідати «полин». Тоді русалки зникали геть з очей. Теревенять, що колись одна дівчина у Кирзовському лісі на березі Супою з переляку від зустрічі відповіла «петрушка» і нявка зі словами «ах, ти моя душка» її залоскотала.

З тих давніх часів переповідають і традицію, коли на свято Івана Купала неподалік від завітчаного дерева робили з полину чучело Купайла. Дівчата ж обперізували себе під час гулянок біля водойм полиновим поясом. Знали, тоді русалка не затащить їх з собою у воду. А щоб ще більше захистити себе, у купальський вінок поруч з листям дубу вплітали гілочки евшан-зілля, тобто полину. Так поєднували символ сили з оберегами від пристриту, зурочення, недобрих очей.

Думаю, кожен, хто рвав полин, помітив, що береш його руками, а гіркий присмак біж-дерева довго на губах та в роті відчувається. Бо сивий полин п'янить своїми гіркими пахощами всю навколишню територію. І тоді розумієш, що в Біблії геть не випадково слово «полин» нерідко поєднується зі словом «яд-отрута». А ще сказано: «Нагодую люд сей полином і напою водою з жовччю...» І грішники часто караються Господом саме цією рослиною, яку неда-

ремно зовуть Божим зіллям, Божим деревцем, біж-зіллям. Пращури наші знали, як кого і за що величати, і рослини також.

Коли ж дівчата на виданні хотіли повернути до себе увагу якогось парубка, то намагалися під час Русальчиного Великодня або ж на Івана Купала легенько пошмагати його по обличчю свяченою на Трійцю гілочкою бож-дерева, бо жити кожному хочеться з коханою людиною. Недаремно ж, коли видавали дівчину за нелюба, вона зі сльозами на очах просила неньку: *«Краще мені, мамо, гіркий полин гризти, чим з нелюбом кашу з одного горщика їсти... Як його цілувати, коли в нього й губи терпкі, мов горілка полинівка»*. У цих словах сповна висловлена гіркота інтимних та сімейних стосунків з некоханою людиною.

На святого Семена ввечері полиновим віником виганяли з хати мух, комарів та інших комах з жучками-павучками, щоб вони тут більше не водилися. А вимітаючи, казали: «Киш, мухи, до Степухи, а ви, блохи, до Явдохи...»

Як про багато інших рослин-оберегів, так і про евшан-зілля-полин і його чорнявого брата чорнобиля наші односельці зберегли й передавали з покоління в покоління легенди. Переповім і я одну з бабусиної скрині билиць і небилиць. Ніби у давні козацькі часи, коли в наші краї ще набігали орди бусурманів, заарканили вони у бранці одного молодого підпарубка — сина чи то курінного, чи сотенного отамана. Прошло багато років,

але його ніяк не могли визволити з тієї гіркої неволі. Хоч і служив він не веслярю на галерах, а десь у багатих палатах чи то султана, чи падишаха. Бо грамотним був, майстровитим та й шаблюкою ще в дитинстві навчився вправно махати. А вдома батько й мати посивіли від горя, боялися, що син стане справжнім яничаром і забуде не тільки їх та родичів кривих, а й мову зі звичаями та традиціями рідними.

І ось під час одного з чергових походів на Цареград наші односельці випадково зустрілися із земляком. Розповіли про гіркі сльози матері, про батьківську журбу. Але бачили, що ці слова відлітають від нього, мов горох від стінки. І тоді один з козаків вийняв з глибоких кишень шароварів пучок полину і дав понюхати хлопцю. Враз іскри спалахнули в його чорних очах, усмішка розквітла на обличчі, розкучерявився

чуб над чолом. Терпкий запах божої трави відродив пам'ять про тепло маминих долонь, що пахли завжди свіжоспеченим хлібом та молоком, про батька, який вчив його тримати шаблюку та стріляти з луку, про Супій, в якому купався змалечку, про суніці, які збирав у Кирзовському лісі, про гриби-боровики з Берестів над рідною рікою, про карасі з Шарамахи. Дух сивого полину пробудив у його душі пам'ять не тільки про рідну неньку, а й про матір-Вітчизну.

Коли стемніло, непомітно вислизнув він разом з земляками з ворожого табору, відв'язали вони коней, гайнули в степ широкий і дісталися до моря Чорного. А там на чайки під вітрилами — та й взяли курс до золотоглавого града стольного Києва. А вже звідти й до рідного Козацького шапкою можна було докинути. Так наші зем-

ляки ще раз впевнилися у магічній силі полину-євшан-зілля-бильника-нехворощі. Божого зілля, що повертає людині пам'ять, зцілює від забуття та інших недуг.

...Вже вкотре наснилася мені під вишнями родинна хата. А за нею попід дорогою з обох боків справжнє полинове поле. Те, на якому в дитинстві та ранній юності рвав полин на Зелену неділю та для кроликів. Те, звідки рвав сиві листочки і клав їх не тільки собі, а й доням своїм у ліжко. Щоб берегли травинки-полинки мої кровинки, гнали зло із хати, очам поганим дорогу до рідної хати закривали та уста ворогів і заздрісників замовляли. І знову мені так запахло п'яно те євшан-зілля, та солодка і гірка полин-трава. І постало все,

як у житті: то радості, то печалі, коли солодкого з'їдять, а гіркого виплюнуть.

І так заграли в тому сиво-зеленому полиновому царстві знайомі мелодії пісень і дзвонів, що ними серце моє сповнилось по самі вінця. І зрозумів мовлені колись бабусею слова: які б випробування не готувала доля людині, нитка поколінь житиме вічно. І триматиме її, додаватиме міці і сили той неповторний запах чорнобривців з рідного краю, мальв під вікном хати, матіол та ромашок з рутою-м'ятою та любистком на клумбі в родинному дворі. І, звісно, не дасть стати яничаром й забути запах батьківської землі та рід свій той пучечок євшан-зілля, що й понині оберегом висить над дверима моєї міської квартири.

ОЙ, ХМЕЛЮ Ж МІЙ, ХМЕЛЮ, ХМЕЛЮ ЗЕЛЕНЕНЬКИЙ...

Думаю, багато з тих, хто прочитали ці слова заголовку, неодмінно продовжать «де ж ти, хмелю, зиму зимував, що й не розвивався...» Кілька десятиліть тому жодне сільське весілля, проводи хлопців в армію, родини з хрестинами, толока чи звичайне варіння каші-відливанки у саду не обходилося, аби хтось не розпочав співати давню народну пісню про хміль зелененький. Дуже вже задушевна ця пісня.

Здавна шанували мої земляки цю рослину, яка тонкими зеленими ліанами вилася у сільських дворах ледь не біля кожного плоту з верболозу, на кущах калини та бузини або ж на спеціально поставлених жердинах. Наші пращури не випадково обзивали цю рослину жіночим перелесником і питалися свого сина-парубка, на якого скаржилися дівчата на виданні та молодиці, де ж він нічку ночував? Такого

парубка, який увивався біля кожної жіночої спідниці, як хміль біля тичини, справедливо іменували ловеласом та гультьєм. Поруч з цим народ порівнює з гнучким хмелем і молодого козака, що вже опанував майстерність відважно та винахідливо битися з ворогами шаблюкою, списом, мушкетом чи у кулачному двобої.

— Дідусю, а не знаєте, чому таку дивну назву має ця рослина?

— Колись нам в школі розповідали, що до нашого Козацького з Січі Запорозької Супоєм приплив на чайці сивий, мов туман, козак. Чи то на постійне проживання, чи зиму в слобідці пережити. І було його прізвище Хміль. Переказували, що дуже хоробрим і справедливим був. І треба так стати, що потрапив він якраз на судилище над козаком заїжджого пана-ляха чи московита-боярина. Не міг той бідолаха сплатити йому борги, бо сім'ю мав хоч і роботящу, але велику. І задумав той пан-боярин відібрати за борги в нього доньку-красуню, яку кохав сусідський хлопець і вже хотів з нею одружуватися. І тоді втрутився у цю справу Хміль. Став закликати до совісті глитая. А яка там у панів честь і совість! Сказав, швидше в тебе отой костур в руці зазеленіє, ніж я відступлюся від свого рішення. Козак і запропонував вельможі угоду перед зібранням укласти: якщо його ціпок вкриється листям, то пан пробачає тій родині борги і відпускає зі своїх хижих пазурів дівчину. Зареготав той зневажливо, та

все ж вдарив з козаком по руках. Тоді Хміль попросив людей принести відро свяченої йорданської води, щедро полив нею щойно вириту ямку, свій костур туди поставив, земелькою пригорнув і ногою її притоптав. А тоді перехрестив тричі і молитви став читати. Весь майдан людей аж зацікавив від переживання, а трохи згодом всі разом ахнули: на костурі зазеленіли перші листочки. Пан від подиву аж язик проковтнув, але нічого не міг вдіяти. Та й вся громада повстала проти нього. А згодом той костур паго-ни пустив з усіх усюд. Відтоді й назвали цю рослину на честь того мудрого і справедливого козака хмелем. Так це було насправді чи ні, не стверджуватиму, — мовив дідусь. — Але, кажуть, з того часу став хміль буяти в берегах, у дворах, під кущами калини та бузини та приносити користь людям.

Шана та особлива приязнь до хмелю знайшла своє відображення й у вишивках рукодільниць. Грона шишок з лапатим листям на гнучкій ліані можна й донині побачити на родинних, а також на спеціальних дитячих рушниках — так званих грайликах. Лапятий хміль неодмінно зустріне в узорах на вишиванках. Цей символ юності, наснаги, життєвої енергії, любові, невгамовності мережили поруч з дубовими листками на сорочках парубків. Мовляв, дивіться, дівчата, красень готується або ж готовий на весільний рушник стати. Але такі мотиви з хмелем були заборонені на дитячих вишиванках.

А ще для вшанування хмелю люди навіть спеціальні обряди для нього придумали. Однієї осені, коли дідусь Микола завершив засівати ниву озимою пшеницею і ми сіли відпочивати після трудів праведних, він інтригуюче мовив: «Ось тепер і комин женити можна». На весіллях у набагато старших мене хлопців та дівчат зі свого села я уже бував. Бачив, що у наречених в весільному вінку шишки хмелю красувалися. Знав, що весільна мати нареченої і молодого, коли ті йшли розписуватися в сільраду, обсипали їх житом-пшеницею, цукерками та шишками хмелю. Люди шепотіли тоді: *«О, тепер достаток буде в молодій родині. Та й Бог діток пошле чимало. Та все кучерявих, бо не пошкодувала весільна мама шишок, он якими гронами обсіває...»* Коли обсівали, то дружки ще й співали: *«Ой, нас мати має, хмелем обсіває. Хмелем буйнесеньким, вівсом білесеньким...»* Коли ж йшли додому, то знову на все село звучало: *«Стелися, хмелю, стелися. По зеленім дворі, по широкому столу...»* Весілля те було звичайне, хлопця й дівчини, але щоб отой комин з хатньої печі женили — я жодного разу не бачив!

— А як це комин можна оженити, коли він стоїть непорушно. Його ж у сільраду на розпис не поведеш? Лише демони та дияволи в ньому восени та зимою танцювати й гудіти можуть, — запитав з недовірою дідуся.

Він заусміхався у руді вуса. Мовляв, що ти можеш знати, коли ще мамине молоко

на губах не повністю обсохло. Але за хвилину мовив: «У пору моєї молодості восени парубки з дівчатами, коли завершили сіяти озимину, збиралися комин женити, а діжу, в якій бабуся тісто на хліб місить, шлюбили. Немає тепер такого звичаю, все розтоптали та «буги-муги» якісь розвели». Звісно, я не відстав від дідуся.

— Восени празнують святого Семена, — розпочав дідусь Микола. — Ось тоді й збиралися парубки й дівчата в хаті для вечорниць. Бо гуляння на вуличних колодках уже завершувалося, а клубу тоді в селі ще не було. Хлопці йшли трусити з коми на сажу, а дівчата білили його. Після цього прикрашали комин хмелем з шишечками, віночками, прикріплювали до нього парубоцький солом'яний бриль з квіткою та червоною стрічкою. Як знаєш, діжу для хліба ніхто зайвий раз з покутя не забирає, це для неї святе місце. А того ж дня її ставили посеред хати на білій скатертині, обвивали завітчанним шишечками хмелем з м'ятою, обсипали квітами, гарбузовим насінням, горіхами і водили навколо неї хороводи з піснями та різними іграми. Як на справжньому весіллі. Якщо не знаходили гармоніста, то грали качалкою на дерев'яному рубли. Отому, що бабуся сорочки та рушники катає. Ще й співали, що прийшли ніченьки довгенькі, то ж посвіти нам, комин біленький. Ми ж тебе квітами убрали, барвіночком-хмелем опоясали. Ми будемо тебе женити, горілочку, мед-пиво

пити. До молоді тоді приєднувалися й заміжні жінки. Особливо ті, які мали дочок на виданні. Говорили, якщо вони знехтують цим обрядом, то важко їм буде народжувати діток. Коли розходилися додому, господар хати знімав той хміль і зберігав всю зиму. Весною, як вперше виганяли корову на зелену пашу, робили з нього пійло і напували.

— Але ж корова може захмеліти? — перебив я дідуся. Бо ж бачив, як у домашню брагу для самогонки у здоровенних чавунах дідусь та й тато завжди клали добрячий жмут хмільних шишок і зелених стебел, щоб добре бродила закваска. Дідусь розсміявся з моїх побоювань і додав, що напій той без градусів, голова в корови не захмеліє, як у окремих сільських п'яничок. Ще й, вчили колись його дідусь з бабусею, пійло допоможе корові грому не боятися на пасовищі, та й вовки чи інші звірі не зазіхатимуть на скотину.

Маю сказати, що це не одна добра прикмета, що пов'язана з хмелем, символом молодого буяння, гнучкості, розуму, родючості, прив'язаності до рідної хати і родини, яких дотримувалися і передавали з покоління в покоління наші пращури. Знали, що хміль відганяє страх, сумніви, погані

думки. Проти нечистої сили та різних вроків бабуся та й мама тримали за сволюком поруч з іншим засушеним зіллям гілки та шишки хмелю. Бачив, як дідусь, який часто їздив у відрядження в Москву та Пітер (возив туди у вагонах-скотовозах відгодіваних радгоспних бичків), перед поїздкою клав у чоботи чи валянки по шишці хмелю — рятувався так від всілякої порчі в далекій і неспокійній дорозі.

Засловами дідуся, ще в церковно-приходській школі діткам розповідали біблійну притчу про те, що диявол зачистив до дружини Ноя, аби вивідати у неї, куди ходить і чим щоночі займається її чоловік. Та відповіла, що він у неї міцний і не скаже цього. Тоді диявол научив її, що над річкою трава така росте, яка в'ється навколо дерева. Треба взяти квіток з неї, заквасити їх з борошном і поїти чоловіка, тоді він і розв'яже свого язика. Дружина так і зробила і випитала все, про що просив диявол. Вранці ж наступного дня Ной побачив, що його ковчег був вщерть зруйнований дияволом. Отака страшна була ціна вживання хмільного напою.

Ця притча яскраво показує нам, що одна справа хміль використовувати для виготовлення закваски, щоб хліб замісити, без чого раніше не обходилися жоден

пекар чи господиня, а зовсім інша — напоїти цією брагою людину. Щоб була вона «під хмелем», захмеліла, здатна не тільки на безглуздий, а й небезпечний вчинок. Хміль, що в'юнився по гіллі, додавав тим напоям неповторного аромату та особливого присмаку і ніби застерігав: буяння рослини може бути буйним, але людина має залишатися розважливою. Навіть тоді, коли питиме те питво — пиво чи славетну на хмелі медовуху, які навчилися виготовляти наші пращури ще в древній Русі.

У давній слов'янській міфології пивну квітку або ж хміль вважали не тільки чаклуючою та чарівною рослиною, здатною за умови регулярного купання у відварі шишок та стебел кучерявим та пишним волосся хлопцям та дівчатам робити. А й порівнювали його з Богом, що покровительствував виготовлювачам цих хмільних напоїв та самому хмелю, з якого можна робити це дивовижне питво.

Хміль був відомий в Русі ще з часів язичництва. А вперше про нього згадали в клятві болгар київському князю Володимиру при укладанні мирного договору. Там були слова, що коли між нами не буде миру, то камінь почне плавати, а хміль — у воді тонуті.

Хміль, за словами бабусі Марії, використовували в народній медицині ще її бабуся та мама. Вони та й інші селяни, наприклад, намагалися не брати всіляких

порошків чи пілюль, щоб позбавити дітей від безсоння. Тоді й робили замовляння: *«Хмелику хмельовий, служнику матері-земельки, прошу тебе шишок дати, сон в дитячу колисоньку з вечірньою зорею накликаати...»* І покласти під подушку 7 або ж 12 шишок. Для спокійного і міцного сну можна також сплести віночок з хмелю. І зі словами: *«Ой, спи, моє дитятко, в колисоньці»* повісити його біля колиски або ж покласти дитині під подушку. В такому віночку має бути 12 шишок — саме стільки було апостолів в Ісуса Христа. Не більше і не менше, бо не допоможете, а тільки нашкодите дитині. Коли ж безсоння непокоїло дорослих, сушені шишки хмелю загортали у полотнинку і теж клали під подушку. Ще ліпше буде, якщо ви всю подушку наб'єте не пір'ям, а сушеними шишками хмелю.

... Уже не одне десятиліття буяє зеленю хміль на батьковому дворіщі. Щовесни він сіявся і сіється навколо хати, на погрібнику. І прудкою блискавкою плететься на паркан, на сливи, на виноградні підпірки. Вже доля весни онукам снує, а цей зелений перелесник не в'яне, все пнеться і пнеться своїми десятиметровими листяними ліанами до неба і збирає в своїх шишках-гронах запашну ефірну олію. І я вслід за поетом промовляю: *«Ой, хмелику-хмелю, дай пригубити мені чари отчого краю із безсмертям на дні...»*

ЧЕБРЕЦІ, ЧЕБРЕЦІ, ВОГНЯНІ ЧЕБРЕЦІ! КВІТКИ НАШОГО ЩАСТЯ Й КОХАННЯ!

У другій половині красного літєчка, коли воно вже пройшло свій екватор, трава для випасу корів на близьких до хати левадах вигорала проти пекучого сонця. Тому ми гнали наших молочниць в поле, де можна було їх випасати після косіння колгоспної кукурудзи на силос, а корівкам вистачало запашного різнотрав'я попід чугункою — залізничною колією з Нового Бикова до Кобижчі. Ми, школярки-пастушки, прямо-

таки не могли надихатися там польовим, настоящим на травах, запашним повітрям. Любили своїми рученятами збирати запашну росу з материнки, ромашок, чебрецю, звіробою, волошок та інших квітів, умиватися нею та бродити босими ногами у цих цілющих травах. І роси ті, пахучі та рум'яні, розсипали навсібіч свої іскри, мов казкові жар-птиці зі свого крила у книжечках з дитячими казками на полицях

сільської бібліотеки. На цьому різнобарвному килимі травостою ми й відпочивали, задерши до сонця очі, доки корови смакували запашною соковитою пашею, від якої й молоко мало неповторний аромат та цілющість.

Як правило, після випасання корів щоразу додому поверталися з чималим букетом запашних трав, які росли понад насипом залізниці. Вже без нагадувань неньки чи бабусі знали, що звіробій знадобиться не тільки для чаювання, а й для лікування. Що треба було обов'язково назбирати квітучого чебрику, як ласкаво називали цю запашну траву домашні. І зі святих неозорих степів навколо мого рідного Козацького, де й справді колись зростала козацька вольниця та курними дорогами скрипіли мажари наших сільських чумаків, у ладанках яких надійним і вивіреном оберегом поруч з грудочкою рідної землі тулилася рослинка висушеного чебрецю, ми бережно несли додому букетики невисоких чотиригранних розгалужених сірувато-опушених стебелець із лілово-рожевими та білими дрібними квіточками, зібраними у суцвіття, запах від яких витав над всьом селом. Бо ми пам'ятали слова, що чебрець додає бадьорості та лікує застуду. Недаремно ж чи не в кожній сільській хаті на сволоку лежала полотняна торбинка з цією сушеною травкою. І не треба було шукати в аптеці всіляку хімію, хоча, де ті аптеки в селі! І колись, і нині.

А квашені чи мариновані огірки без цієї травички, то взагалі було справжнім марнуванням і корнішонів, і часу біля них. Адже додає він не тільки неповторного запаху та гострого пряного смаку, а й у поєднанні з хрінном, кропом, листям смородини та вишні надає огіркам, вирваним з домашньої грядки, особливого хрумкотіння.

Знайомство з чебрецем, цією малою материнкою, своєрідним євшан-зіллям землі нашої, у сільських дітлахів було із самих пелюшок. Кожне наше літо в ті далекі роки було просоченим запахом чебрецю та його цілющих і магічних родичів. Ще й тому, що для недопущення в колиску злих духів під голову немовляті клали гілочку чебрецю, трохи згодом цю ж магічну траву прилаштовували під подушку, аби спалось добре, бо вона приведе за руку міцний і здоровий сон. Ми ще не вмели ні говорити, ні повзати, а нас уже купали в магічних настоях запашних та цілющих трав, аби були здоровими і красивими. І чебрик тут був на найпочеснішому місці. Він не тільки давав косам дівчаток та чубчикам хлопчиків приємного запаху та сліпучого блиску, а й лікував на тілі наші гнійники та ранки, різноманітні запалення, очищав пори дитячої шкіри. В такий спосіб наші матусі-бабусі підвищували енергетичний запас дитячого організму. А якщо після такої купелі напували гарячим чаєм з чебрецем, то взагалі про всяку застуду можна було забути. Бо саме в такий спосіб зміцнювали нам імунну

систему, посилювали опірність організму до різних мікроб і вірусів. Рани також промивали відваром Богородицької трави, а поверх ще й притрушували потертими у порошок висушеними у затінку листочками та квіточками.

Вже пізніше став помічати, як дідусь Микола висушеним чебрецем обкурював оселю, домашню худобу, погріб та господарські споруди.

— Щоб уберегтися від злих сил і добробут збільшити, — пояснював він, коли бачив зацікавлені погляди онуків. — Так робили з давніх-давен: коли над нашим Супоєм у священному гаю на капищах люди молилися своїм богам, тоді у вогнищакострища теж клали сухий чебрець, і його дух обкурював всеньку округу.

Запах цей був уже мені знайомий, бо дідусь відгукувався на моє прохання і брав на службу Богу в церкву Успіння Пресвятої Богородиці сусіднього Нового Бикова, де на Першу Пречисту відзначали храмове свято. Тоді він доручав мені нести букет запашного чебрецю, яким з особливим благоволінням разом з іншими парафіянами обрамляли на аналої ікону Матері Божої і припадали до неї чолом. А дім Божий аж благоухав пахощами чебрецю, що разом з ладаном сизими клубками диму піднімався з кадильниці в руках батюшки до самої маківки церкви.

— Хай і Богородиця порадіє рідній для неї Богородицькій травичці, — говорив

дідусь, а я дізнався, що звичний для нас чебрець має ще й таку ніжну назву. Бо вже знав, що його називають і тим'яном, і дикою м'ятою, ладаном і пахучим милом, і диво-чаєм, і євшан-зіллям, і чавором, і фіміамом. Думаю, що й цей перелік неповний. Адже є чебрець польовий і луговий, лимонний і повзучий, садовий, ранній та з пізнім квітуванням. Он брати-болгари навіть мащеркою його назвали. Незвично для нас, але вони говорять, що це найліпша назва для диво-рослини. А зіллям Богородиці назвали, бо люди вірили, що саме ця рослина допомагає народити і виростити здорову дитину, зберегти мир у родині. А ще й тому, що першу постіль маленькому Ісусу Марія зробила з чебрецевого сіна. На ложі з чебрецю спала й шекспірівська королева фей Титанія.

Тоді ж біля церкви я запримітив і дівчаток з самоплетеними із різнотрав'я вінками на голові. Чільне місце в них займали суцвіття чебрецю, запах якого стелився на весь церковний майдан.

— Чим запашніший віночок, тим ефективніше відганяє він від дівчини нечисту силу, — так уже вдома задовольнила мою цікавість бабуся Марія. І додала, що в її далекі дитинство та молодість дівчина, коли йшла між люди, надягала віночок із різнотрав'я. Були там ромашки, м'ята з любистком, материнка, троянда з колючками на гілочці. І, звичайно ж, чарівний чебрик. Бо в натовпі всякі люди можуть бути, нечестивці

і злостивці, а поміж парубками бісенята нишпорять. Ось і захищаються від них красуні за допомогою таких трав-оберегів. Тоді навіть у вбогу хату загляне до дівчини щасливе кохання.

Ось так поступово й став чебрець чарівним символом-оберегом родинного затишку, материнської любові, сімейного добробуту, міцного здоров'я і зайняв гідне місце в садах та на клумбах поруч з хатами. В одному ряду з м'ятою, материнкою, любистком, мальвами став незамінним запашний чебрик у побуті, міцно вкоренився в українські звичаї та обряди, а ще у весільні піснеспіви. Мої земляки ще й донині пам'ятають, як під час перезви дружки та світилки виспівували на всеньке село:

*Знати Марусю, знати,
У котрій вона хаті.
Чебриком осипана,
Калиною уतिकана...*

А ще чебрець став справжнім достойником серед праних трав та приправ на кухні. І не тільки у вже згадуваних солінні-квашенні огірків, яблук та помідорів чи чаюванні. Згадаймо, ще стародавні греки чай з чебрецем величали диханням життя. А про людину шляхетну, витончену й аристократичну вони з повагою говорили, що від неї чебрецем пахне. Мудрі греки знали, що говорили. Не залишилися осторонь складання шани й поваги до чебрецю і ста-

родавні римляни. Насамперед зауважу, що з латини чебрець перекладається, як сильний і міцний. Тому перед початком кожного серйозного бою римляни приймали ванну з чебрецем. Щоб наповнитись відвагою, хоробрістю, рішучістю й безстрашністю та додати життєвого тону. А ось древні єгиптяни використовували чебрець замість парфумів, бо його запах відзначався завидною стійкістю. Знавці твердять, що він не поступається навіть окремим відомим французьким духам. Модниці стали використовувати чебрець як приємний аромат для свого одягу в шафі і для збереження нарядів від капосної молі, яка не терпить пряного запаху фіміаму.

Та повернемося до кухонних справ. Нині кожна гонорова кухарка в усіх куточках світу включає свої кулінарні фантазії, продовжує славні традиції і додає чебрець не тільки в узвар для ушляхетнення його запаху й смаку, а й в салати. А ще до рису, грибів, квасолі, м'яса та риби.

Шашлик на вугіллі від Полтави до Кракова не скрізь однаковий. І він не матиме отого особливого шарму та смаку, якщо не додасте у маринад гілочку цієї магічної запашної травиці, в якій зібралися всі аромати і запахи польового й степового різнотрав'я. Ось тоді й можна ним смакувати, так би сказати, без особливих одеських понтів.

Незамінним і обов'язковим став чебрець поруч з лепехою, полином, м'ятою, любистком під час прикрашання оселі на

зелені свята. Ці трави разом з клечанням на воротах, над вікнами і дверима хати символізують й дотепер відродження всього живого на землі. І в завітчаній оселі паює чарівний і неповторний аромат, який на весь рік надає світлиці затишку і спокою. А ще у такий спосіб люди висловлювали подяку Богові за те, що відродив їх через хрещення у нове життя. Освячений же в церкві на Трійцю, коли вшановуємо Отця, Сина і Святого Духа, букетик різнотрав'я та польових квітів, серед яких палахкотів чебрець, став служити в хаті оберегом, який зберігають у божнику за іконами протягом року. Ось лише треба збирати цей букетик з добрими помислами і щирим серцем. До слова скажу, що саме на Трійцю прийнято збирати і заготовляти чебрець. Він якраз масово квітне у цю пору і набирає свою магичну і цілющу силу.

Дівчата на виданні теж подружилися з ним, бо хто ж не мріє про щасливий та міцний шлюб. І тут чебрець заслужив шану і славу як символ сімейного затишку, материнського благословення і оберіг від усякого зла. У ту ж сиву давнину, за словами бабусі Марії, у купальський вечір жінка, яка готувалася до зачаття дитини, обкурювала себе та чоловіка висушеним чебрецем або ж окроплювались його настоянкою, зробленою на непочатій воді з криниці чи річки.

Дуже помічними є кілька ковтоків теплої настою чебрецю, щоб заспокоїти дитячу та й дорослу душу, коли в літні ночі

нечиста сила справляє своє весілля. Бабуся Марія не раз рятувала ним мене, коли я з переляку від кресання блискавок на темному небі і потужних ударів грому ховався під подушками, мов миша під віником. Варто також нагадати, а декому й дізнатися, що ця травичка може врятувати окаянні душі, які стали залежними від сорокаградусного казенного чи домашнього «зеленого змія». Це тим пиякам, у яких не вистачає власної сили викарабкатися з його пазурів. Але й тут, як і в усякій іншій справі, треба не передати куті меду.

Згадаю пораду й для садівників. Якщо ви заколотите у воді разом з нашатирем та рідким милом букет «відьмацького зілля» із чебрецю, полину, деревію, чистоїлу, петрушки, тютюну зі жмутом інших ароматних та пряних трав, то можна сміливо атакувати паршу, гусінь, квіткоїдів та іншу нечисть, яка щовесни нападає на ваші яблуні. Досвідчені люди кажуть, що цим ви врятуєте врожай.

... Так прослалися життєві шляхи-дороги, що мені випала можливість частуватися у крутих ресторанах Франції, Канади і Сполучених Штатів Америки. У багатьох з них в меню присутній чай з чебрецем. Якось доньки запропонували мені таку екзотику далеко від рідного дому. Я не повірив і попросив їх не сипати, так би мовити, сіль на рани. Коли ж на столі у чайнику запарував цей ароматний напій, я враз перенісся на материнське українське південне

Полісся, де малим визбирував і умивався на вранішній зірниці чебрецевими росами. Постали в уяві стежини й квіти чебрецеві в рідному Козацькому, зринуло моє дитинство, де так хороше мені було. А з тих юних літ встигнув життя пізнати, світ побачити, та серцем завжди линув на рідний поріг, де світить донині вікнами-сонцями батьківська стара хата, витає слід материнського тепла і лежить на столі поживклий Буквар, немов морщини на чолі.

Згадалася й настанова бабусі, яка в юності виряджала мене в першу закордонну мандрівку до тодішньої Чехословаччини. Тоді вона поклала мені до кишені стеблинку висушеного чебрецю. «Щоб про домівку не забув у далекім краї», — лагідно мовила. — А образить хтось, помолися і кинь у бік кривдника листочок цього чебрика.

З того часу листочки цієї оберегової диво-рослини майже завжди зі мною. Ось

і за столом у ресторані нахлинули валом спогади про цей святий з дитинства символ Батьківщини. Держави і того місця, де пролетіло босоноге дитинство, де підлітком пас корови за селом і де зустрів юність та з сивиною на скронях пірнув у поважний вік.

Я без поспіху насолоджувався цими хвилинами чаювання, а в серці від кожного ковтка цілющого запашного напою, з яким не порівнятися жодному найвишуканішому коктейлю з тропічних диво-фруктів, втамовувався біль розлуки з отчим краєм. Бо воістину чебрець, як співається в одній з пісень, є квіткою нашого щастя й кохання, квіткою болю й тривоги, квіткою смутку й розлуки. Нев'янучою квіткою — символом і оберегом рідної України та її синів і дочок, у яких би краях вони не були.

ЯК НА ТІ ЧОРНОБРИВЦІ ПОГЛЯНУ...

Переконаний, кожен — від першокласника до усріблених сивиною людей поважного віку — впевнено продовжить слова цієї ось уже багато десятиліть популярної пісні. І в своїй уяві вони побачать не тільки незрівнянні з п'янким запахом квіти-чужинці, а й натруджені руки мами з чарівною усмішкою на вустах. Я не обмовився, коли сказав про чорнобривці «чужинці». Ми з дитинства були впевнені, що ці квіти, які від початку літа до сивої осені

бувають в кожному сільському дворі та на овочевих грядках, є символом рідної України, земля якої є їхньою праматір'ю.

Насправді ж це не так. Вчені-дослідники стверджують, що цей оберіг української родини розпочав прикрашати наші подвір'я з клумбами лише кілька століть тому. Як би там не було, він й понині не втратив своєї магічної чарівності. Більше того: чужинець-чорнобривець став для нас чи не найріднішим, він збагатив нашу

культуру й духовність, став одним із символів українського народу, який уособлює дитинство, отчий край, рідну неньку, батьківську оселю з калиною коліскою під сволоком хати.

Справжньою ж їхньою батьківщиною є Мексика та сусідні з нею країни Південної Америки. А вже звідти чорнобривці розповзлися та роз'їхалися по всьому світу. Вони масово квітнуть у Сполучених Штатах Америки, Канаді, Туреччині, Польщі, Чехії, Румунії, Франції, Росії, Литві, Білорусі. І це я назвав лише ті країни, де мені довелося побувати, насправді ж цей перелік можна ще довго продовжувати. І в кожній країні ця квітка, яка одержала свою назву за незвичайні помаранчеві, червонуваті кольори пелюсток з обов'язковим чорним, мов брови, обідком на краєчках, має свої магічні властивості. Мудрі китайці її називають квіткою десяти тисяч років і пов'язують з нею довголіття. Шамани Мексики та Америки за допомогою оксамиток знаходять поклади золота. Квіти, твердять вони, навіть ввібрали в себе кольори цього благородного металу.

Ми ж із сивої давнини в чорнобривцях купаємо хлопчиків-немовлят, з покоління в покоління передаємо таємниці народної медицини і використовуємо чорнобривці для лікування багатьох недугів, зокрема грипу та застуди. Чорнобривці використовують під час соління та квашення овочів — вони надають їм не тільки особли-

вий аромат, а й пружність. Цими квітами, які ввібрали в себе сонячне світло і його ж тепло, лікуємо печінку та підшлункову залозу, інші внутрішні органи. Інколи для вгамування болі достатньо зжувати сиру квітку.

Щоб примножити дитині здоров'я, зберегти волосся та уникнути головних болей, дівчаткам у віночок поруч з іншими дванадцятьма квітами-оберегами неодмінно вплітали чорнобривці. Обов'язковими були ці квіти і в макавейчиковому букеті, який освячували в церкві разом з головками маку і зберігали протягом року в божниці за образами. Використовували їх не тільки на Маковія, а й на Івана Купала, Трійцю, а ще раніше — під час Русальчиного тижня і Великодня, коли нібито нашими землями, хлібними полями й лісовими галявинами ходили-блукали мавки-русалки.

Не одне століття з покоління в покоління в селі передається традиція усім, хто вирушає з дому у далеку дорогу, класти в кишеню квіти чорнобривців. Щоб берегли вони людину в дорозі, допомагали, відводили всяке лихо, не давали забути давню і справедливу істину: та земля мила, де тебе мама народила. Українці так звикли до них змалечку, що навіть за тридев'ятими землями від своєї Материзни вважають їх найріднішими. І не можемо без чорнобривих чорнобривців уявити рідну Україну. Тому й мимоволі наші вуста шепочуть:

«виростаєте, любі, наймиліші з наймиліших...» Бо саме такими вони були і в нашій родині.

З ніжністю і любов'ю сіяла їх рядками попід призьбою хати, попід верболозовим тином та на грядках поміж капустою, цибулею, огірками та іншими овочевими бабуся Марія. Не кожному подобається їхній особливий запах, але саме цей сонячний аромат ненависний різним блішкам, комахам, метеликам. Ось і сіють чорнобrivці поруч з нагідками на овочевих грядках. «Не духмяний світ мені без них», — ніжно говорила бабуся, коли після тяжкої та виснажливої праці на землі милувалася квітами з чорними обідками на пелюсточках і вслухалася у їх терпкий запах. Бабуся рвала у букет півонії, жоржини, ромашки, півники, а ось на чорнобrivці рука не піднімалася. Можливо й тому, що сама мала чорні очі та такі ж смолянисті коси і брови, ніби скопійовані з цих квіточок. Хіба що для лікування та для букета на Маковія.

— То я власне серце з грудей виймаю, — говорила майже зі сльозами на очах. — А тоді ще й мушу нести в долонях його, закривавлене. Та ставити у глечик, аби знову ж таки не радуватися, а сумувати. Навіщо? Щоб через кілька днів таку красу викинути геть, — бідкалася.

З таким же трепетом у душі та серці, як у бабусі, клала в рівні борозенки у моїм світанковім краю насіння цих пишних квіток і ненька. Інколи й сльозами їх полива-

ла, бо щастя-долі просила у Всевишнього для діточок. Тому що для кожної матері чорнобrivці символізують синівську силу й мужність, відвагу і хоробрість, красу почуттів, святість хлопчачого та парубочого кохання. Діти ж при згадці про чорнобrivці відразу ж пов'язують цю квітку з мамою, її непростою долею з турботами і клопатами, переживаннями та тривогами. Материнською любов'ю до отчого дому, біля якого поруч з вічними й незрадливими оберегами козаків та чумаків — зеленим барвінком, жовтогарячими нагідками, пишними жоржинами, веселими півоніями, пахучою матіолою насіяла й дивних чорнобrivців... Аби ці прекрасні символи на завжди берегли не тільки фізичне здоров'я, а й нашу духовну спадщину.

Чорнобrivці ж дійшли до нас і в обрядових піснях. Зокрема, весільних. Згадаймо, як ще недавно під час розплітання коси в нареченої дружки жалібно співали:

*Перше було літечко, а тепер — зима.
Посіяла чорнобrivці, та вже не пора.
А вже мої чорнобrivці розцвітають,
А вже мою русу косу розлітають...*

Не знайдете в моєму селі двора, де б не палахкотіли, де б не пламеніли гарячі серця чорнобrivців. Вони чарують, хвилюють, пробуджують, навіюють радість, приносять щастя, вчать нас любити, поважати, цінувати й мирно жити. Жовті, червоні,

оранжеві, жовтогарячі та інші відтінки цих квітів-оберегів, які є квітами з доброю славою, побачите й на вишитих рушниках та сорочках, скатертинах та інших вишивках, які є скарбницею вірувань, звичаїв та обрядів, духовних устремлінь народу. Ті букети дитинства — розкішні, чудові, чарівні, сонячні — радують зір, навіюють спогади, дарують і оберігають удачу, зцілюють душу, уособлюють любов до природи й отчої землі, несуть ніжне тепло спогадів.

З червня до перших осінніх морозів квітнуть в тиші вечоровій чорнобривці чорноброві. Чарівні, вони так і просяться в пісні. А ще лягають спогадами на моє серце. І для мене вони пахнуть забутою юністю й дитинством. Хоч і знаю, що попереду осінь зі своїм золотим шатром, а за тим і холодна зима. І гірчить у повітрі тим терпким запахом осені та чорнобривців, яким на пишні колись голівки летітиме

сніг. Білий іній сивини не омине й кожного з нас. Ось і на мої скроні вже не один рік лягає снігопад. Але звеселяє серце те, що рідні з дитинства чорнобривці продовжують радувати отчу землю. Бо одержала ця квітка право громадянства в нашій державі, до вподоби їм, як і багатьом іншим диво-квітам, наша земля й тутешній клімат. І українцям сподобалася ця квітка. Приємно, що в останні роки мою, нашу Україну накрила справжня чорнобривцеманія. Ці сонячні квітки з кожним роком все більше й більше відвойовують собі території не тільки на клумбах у людей, а й у сільських та міських парках, скверах та вздовж доріг. Дасть Бог, цей чорнобровий красень-чорнобривець стане в нашій країні не чужинцем, а поруч з калиною та вербою буятиме справжнім символом радості, символом України. Як клен у Канаді, сакура — в Японії, тюльпан — у Нідерландах...

ТАНЦЮВАЛА РИБА З РАКОМ... А ЦИБУЛЯ З ЧАСНИКОМ

З кількома стеблами зеленого часнику в руках я галопом мчав з городу до хати і на всю Бурзаківку несамовито лементував:

— Бабусю, здається, я нарешті відгадав вашу загадку! Це — часник...

... На сон грядущий ми, онуки, тулили-ся навколо бабусі Марії, аби почути від неї казку чи якісь дивні, як вона говорила нам, давні сільські побрехеньки. Коли вже очі мимоволі покривав сонний туман, бабуся щоразу пропонувала нам якусь загад-

ку. Того вечора вона звучала так: *«Що то за голова, що має лиш зуби та бороду?»* Зо два дні ми придивлялися майже до всього, що має круглу форму: до гарбуза й кавуна, столового буряка й футбольного м'яча. Якщо знаходили зуби, то була відсутня борода або ж навпаки. І коли я підкопав на грядці головки часнику до свіжого борщу, побачив, що там є не тільки зуби, а й борода, що сидить у землі. Зі своїм відкриттям і помчав до хати...

З цим диво-овочем, якого ще звать кожен на свій лад і хто на що гаразд, бісівським зіллям, італійськими парфумами, смердючою трояндою, царем прянощів, рідним братом цибулі, домашнім лікарем від усіх хвороб, у нашій родині всіх привчали дружити з раннього малечку. На столі під рушником поруч з хлібом та сіллю завжди лежало кілька зубчиків часнику. «Так треба», — говорили дома. Ми вже знали, що часник виріс із зубів страшного Ірода, тому всяке зло безсиле там, де він росте чи лежить. Зубок чи й два гострого часнику чекав кожного з нас до борщу чи шматочка сала, пшоняної каші зі шкварками чи до крайчика житнього хліба, намазаного здоровом. Але нас завжди застерігали не наїдатися часнику проти ночі. Говорили, тоді ангели наші оминатимуть хату аж за дванадцять дворів. Цього ж нам не хотілося, бо бабуся, навпаки, вчила нас на кожну ніч закликати свого небесного захисника до подушки.

— Їжте часник, здорові будете, болячки менше до вас приставатимуть. Та й сили добавиться, справжніми козаками чи олімпійцями станете. Вчора дивилася, як ви м'яча ганяли, зовсім охляли. Цяцьками ще треба гратися, бо сил нема вдарити чи за м'ячем погнатися... — Таку мораль онуки не раз чули від улюбленої бабусі.

Про козаків бабуся з дідусем розповідали нам уже не раз. Знали ми, що саме ці хоробрі лицарі село наше заснували і Ко-

зацьким назвали. Розповідали, що вони на шиї поруч з натільним хрестиком носили якщо не головку, то хоча б зубчик часнику — як захист від ран. А наші сільські чумаки, які колись з берегів Супою вирушали в Крим по сіль, теж підкріплювали ним у дорозі свої сили та ще клали в свої гаманці зубчик часнику — щоб запалював їхні серця, зміцнював доблесть та гроші притягував. І вони завжди мали добрі бариші. А ось про олімпійців чули вперше.

— Це не у нас, а в давній Греції були такі спортсмени. Так ось перед змаганнями їх теж годували часником. І тоді додавалося їм сили бігати й стрибати, ядро чи спис метати, — пояснив дідусь Микола.

Ще багато ми чули про дивні властивості, здавалося б, звичайнісінького часнику. Він щороку займав чималу грядку на бабусиному та й сусідських городах, і про нього я часто чув від людей іронічно-зневажливе: противний та гіркий, як москаль. І враз з'ясувалося, що не лише з допомогою полину, верби, калини, кропу, а й часнику можна лікуватися, сил набиратися та злих духів відганяти. Часник дозволить навіть відьму осідлати і ганяти на ній, як демон на мітлі. Ось тільки треба посадити свячені зубчики часнику у сире яйце. Тоді він зацвіте, мов папороть у Купальську ніч. І якщо не проспиш той квіт, тоді й бачитимеш нечисту силу і творитимеш чудеса. Біда лиш в тому, що ніхто не знає, коли саме треба його святити і коли садити. Наші пращури про це

забули сказати чи у людей вивітрилися з пам'яті ці настанови. Зате знають і пам'ятають інші звичаї й традиції використання цієї рослини-оберега. Особливо в кулінарії.

Не відкрию нікому нової Америки, коли скажу, що всі ласі на домашні ковбаси. До цієї страви на Різдво чи Великдень всі допадаються так, як голодні цигани, в яких ребра аж світяться, до чужого сала. Особливо, якщо ці ковбаси добряче нашпиговувати не тільки перчиком та лавровим листочком, а й часничком-москаликком. Як не дивно, але саме він, зубатий, пекучий і водночас пахучий, надає цій страві прищаманного лише їй насиченого аромату. Та що там згадувати домашні зарум'янені в печі ковбаси, коли звичайнісіньке сало, якому українці вже давно співають гімни й осанни, бо сало воно і в Африці сало, без часнику втрачає свій смак. Та часник без сала, як і сало без часнику один без одного дихнути не можуть. В обох цих культових для українця стравах корисного для організму селену аж хлюпає через вінця. Більше того, він тут присутній у такій формі, яка легко засвоюється. Отож і шарахаються від нього у нашому організмі, мов біс від ладану, всі радіонукліди та гельмінти.

Це тепер дрова з лісу людям прямо в двір привозять. А ще півстоліття тому їх треба було самому в лісі заготовити і на машину завантажити. А в лісі ж, відомо, гадюки та інші змії водяться. Вони теж запаху часнику бояться. Ось і натирали ним люди підошви

та халяви чобіт, щоб бути в безпеці. Колись і грибники новобасанські розповідали, що бачили, як гади в усі боки розповзалися від змащених часником черевиків.

В усі часи новонароджена дитина легко піддавалася негативному впливу зовнішнього світу. На неї чатувала небезпека як від чужих людей і родичів, які приходили провідувати породіллю, так і від представників потойбічного світу — всіляких перевертнів, упирів, демонів, чародіїв. Звісно, батьки намагалися всіляко уберегти дитину від їхніх вроків. Тому наші прабабусі передавали настанову, аби в колісці з малюком поруч з іншими божими травами-оберегами завжди був хоча б один зубчик часнику, щонайменше до її хрещення в святій купелі. Намагалися також бодай по зубчику часнику розкласти в кожній кімнаті. Коли бачили злі погляди людини, клали часник на стіл. В обіймах часнику не втримується жодна нечиста сила, а його запаху не переносять всі демонічні сили, і вони не підступлять до дитини, не потривожать її сну. Коли малюка несли хрестити, мама жувала часник і дихала ним на дитину. А коли дитинча на вулиці розпочне вже бігати, дбайливі мами, аби уберегти його від поганого людського ока, зашивали зубчик часнику у поділ його сорочечки. Тоді не треба буде шукати бабку-шептуну, аби переляк чи зурочення з дитини за сині гори, болота й очерети виганяти.

А згадаймо наші передріздвяні Святі Вечері. Неодмінним атрибутом до дванадцяти

пісних страв є чотири головки часнику. Їх кладуть під скатертину на всіх чотирьох боках столу. А ще не завадить покласти його в сіно, на якому стоїть кутя з узваром під божницею на покуті. Зробіте так — і будете спокійні, що ніякі упирі, перевертні, демони та інші злі сили не оселяться у вашій хаті, не порушуватимуть ваш спокій і добробут. Різдвяний вечір не один празник, коли наші предки часник як надійний оберіг благополуччя використовували. Свяченим на Великдень часником натирали тіло над очима та перенісся — щоб очі не боліли та краще бачили. Зубчик часнику обов'язково клали в кишеню і чоловіки, і жінки напередодні Різдва, під час Масниці, в дні святого Юрія, Івана Купала. Тоді ж часником мастили й поріг хати. У ніч перед Івана Купала кожна дбайлива хазяйка ретельно змащувала вим'я корови часниковою «кашкою». Були впевнені, що ніяка відьма та навіть вужака не висмокче з неї молоко.

Зубчик свіжозібраного часнику дідусь завжди кидав у домашню криницю. Говорив, щоб водичка була смачною й цілющою. У пасічників нашого села теж був свій давній звичай: як тільки викачували свіжий мед, вони горілку закушували зубчиком часнику, який мокали у перший взяток. Так вони задобрювали всіх небесних покровителів бджільництва, і рослинництва. Щоб оберігали вони домашнє вогнище, турбувалися про достаток у домі, а нечисті сили не нашкодили господарям та божим комахам — бджолам.

Моя покійна бабуся та й мама після того, як у Петрівку в'язали засушеною троїцькою лепехою часник в косички чи парки, завжди розвішували їх з обох боків над вхідними дверима в сіни та хату та над кожним вікном. І в такий спосіб, говорили, всю заразу відганяли. А щоб ніяка нечисть через вікно не зайшла, кілька головок часнику ще й на підвіконня клали. А ще раніше часник на могилах поруч з квітами та барвінком саджали. Щоб дух мерців у рідний будинок не повертався та не турбував живих.

Як і для багатьох рослинних оберегів, для часнику наші пращури теж знайшли місце в обрядових та весільних піснях. Це свідчить про його не тільки лікувальні та цілющі властивості, а й магичні. В одній з весільних пісень, які линули і в нашому селі, можна почути такі слова:

*Пристапи, мамо, ближче,
Як цей вінок нижче.
Подай, мамо, голку
Та ще й нитку шовку.
Пришити часничок
На золотий віночок.*

Перекази, почуті від людей, й справді підтверджують, що нареченій завжди вплітали в коси зубки часнику. А нареченому зубочки часнику клали в черевики, щоб ніхто його не зурочив у цю щасливу мить одруження. Був цей оберіг сімейного

благополуччя і в весільному вінку нареченої. В іншій весільній пісні дівчата співають:

*Дайте дівочці часничку,
Щоб полилися сльозоньки по личку,
Дайте дівочці цибульки в очі,
Щоб заплакали до матері йдучи...*

Коли на весіллі наставав час обдаровувати молодих, то поруч з іншими примовками часто звучало: *«Дарую вам часнику, щоб любились довго й до смаку»*.

Згадується також часник у купальських, петрівських піснях та веснянках з гаївками. В одній з них чуємо:

*Прийди, прийди, милий, сам,
Щось тобі я дам, дам...
Зеленого часничку,
Припаде тобі він до смаку.*

Вважаю, не треба розшифровувати, про що саме йдеться в цій жартівливо-еротичній веснянці, коли розпочинає зеленіти на грядках не тільки часник з його специфічним запахом, а й розквітає все рослинне царство. Русалки ж на Мавчин Великдень, коли бачили на підвіконні оселі часник, співали: *«Якби мені не часник, любисток, полин та м'ята, була б мені тут добра хата...»*

Оспіваний часник і в прислів'ях та приказках. Не помилюся, коли скажу, що багатьом з нас доводилося чути погрозу *«Ось*

як утру тобі часнику, то знатимеш» або ж вислів *«нагодувати часником»*. Тобто добре когось провчити або й побити. Коли ж людина відчуває неприязнь лихих справ чи побоюється когось, то говорить: *«Вже на мою голову демони часник товчуть»* або ж *«Гризуть уже часник на мене»*.

Вище я говорив, що наші предки для запобігання нечистим силам змащували хатній поріг товченим часником. Так само вони регулярно втирали його в своє тіло, бо вірили в чудодійні властивості цього оберега. Звісно, в наш час так купатися в «італійських парфумах» було б дивним і незрозумілим кроком для всіх навколишніх. Разом з тим треба знати і пам'ятати як про лікувальні властивості «смердючої троянди», так і магічні особливості справжнього царя прянощів, який впевнено сидить «на троні» не одну тисячу років і захищає нас від усілякої нечисті. Отож, як наступлять часникові жнива, сплетіть пару косичок по сім головок та й повісьте над дверима чи вікнами хати. Бо ще наші пращури нас вчили так робити. А відомо ж, береженого й Бог береже...

А КОЛО ХАТИ ПЕЛЕХАТИЙ СОНЯХ ПАСЕ ТРАВУ В БЛАКИТНОМУ ДОЩІ

Мої односельці з діда-прадіда мали у собі комерційну жилку. Яскравий приклад — чумакування земляків, які їздили валками мажар у Крим по сіль. Не менш цікавим і повчальним є і той факт, що ще до жовтневого перевороту на козацькій раді села вони вирішили добитися, аби в Козацькому виривав свій сільський базар. Штурмували цими посланнями-проханнями повітове і губернське земства і таки добилися свого. Та з особливою напругою спалахнула

комерційна жилка селян на межі шістдесятих-сімдесятих років минулого століття. Саме тоді всю державу сколихнула звістка, що бізнесменші, хоч, звісно, тоді їх звали спекулянтками, з Козацького ледь не дісталися торгувати насінням соняшнику у Фінляндії. Пильні хлопці в зелених кашкетах зупинили їх у прикордонному і режимному на той час місті Петрозаводську — столиці Карелії. Отоді декого з комерсанток і потягнули в народний суд.

Акцентую увагу, що предметом торгу земляків стало насіння такої звичної для України упродовж століть культури, як соняшник, який ще інколи називають перуанською хризантемою, королівською квіткою та іншими ласкавими іменами.

У роки мого дитинства, коли допомагав копати ямки і загібати в них чорні зернятка, бабуся Марія веліла робити це мовчки. Бо, говорила, не можна привертати увагу птахів, які літали та шастали по під ногами і намагалися вихопити з ямок зернята. А ще бабуся, за давньою традицією, того разу була на городі з вивернутим очіпком. «Щоб відвертати горобців, які "випивають" влітку насіння на голівках соняшнику».

До цього часу згадую її слова, що люди постійно мають дякувати Богові, що він дав їм насіння, скупане в сонці. Саме з нього і виріс не тільки красивий, а й корисний соняшник. Його навіть для пророчого видіння люди здавна використовують, по вчала бабуся. Для цього варто лише під подушку на ніч покласти завітчану голівку соняшника. Що присниться — обов'язково здійсниться.

Про красу соняшника годі й сперечатися, адже навіть на вродливого парубка говорять «Красивий, як соняшник у цвіту». Коли ж він масово квітне на городі, здається, що той килим розквітлх соняхів навколо палахкотить, переливається, заряджається і заряджає сонячною енергією і теплом.

Користь з соняшника теж немала. Щоліта моїм та й старших братів щоденним обов'язком було начухрати кілька мішків листя для кроликів та телятка. Коли ж соняшникові кошики із зелених стануть жовтими, наше завдання було їх обрізати і вибити зернятка. Тоді на саморобному точку відразу ж за садом, де перед цим молотили ціпами жито-пшеницю, у три руки гупали по тих кошиках з насінням замашними дубовими палками. Далі те зерно сушилося на сонці, перевівалося на вітрі і наступав день справжнього блаженства, коли в приватній олійниці дядька Ситника, що жив біля броду через Супій, із насіння давили олію. Її наливали повну миску, трусили сіллю і всі навперебій мокали чорним хлібом у ту до одурманення запашну рідину. Ті хвилини ставали яскравим підтвердженням слів старших, що посланець сонця — соняшник — у українців є справжнім символом єдності родини, злагоди в ній і багатства.

З таким насінням працюючі земляки побували на базарах від уже згаданого Петрозаводська до Мурманська, Владивостока і Петропавловська-Камчатського. Звісно, знали їх і на базарах Москви та Пітера. Про Київ тут уже можна й не згадувати — з'їздити туди поторгувати смаженим насінням прирівнювалося людьми до звичайного щоденного походу в сільмаг. Результати їхньої праці переконливо засвідчили, що його недаремно ще наші пращури

назвали символом не тільки небесного світила, а й невтомної праці, добра, добробуту і достатку. Бо саме в ті роки у Козацькому розпочався масовий бум будівництва добротних осель. Дехто навіть замахнувся звести двоповерхові хори, але влада твердо крикнула: «Нізя!» Ці будинки вже були не під солом'яною стріхою, а під бляхою та ще часто й оцинкованою, що на той час було справжнім дивом.

Правда, для цього козаччанам довелося прокладати дорогу аж до Нижнього Тагілу та інших промислових центрів, звідки правдами й неправдами доставляли в село тонни листового заліза та тисячі оцинкованих ночов для купання, які умільці-покрівельники розрізали і клали на дерев'яні ребра дахів. Найголовніше тут сказати, що все це будувалося і купувалося не за колгоспні гроші, бо в СОЗі все ще продовжували ставити неконвертовані ніякою валютою палички трудоднів, а за вторговані на неосяжних просторах союзу рублі від проданих десятків тонн соняшникового насіння.

Це тепер агротрейдери та латифундисти у погоні за солідними баришами поля колишніх колгоспів щорічно виснажують без ніяких сівозмін тисячами гектарів соняшнику. Тоді ж його масово вирощували вдома, щороку на новому місці. У кожного на присадибній ділянці було не менше десяти соток цієї культури. Знаходили соняхам місце й попід обніжками та межами, які розділяли

площі з картоплею, буряками, кукурудзою, коноплями, городиною. Щоб зекономити площу, квасолю садили разом з соняхом і плелася-вилася вона жорстким високим стеблом аж до самої його сонцесейної квіткої корони з золотими пелюстками.

А ще соняшник, якого, як пишуть дослідники, є аж 110 видів, висаджували попід тином і парканом, під хатою і хлівом. Сонячні світильники своїми голівками-кобзами аж підпирали солом'яну стріху оселі, на їхні стебла в'юнилися кручені паничі з голубими квіточками-дзвіночками і разом оберігали спокій господарів, розганяли з двору негативну енергію.

Невибагливий до землі, він тягнувся до сонця, розростався листям в ширину і мав здоровенні шапки, схожі на широчезні солом'яні брилі. Такі в нашому селі носив лише дід Катруша. І тоді у липні-серпні весь город, весь двір вкривався сотнями сонечок, потопавав у барвистому помаранчево-жовтому квітуванні сонячної рослини. І я любив кожен сонях, прихилився до голівки молодшого брата Сонця, усміхався йому, тулився до ніжних на дотик яскраво-жовтих язичків-пелюсток.

Соняшникові голови від сходу й до заходу слідували за сонцем, аби ввечері, коли воно сяде за обрій на нічний спочинок, і собі опустити стомлену голову.

І на всьому цьому золотому покривалі городу, двору сонячної днини витанцьовували-підстрибували, нишпорили по квіточ-

ках трудівниці бджоли. Я любив спостерігати за тим, як ці Божі комахи наполегливо упивалися жовтим пилком, довго в ньому вовтузилися, важко злітали і з натужним гудінням брали курс до вуликів батькової пасіки.

— Гудуть, як бомбовози, — якимось літнього дня прокоментував польоти бджілок.

— Ти не правий, — за хвилину відповів тато, який немало скуштував пороху за п'ять років на фронтах Другої світової війни, — бомбовози несуть смерть. Наші ж бджілки з соняшників мед збирають для солодкого життя. Недаремно ж людям боги подарували таку рослину, щоб тепло, світло і радість не покидали ніколи.

Звісно, соняшник як надійний оберіг родини та її оселі, символ рідного краю, не єдина рослина, яка поєднує в собі красу і користь. Але ті літні дні, коли весь край засвічується соняшниковим сяйвом, коли, за словами Ліни Костенко, «коло хати пелехатий сонях пасе траву в блакитному дощі» і розвертається своїми коронами услід за сонцем, то й на душі стає напрочуд сонячно. В ній всіма звуками озиваються-бринять оті знамениті тичинівські соняшні кларнети, що й серцю хочеться цвісти. А в горлі оця любов до соняшникового квіту в рідному краї, символу палкої пристрасності й водночас вірності до отчої землі постає таким клубком, проковтнути який не вистачає сил...

«СВЯТА ВАСИЛЛЯ ДІЖУ МІСИЛА.
ПИРОГИ ПЕКЛА БУКАТІЇ,
РОГАТІЇ...»

Не подумайте, що я зробив помилку в заголовку. Саме так співається в стародавній колядці, якій уже літ та й літ. Наші прапращури зверталися в колядках до Сонця як до Дажбога, а в давніших уявленнях людей воно було жіночого роду і говорили, що це Сонячна Панна. Інше небесне світило — Місяць — також міняв свій рід і назва цього божества звучала як Місяць Василля. Був він спершу теж жіночого роду і уявлявся нареченою Сонця. От тому діжу

місила саме свята Василля. І вже значно пізніше вона перетворилася у чоловіче ім'я Василь.

Але сьогодні хочу повести мову не про Сонце та Місяць, не про Василлю та Василя, а про такий священний символ та один з найважливіших атрибутів родинного життя, як хлібна діжа. Здавна чув, як у селі говорили: без столу, печі і діжі нема тепла і їжі. Якщо стіл, ослони, ткацький верстат, прядку, мотовило, веретена, посуд

з мисника, те ж решітку для перевіювання борошна та інші речі позичали родичам та сусідам, то робити це з діжею для випікання хліба категорично заборонялося. Як правило, вона мала почесне місце і зберігалася накрита вишитим рушником на покуті двох лав — під повздовжньою та глухою застільною стінами — під божницею. І лише в окремих випадках її забирали з цього святого місця, про що скажу трішки нижче.

Як і з багатьма іншими речами хатнього набутку, з діжею для випікання хліба я познайомився в дитинстві. Коли після Водохреща, Чисточетвергової передвеликодньої церковної відправи дідусь Микола повертався зі служби, ми, онуки, разом з ним наносили освяченою крейдю хрестики на вікнах, дверях, одвірках хати та господарських приміщень. Але робили це лише після того, як дідусь чи бабуся Марія поставлять такі хрестики на віку хлібної діжі та самій діжі, що стояла вимита до дзеркального блиску на покуті.

— Ось тепер у цю посудину ніяка нечисть не залізе, — задоволено говорили старші.

— Діжа тримає людям хату, — пояснила нам бабуся. — Вона ж нам хліб народжує, тому їй і найперша честь від людини.

— А як вона народжує? — перепитали ми одного разу бабуся.

— Підростете трохи, то покажу, — усмінулася загадково.

Роки через два-три й справді бабуся покликкала нас до діжі, що стояла серед хати на широкому ослоні. Ми стрімголов кинулися до неї і хотіли всунути свої голови всередину, аби доторкнутися до невеличкого шматочка тіста, яке, знали, завжди зберігається на самому дні. Але бабуся досить швидко схопила віко і накрила ним діжу.

— Ви що, євтухами хочете бути? — несподівано запитала.

Звісно, ніхто з нас не відав тоді, хто такі євтухи. Знали лише, що на іншому кутку села живе дядечко, якого чи то звать, чи по-вуличному кличуть саме так. Але звучало те «євтух» якось презирливо.

— Ви ж коли виростете, парубкувати станете, а дорослі хлопці з нашого села полюбляють носити бороду й вуса — ми ж всі в селі є нащадками козаків, недаремно ж і село Козацьке зветься. А хто заглядає у порожню діжу, у того ні вуса, ні борода не виростуть.

Про бороду ми тоді ще якось не замислювалися, бо в селі її мало хто носив, а ось вуса завжди були поруч з нами. Руді та з першою сивиною, вони густо росли під носом дідуся Миколи. Він навіть дозволяв нам розчісувати їх гребінчиком, а мій старший двоюрідний брат Мишко, коли дідусь спав в обідню пору, навіть примудрився відрізати їх кінчики ножицями. Тоді вишневим клеєм ми собі тулили під носа ті руді волосинки і не знали, що попереду чекає нас свячена верболозина.

В той момент ми сказали бабусі, що євтухами бути не хочемо і більше в порожню діжу перед замісом тіста заглядати не будемо, бо про розкішні козацькі вуса, які бачили на прикріпленій до стіни мальованій картині у козака Мамає, й справді мріємо.

Після того, як ми побачили народження хліба в діжі і процес випікання його в печі на гарячій черені, бабуся навіть дозволила нам зішкрябувати зі стінок діжі рештки тіста і формувати з нього колобок. Тоді вона ошпарювали кип'ятком всю середину, ретельно вимочувала рештки води й витирала стінки чистою полотниною. Вся ця процедура супроводжувалася словами: «Діжа, діжа, треба тобі віхтя й ножа...» Лише після того, як діжа набувала стану ідеальної чистоти, наш «колобок» опускався на її дно. Бабуся робила на ньому пальцем невеличкий хрестик і говорила нам:

— Щоб хліб у нашій хаті не переводився.

Як правило, така священна процедура з діжею у нас була щотижня у п'ятницю, коли був своєрідний домашній хлібний день — тобто, день випікання хліба. І бабуся, а згодом і мама доводили до ідеаль-

ного стану діжу своїми руками. Ні дідусь, ні тато до цієї справи не допускалися.

— Не чоловіча це справа, — говорили. — Це дітям ще можна побавитися...

Щоб знати, як у господарстві ставляться до цієї святині, раніше люди влаштували «сповідь діжі». Є повір'я, що ввечері проти Святого Андрія всі посудини сходяться до купи. Старі люди говорили, що вони прийшли «на спільну сповідь», де розкажуть іншим, чи лихословлять у їхній присутності хазяїни й хазяйки, чи чистять від сажі чавунці та сковорідки. Діжа ж розповідала, чи гарно вичищають рештки тіста, чи натирають зсередини сіллю і цибулиною, чи ошпарюють кип'ятком...

Така увага до діжі, як до сакральної речі, на мій погляд, пояснюється ще

й тим, що про неї згадується навіть в Старому Завіті. Її уславлюють як символ роду, найціннішу річ. «... *Поніс той народ тісто своє, поки воно вкисло, діжі свої, зав'язані в їхні одежі, на плечах своїх*», — читаємо ми в розділі (Вихід, 12:34).

Зробити добру діжу, як і скриню, вдається мало кому. Для цього бондар, як і скринник, повинен мати особливий хист

і талант. В моєму селі було чимало теслярів-столярів, вони робили красиві двері, вікна, різьблені наличники, лави й ослони. А ось серед бондарів назвуть вам лише одного Федора Левченка. Був він майстром цієї справи. Робив діжки, ушаки, дерев'яні відра і, звичайно ж, діжі для замісу тіста. Як правило, використовував для них дубові клепки. Але, говорять, що можна брати для цього й соснину. Люди в селі розповідали, що розпочинав він їх робити напередодні нового місяця — щоб потім в діжах завжди тісто повно сходило.

У діжі мала бути парна кількість клепок. Недаремно ж про людину, яка трішки не від світу цього, зі співчуттям говорять, що в неї однієї клепки в голові не вистачає... А про заздрісну та недобррозичливу людину гутарять, що ти їй хоч і діжу з тістом віддай, то ще й клястиме, що важко нести... Хоч згадуваний дід Федір і говорив, що в діжі чомусь має бути дев'ять клепок і мають вони стояти в такій послідовності, як росло дерево... Якій версії віддати перевагу, не знаю. Хто хоче дізнатися, має знайти хоча б дві діжі і перерахувати в ній клепки.

Одним з найшанованіших обрядово-побутових предметів коровайницьких пісень та традицій знову ж таки була діжа. Пам'ятаю, як ішла заміж моя троюрідна сестра Галя. Тоді коровайниці тричі піднімали діжу із вимішаним тістом до самого сволюку хати і просили Божого благословення розпочати випікання короваю. Ще й співали:

*Стоїть наша піч на стовпах,
Діжу носять на руках.
Печо наша, печо,
Спечи нам коровай гречний!*

Коли коровай ще був у печі, всі учасники дійства виходили на вулицю. Чоловіки, які не мали права заходити в хату, доки там чаклували над тістом, брали в руки порожню діжу і починали з нею танцювати і співати. У цьому ритуальному танці, який живе в селі не одне століття, діжа виступає отим символом родючості, про який ще в дитинстві нам говорила бабуся Марія — що діжа нам хліб родить і ним нас годує.

На застелене рушником віко діжі клали спечений коровай і виносили його до комори. Ще й співали: *«Запрягаймо, запрягаймо воли та корови, та повезем, та повезем коровай до комори...»* На цьому ж віку його заносили в хату, потім обдаровували молодих і одержували скибку короваю, розрізаного там же, на віку. Лише по цьому віком закривали діжу, стелили на неї вивернутий кожух і садовили туди молоду, аби розплести косу й покрити її голову хусткою. А ще садіння на діжу теж мало глибокий смисл, бо означало й побажання для молодої, аби вона була в цьому домі доброю господинею.

Нарешті я діждалася часу, коли мене й родину невістка нагодує свіжим печеним хлібом, — плескала у долоні на одному весіллі свекруха.

І лише після цього дружки дозволяли собі заспівати сороміцької:

*Горобець по діжі скаче,
Заглядає в вороночку:
— Бідна та моя головочка,
Що мала та вороночка,
Що мала та вороночка,
Що не влізе моя головочка...*

Мало хто пече нині в моєму та і в навколишніх селах хліб у печі. Але люди зберігають святиню-діжу — символ родинного вогнища і сімейного благополуччя. А в декого ще й понині ніжитья діжа повна тіста. Бодай на Великдень, коли випікають запашні паски. Освячує такі діжі високе небо, танцюють навколо неї зорі, мерезать небо вечірні хмари. І місить діжу свята Василля. Значить, смакуватимемо ще пирогами — рогатими і букастими...

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ МИКОЛИ ГРИНЯ

ГРИНЬ Микола Миколайович народився 28 липня 1954 року в с. Козацькому тодішнього Новобасанського району Чернігівської області в родині селян-колгоспників. У 1961 р. пішов до першого класу місцевої школи, а вже через три роки районна газета опублікувала його першу замітку. В 1981 р. з відзнакою завершив навчання на факультеті журналістики КНУ ім. Т. Г. Шевченка.

На початку творчого шляху працював кореспондентом, фотокореспондентом, літературним редактором у бобровицькій районній газеті. У 1981–1989 рр. був заступником головного редактора райгазети в Коропі. Згодом двадцять років присвятив роботі в обласній газеті «Деснянська правда». Був помічником народного депутата Верховної Ради України, працював радником міського голови Прилук, очолював кілька багатотиражних газет.

Микола Гринь як літописець Чернігово-Сіверщини написав близько 1500 статей про проблеми місцевих жителів, життя громад. Його нариси, есе та інші матеріали друкувалися в газетах «Урядовий кур'єр», «Сільські вісті», «Правда України», «Сільське життя», «Селянська газета», «Культура і життя», «Робітничка газета», «Молодь України», «Україна молода», «День», журналах «Хлібороб України», «Наш український дім», «Рідний край», «Визвольна боротьба», «Перець», альманасі «Порт-Фоліо». На другому фестивалі журналістів Чернігівщини «Золотий передзвін Придесення» публіцист був визнаний лауреатом в номінації «Краща публікація року».

В останнє десятиліття Микола Миколайович активно займався дослідженням історії рідного краю та всієї України. Також з-під його пера вийшли розвідки про життя поета Дмитра Головка, публіциста Івана Шкурая, основопо-

ложника української преси на Алясці, автора першого букваря Агапія Гончаренка, письменника Панаса Мирного, майстра бандурної справи Кена Блума, дисидента Петра Рубана. Дослідник написав кілька книг-томів (Козацьке: Матеріали до історії рідного села над Супій-рікою і його найближчої округи; Кам'яної справи художник [майже повний життєпис українського художника, архітектора і професора Миколи Даміловського]; Кобижча: від сивої давнини до сьогодення; Він світильником був, або Українська Голгота Івана Самійленка). Активно виступав Микола Гринь і як рецензент творів письменників та істориків.

Знаний публіцист, лауреат Міжнародної літературно-мистецької премії ім. Пантелеймона Куліша, більше сорока років був членом Національної спілки журналістів України. Він нагороджений Подячною грамотою Генерального консульства України в Сан-Франциско за багаторічну сумлінну, наполегливу, самовіддану працю, значний особистий внесок у розвиток та збереження української культури та історії в США.

За високу професійну майстерність у сфері журналістики та великі досягнення в дослідженні історії державотворчих процесів діяльності першого уряду в екзилі Українське Народне Посольство вручило Миколі Гриню Диплом про присвоєння почесного звання Народного посла України.

1 червня 2024 року, не доживши до 70-річного ювілею, Микола Миколайович Гринь помер в Каліфорнії. Поховали його 6 червня, в День журналіста в меморіальному парку Альта-Меса каліфорнійського міста Пало-Альто.

Пам'ять про цю непересічну особистість та талановитого дослідника залишиться назавжди в наших серцях.

ЗМІСТ

Моє Козацьке	5
Скіфська одіссея. <i>Поема-балада (уривок)</i>	7
Батьківський поріг, там моє дитинство світле...	8
І дід, і баба у неділю на призьбі вдвох собі сиділи...	13
«Іди, кутя, на покуть, а ти, узвар, — на базар»	17
Відчини, мамо, віконце, йдуть діти, мов сонце	22
У нас так здавна ведеться, що хата віником мететься	27
Наша піч регоче, бо короваю хоче...	32
Осяває батьківський стіл спілим сонечком український хліб	38
... Відчиняє ангел двері позолоченим крилом	43
Ой, не сідай, свахо, на лаві, сядь собі на ослоні	48
Я мав колиску яворову — свого дитинства вірний знак	53
«А я панна, я — господиня, в мене полотен повна скриня...»	58
Що в коморі сволок, там рушників сорок	63
Продрав котик стелю та й впав на піл у постелю...	67
В хаті зіллям встелена долівка, що ще зліта сохло в холодку	71
Дубовий мисник, горщик полив'яний, на скриню миска дивиться пузата...	75
Господи, зміцни мене в несінні хреста мого...	80
В дорогу мама маленьку іконку дала, щоб сина від бід вона берегла	87
Горить свіча і пам'яті сльоза додолу з неї краплями стікає...	92
Хліб наш насущний дай нам сьогодні...	97
Ви буде з радістю черпати воду із джерела спасіння...	103
Ой, спасибі тобі, батьку, що ми в тебе та й насиділись, хліба-солі та й наїлись...	110
Ух-ух! Я — різдвяний дідух. На свято в гості завітав	115
Ой, прийми, синочку, рушничок від мене, від зла й від спокуси хай береже він тебе...	120
Сорочку мама вишила мені, неначе долю хрестиком вела	125
Вишивала мама хустку сину молодому,	

Щоб його охороняла та вела додому	130
Мамо, твоя пісня, як молитва, мамо, твоя пісня — оберіг...	136
Летіла зозуля та й стала кувати...	143
Прилетіла ластівка... до моєї хати, до свого гнізда	148
Чорні лелеки летять із чорнобиля.	
Чорні лелеки... з білою кров'ю...	153
Співають, плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди...	160
Зелененький барвіночку, стелися низенько!	
А ти, милий, чорнобривий, присунься близенько...	166
Кучерявая береза на яр похилилася...	172
Цвіте бузок в закоханих садах...	177
Ой, у лузі червона калина похилилася...	182
На городі калинонька, на обніжку — бузина...	188
О, вишне, матінко всевишня, весь білий світ — то вишень цвіт	192
Не я б'ю, верба б'є. За тиждень — Великдень...	198
Ой, дуб до берези гіллям похилився,	
Козак своїй матусеньці до ніг уклонився...	204
Посадила мама мальви коло хати	208
Маком хату посипаю, злі сили з неї виганяю...	213
На українськiм полі, де вітер гуляє, сині волошки цвітуть...	219
Некошене сіно, негребена м'ята,	
Скажіть, добрі люди, де сватова хата?	223
У саду любисток посадила мама на любов і щастя діточкам своїм	227
Я несу у хату кріп, кине мама кріп в окріп...	231
Занесу полин у свою хату, будемо злих духів з неї виганяти...	235
Ой, хмелю ж мій, хмелю, хмелю зелененький...	240
Чебреці, чебреці, вогняні чебреці!	
Квітки нашого щастя й кохання!	245
Як на ті чорнобривці погляну...	251
Танцювала риба з раком... а цибуля з часником	255
А коло хати пелехатий сонях пасе траву в блакитному дощі	260
«Свята Василля діжу місила. Пирого пекла букатії, рогатії...»	264
Життєвий і творчий шлях Миколи Гриня	269

ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ

МИКОЛА ГРИНЬ

І ВИТАВ БОГ НАД МОЇМ СЕЛОМ

(УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ)

РЕДАГУВАННЯ: МИКОЛА ГРИНЬ

АРТ-ДИРЕКТОР: ОЛЕКСАНДР ПРОДАН

ДИЗАЙН, ВЕРСТКА:

СВІТЛАНА ВІНОГРАДОВА

ФОРМАТ 50x90/8. УМ. ДРУК. АРК. 28,22

НАКЛАД 150 ПРИМІРНИКІВ. ЗАМ. .

ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ ПП «ВИДАВНИЦТВО «ФЕНІКС».

03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б.

WWW.FENIXPRINT.COM.UA

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА

ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

СЕРІЯ ДК ЗА № 271 ВІД 07.12.2000 Р.